

Іуащхьэмахуэ, Махуэгъэпс

Зарина Канукова

Зарина Саадуловна Канукова

Іуащхьэмахуэ, Махуэгъэпс

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=70649251

SelfPub; 2024

Аннотация

Зарина Канукова – кабардинский поэт, драматург, автор восьми книг стихов. Роман «Іуащхьэмахуэ, Махуэгъэпс» – первое прозаическое произведение автора. Написанный в жанре магического реализма, роман синтезирует традиции адыгской (кабардинской) литературы и художественные приемы современной прозы. В сюжете переплетаются важные исторические события XX века, судьбы простых героев и явления, сопровождающие адыгов из поколения в поколение, как, например, присутствие «снежного человека» и наличие «мест силы» в горах. Сюжет разворачивается на историях двух семей, где в отношениях доминируют любовь и самопожертвование.

Содержание

ДУНЕЙХЭМ Я ЩІЭПЛЪЫПІЭМ	4
СЫМЫЩІЭР КЪАСЩІЭУ	16
ПЭУБЛЭ	18
КЪУЭЯТІЭ	20
ТЫАУЗ	46
БАХЪЭСЭН	87
Конец ознакомительного фрагмента.	106

Зарина Канукова

Үүгдэхэмахуэ, Махуэггэпс

ДУНЕЙХЭМ Я ШЦЭПЛЪЫШЭМ

Дышсыабийм ди флэш хурт мэгүү, уд, шейтлан, алмэс-
тыхэр зэрүшылэр. Ахэр зыхэт таурыххэр дызыхалхуа ду-
нейм имыхамэут дызэрэплүүр, сыту жышлэмэ, абы шызеклү-
эри дэ дызышыггуазэ шытыклэхэрат: нибжэ гүүфлхэр, ниб-
жэгууцлхэр, гузыхэцлэ зэмышххэр, адэ-анэ, анэкхильху
лугагууныггэ, хэти яку кыдэхуэфыну гурышхуэ, кьабза-
ггэм кыхэкла сабий зэхэцлүкл... Цыхур нэхь балиг хуу
«псэуныггэклэ» дызэджем зэцлэштэри, гупсысэмрэ зыхэцл-
эныггэмрэ кьриубыдэжыр «тшхын, тцлэн дгүүэту дыпсэун»
пауцлэ дызыхуейраш. Ауэ сыту флү а сабиигуэм кыхэд-
на «шэхухэм» я шхэтепхуэр тезых тхаклүэ кыкхуэкхуу,
тхыл напэклүэцлхэм деж нэхь мыххуми, дила флэшхууныгг-
эхэм дышыхишэжыр... Апхуэдэш Кьаныкхуэ Заринэ и «Үү-
гдэхэмахуэ, Махуэггэпс» романыр. Кьыпхуэмылүэтэнумрэ
дызэсэжамрэ зэриггэзэггаш – магиемрэ реализмымрэ. Шы-
лэр, кхэхуаггэхэр шылэн хуейм ирешаллэри пещлэ, блэкла-
мрэ иджыреймрэ зэхуеггэзэ, ллахэмрэ псэхэмрэ зэлүеггаш-
цлэ, акхылым кыххуэмыубыдыж шэхумрэ махуэ кхэс гга-

щІэм дыщызэсэжамрэ зы сурэту зэхеухуэнэж, уеблэмэ зэхегъашыпсыхыж. Къаныкъуэм и романым лъабжьэ хуэхъуар цІыху псэукІэ-зэхэтыкІэмрэ абы кыдэкІуэ Іуэхугъуэхэмрэщ. ТхакІуэм къелэт цІыхур кызэригъэщІрэ кыфІэІуэху, щыІэхуи кыфІэІуэхуну, зэгупсысыну, жэуап кызыхуилы-хъуэну упщІэхэр: унагъуэ ухуэкІэ, ныбжьэгъу ІыгъыкІэ, гурыщхъуэ зыхэмыл лъагъуныгъэ, зауэ, мамырыгъэ, щхъэ-закъуэ насыпыр цІыхубэ насыпым зэрепхар... А упщІэхэр къэзыгъэхъу икІи и жэуапым лыхъуэж лыхъужьхэр Іуоуэ нобэрей цІыхум дежкІэ щэху, мыгурыІуэгъуэ гуэрхэм, ауэ, гъэщІэгъуэныраши, зыпэмыплъа, зыгъэшыне е зыгъэундэра-щхъуэ гуэру къащыхъуркъым ар, я гъащІэм щыщ налгъэ гуэ-ру, егъэлея хэмылгуш кызэралытэр. Апхуэдэ щІыкІэкІэ Іуэхугъуэ нэхъыщхъэу романым щымыгъэува магиер – мэгъ-угъэр – толажьэ щызэблэкІ Іуэхугъуэхэр зэпкърыха хъуным, лыхъужьхэм я щытыкІэмрэ зыхэщІыкІымрэ ІупщІ щІыным. УтхакІуэу а псор зэбгъэкІуныр, зэбгъэзэгыныр, еджэм егъ-элея химылъагъуэу зэхэбгъэзэгъэныр, нэхъыщхъэраши, куп-щІэкІэ щыз пщІыныр езыр мэгъугъэщ. Ари гъэщІэгъуэнщи, пасэм нартхэм дуней къэхъукъащІэхэм я къежьаплэр, щхъ-эусыгъуэр зыхэпсэукІ дунейм ирагъапщэурэ зыгурагъаІуэу шытамэ, иджы, «Іуашхъэмахуэ, Махуэгъэпс» зэрыщытлъагъ-уши, зыхэпсэукІ дунейр къагурыІуэнымкІэ тхакІуэм тегъэ-щІаплэ ещІ абы кыпэщыт нэгъуэщІ дуней, а дунеитІым я зэпылтыплэр къелтыхъуэ, зэхыхъэ-зэхэкІу зэрыщыт ныбзх-эр къехутэ. Абы кыкІыраши, Іуэхугъуэ куухэр зэпкърыха

хъунымкIэ магиер Iэмэпсымэ ещI.

Къаныкъуэ Заринэ и лIыхъужьхэр дунеитIми щопсэу: зэ-
рынэрылгагъум папщIэ пэжу ди фIэш хъумрэ дызэрыщымы-
гъуазэм папщIэ мэгъугъэм хэджэмрэ. ДунеитIри я гъащIэм
щызэхэтщ, зыр адрейм хэбла-хэухуэнауэ, зым и лъабжьэр ад-
рейм щыхэшIауэ. Ди нэгу щIокI дунеитIым я зэпылтыпIэм
лIыхъужьхэр мызэ-мытIау кызэрыщыхутэр, адрей дунейм и
лъабжьэр абыхэм я гъащIэм куууэ зэрыхэкIар: Улэ уд зэху-
эсым макIуэ, езыр зыхэпщIа гуащIэ фIыщIэм и пхъур щихъ-
умэну хуейщи, ягуроIуэ, езым зарет; Майе цIыхум ямыцIыху
гуащIэ щызекIуэ бгъуэнщIагъым макIуэ, блыным кIуэщIро-
кIри къегъэзэж, абы кърикIуахэм дихъэхауэ зыщигъэгъуэз-
энущ щIэджыкIакIуэм; Iэдэм хузэфIокI адрей дунейм и щI-
эплтыпIэм нэсыну, абы хэбэкъуэну, и кIэм нэс къемыхъулла-
ми; алмэсты къэзылтыхъуэу Мэзкуу кыикIа урыс цIыхубзми
и нэгу щIэкIхэри махуэ къэс гъащIэм дызыщримыхъэлIэш. А
псом егъэлеярэ фIэшхугъуейрэ хэмыт хуэдэуш авторыр зэ-
рыхущытыр, щIэджыкIакIуэри апхуэдэу зэтреублэ: мэгъугъэ
зэрыхэтыракъым дгъэшIэгъуэн хуейр, ар щIыхэтымрэ щIагъ-
ыбзэ щIэлтымрэщ. Апхуэдэуш тхакIуэм кызэрехъулIэр жы-
лэ зэхэтыкIэм, цIыху къэс и щыIэкIэм, лъэкъхэм я къэгъуэ-
гурыкIуэкIэм я ныбзхэр кыигъэлъэгъуэныр.

Къаныкъуэм и романыр нэхъ зыхиубыдэнур 2000 гъэхэм
къыхагъэшхэхукIа метамодерн унэтIыныгъэр арагъэнуш.
Къэралыр зытета гъуэгур цIыхум зыхащIау щигъуэжа лъэхъ-
энэм пэжыгъэ къэлтыхъуэныр, цIыху къэс и щхъэпагъыр,

лейуэ дунейм зэрытемытыр зыхищІэныр, ауэ жылагъуэм зы-
пимыгъэувыныр щытыкІэ нэхъыщхьэ зэрыхъуар а фІэщыгъ-
эмкІэ къэгъэльтэгъуа хъуат. А лъэхъэнэм къыдэуша гупсыс-
эхэр армырауэ пІэрэ жызоІэ романым и купщІэри и зэхэль-
ыкІэри къызыдэкІуар: дызытет дунейр хьэлъэ хъуаш, цІыхур
зэса щыІэкІэр къутащ, здигъэзэнур зыми къригъэльтагъукъ-
ыми, и щхьэри и псэри фІокІуэд, ауэ гугъэр кІуэдын хуей-
къым; дунейм щызокІуэ нэхугъэ къызыпих гуашІэ гуэрхэр,
пэжым тетхэм, фІы зи гурылхэм дэлэпыкъуу. Нэм илгагъу
закъуэмрэ къупхьэ пыхыкІам итын хуейуэ ягъэса цІыхум и
къэухь зэпэзэвымрэ фІэкІа щымыІэу щыткъым, щыІэщ дуней
зэмышхь, зэпыхьэпІэ яІэрэ зым уикІыу адреим утехьэ
хъууэ, а «адреим» Іущагъ, щІэныгъэ къыщыбгъуэтыфу. Зы
дунейм зысихъуэжым, къалтыхъуэ адреир.

АтІэ гупсысэкІэкІи лъэкІыныгъэкІи зэмышхь цІыху цІы-
кІур зытекІута дунейр сыт хуэдэу дигъэльтагъурэ Къаныкъуэ
Заринэ? Романым дащыхуозэ лъэхъэнэжым и кІэух зэхэзэ-
рыхьам хэпсэукІ цІыху къызэрыгуэкІхэм, унафэ тІэкІу зыІ-
эщІэлъхэм, къуажэхэм я теплъэм гу лыдегъатэ, къалашхь-
эми дыщегъэгъуазэ. Абы къыхохьэ мэгъугъэр, адреир къэхъу
псоми къыдэкІуэ хуэдэу, ауэ псоми гу зыламытэу, я нэкІэ
ямылгагъуу. Авторыр хущІэкъуркъым а мэгъугъэмкІэ и ро-
маныр топышэ къэуа ищІыну: къыгуроІуэ къару зэмышхьхэр
щызэблэкІ дуней зэмышхь зэрыщыІэр. Сюжетым сыт хуэдэу
зымыгъазэми, тхакІуэм и къэлэуэтэкІэр зэрызэхэщІыкІыгъу-
эщ, зэрымамырщ. КъыжыІэпхьэщ мэгъугъэкІэ узэджену ро-

маным дызыщрихэлэр ІуэрыІуатэу лъэпкъым кыдэгъуэ-
гурыкІуэу зэрыщытыр: джэду зызыщІыф уд фыз, уд зэхуэс,
пэшэгъу, алмэсты... Абы кышщІыгъуащ щІэныгъэм пыщІах-
эм я дунейлъагъукІэ: хэти здэмыкІуэфын дуней телъыджэ
щыІэщ, цІыхур жэнэткІэ зэджем хуэдэу, ауэ ар къэзыгъуэты-
фынур гурэ псэкІэ къабзэрщ, зи щІэныгъэр абы нэсараш. А
щІыпІэр куэдым зэрахъуэпсапІэр кыхош Хэку зауэшхуэм
щыгъуэ Іуашхъэмахуэ лъапэ нэмыщэхэм щрагъэкІуэкІа къ-
эхутэныгъэу романым кыхэхщыжым. А дунейм и щІыхъэб-
жэр фашистхэм къахутэныр пщІыт, сыту жыпІэмэ, хыбарх-
эм кызэрыхэхщымкІэ, зи гур екІэ гъэнщІахэм, лыы зыгъаж-
эхэм ар зэи яхузэІукІынутэкъым. Романым урешалІэ гупсысэ
пыухыкІам: узыхушІэкъур къохъулІэн папщІэ уи гупсысэкІи
Іуэху блэжьи къабзэу, пэжым утету, узыхушІэкъур цІыхум я
щхъэпагъ зыхэлъу щытын хуейщ. Щы хъурейм щытепщэну
хушІэкъу, абы щхъэкІэ адреј дунейм щызекІуэ гуашІэр къ-
эзыгъэсэбэпыну зи гурашэм ар къехъулІэнутэкъым.

Романым и лІыхъужьхэм ящыщу нэхъ удэзымыхъэхщ Па-
гуэ. Нэшхыщэу, гуфІэкІэ имыщІэу, щхъэпагъышхуи кы-
пымыкІыу, фІыщэу къэзылъагъуи и хъурегъым щымыІэу
долъагъу. Пагуэ мэлажъэ, и лэжыгъэм мылъку лей кыыхихы-
ну, абыкІэ къулей зищІыну пылъкъым. ФІагъыу къэтлътэтэ
хъуну пІэрэ а щытыкІэр? Ар фІагъмэ, сыт икІэм-икІэжым
Іэрыубыд щІэхъур, лъэхъуэщым щІихуэр? Хэлъщ абы и гъа-
щІэм тезыр щІихъ хъун къуаншагъэ. И лэжыгъэр игъэзащІ-
эми, иригъэфІэкІуэну, къепха лэжыакІуэхэм я гъашІэр нэхъ

тынш, нэхъ лъыта ищIыну игу къэкIыркъым. КъыхуащI и унафэщи, и пщэрылым къриубыдэр егъэзащIэ. Коммунист партым хэтщ, ауэ гупсысэ шэщIа гуэрым хишауэ аракъым. Лъэхъэнэм къекIурт ухэтыну. Аращ нэмэз зыщI и анэм щIыпэмыувыр, «сэ сыкоммунистщ, нэмэзыр гъащIэм хэмызагъэ Iуэхуш, пыкI» щIыжримылэр. ХэлущIылу мыхъу закъуэмэ, езыр абыкIэ къамыгъэкъуаншэмэ, аращ зыхуейр. Коммунисту зыщибжыжкIэ, къезэгъыркъым и унэ емыкIуэлIэжу, унафэ щищI Iэщ фермэм цIыхубзхэр зэблигъэкIыу тесыныр. Утыку мыхъу хьэрэмыр Пагуэ дежкIэ хьэлэлщи, кърегъэзэгъ, елэжь. Мыбы и гъащIэм къыхохъэ дуней щэхум и зы щытыкIэ: пэшэгъу иIэщ, къызэрыщIэкIымкIэ, абы зыкърегъэльагъу, зэрыгушыкIыгъуэр, фIеягъ зэрыбгъэдэлтыр, кIыфIыгъэр нэхъыбэу зэрыхэлтыр и нэгъу щIегъэкI, зыкъыпэщIигъахуэурэ, ауэ Пагуэ зыхуейр зыщIэгупсысыжыну, зыхъуэжыну аракъым, атIэ мо зымыгъэпсэу пэшэгъу мыкIуэмытэжыркIэрыхумэ, аращ. Унэм щIэс щхьэгъусэр гурыщхъуэм ирегъэукI, и лэжыакIуэ цIыхубзхэм къыхуэжыIэщIэр лыкIэ егъашхэ, кIуэрыкIуэм тету къыхуэза урыс цIыхубзри фIэлэфIмэхъу. Пагуэ щIагъэтIысу тлъагъур нэгъуэщIщ, ауэ ипэжыпIэкIэ абы тезыр щIихьыр, и кIэр фIейм хэщIами, коммунист къабзэу зыкъыгъэльэгъуэну зэрелIалIэрщ.

Уи гур шабэ хуешI Пагуэ и адэ зауэм хэкIуэдам фэеплъсын хуигъэувыну Iуэху къызэрырихуэкIым. Ауэ лъэкIыркъым, хуэгъэзащIаркъым. Езы романым къыхэтщ гупсысэр армырауэ пIэрэ апхуэдэу щIэхъур: гуауэу кIуэдащ Нэсрэн, лIы-

гъэ хэлъаш, къэддыхакъым, бийр зыхуей хуэхъуакъым, ауэ апхуэдэ ІэнатІэ Іутахэр куэд мэхъу. Нэсрэн и закъуэ хэбгъ-эфІыкІыныр къемызэгъщ, дауэ апхуэдэ пщІэ къимылэжъми. КъехъулІэну хъунт, щхьэхуешагъэ химылтхъэу, зы химы-убыдыкІыу, къуажэм щыщу зауэм хэкІуэда псоми я цІэр ихъ-умэну хэтамэ. ЗыщІэгупсысыжыну, къигъэщІамрэ къилэжъ-амрэ зэпилътыжыну щытыкІэ ихуаш ар – ягъэтІысаш. Лъ-эхъуэщым къикІыжа Пагуэ уклэлъыплъынри гъэщІэгъуэнщ: сыт и лъэныкъуэкІэ зихъуэжа и хьэл-щэным, дэнэкІэ зигъэза и гъашІэ гъуэгум, сыткІэ гъэнщІа хъуа и гур, и псэр... Псэу-ныгъэ зэпэщми насыпми хуэныкъуэр нэхтыбэт а лъэхъэнэм.

Сытым дежи щІэджыкІакІуэм и нэлэ темыкІыу, адэкІэ къ-эхъунум пэплъэу зыклэлъызеплъэр Пагуэрэ Улэрэ япхъу за-къуэ Майещ. Сабий псоми зэремышхьыр унагъуэм я гуны-къуэгъуэрэ къэжэпхъаш Майе. Псэлъэгъуейт, зыгуэр щы-жиІэми, Іуэхум щымышц хуэдэут къазэрыщыхур. Ауэ и щы-тыкІэм уригъэгупсысырт хъыджэбз цыкІум зыми имыгугъа гуэр къылыкъуэкІыну. Апхуэдэ гугъэм и къежъапІэр иджы-ри сабийуэ Техутэ жриІэ псалъэхэрщ: «Умыгузавэ, уи анэш-хуэр щІэх лІэнукъым». Пасэу зеиншэ хъуа Техутэ и анэшху-эм тегужъеикІат, ар лІэмэ, сэ дауэ сыхъуну, жиІэу егупсысы-рейт. Пагуэ и адэ Нэсрэн фэеплъ хуигъэувыну хуейуэ Іуэхум къегъэзахэм захуигъазэу, я арэзыныгъэ къилтъхъуэу къы-щыкІэлъыкІухъым ирихьэлІэу Майещ зауэм хэкІуэда сэлэт-хэм я хьэдэ къупщхьэхэр къэзыгъуэтар. «Плъагъурэ, я цІэр яхъумэн къэгъэнауэ, я щІы Іыхьэ ирамыгъэгъуэтыжауэ щы-

Іэр зыхуэдызыр?» – жиІэ хуэдэт. Дунейхэм я зэпылтыпІэр, «щІэплтыпІэр» къэзылтыхъуэ Іэдэм дэлэпыкъуэгъу хуэхъур Майещ. Къыгуролуэ: Іэдэм а кылтыхъуэр кыигъуэтамэ, гъащІэр нэхъ дахэ, нэхъ купщІафІэ хъунут, нэхугъэр щІым тез хъунут. УпщІэхэм я упщІэж жыхуалэм хуэдэр зэпхар Іэдэмщ. апхуэдизу шэщІауэ и гуращэм телэжъа щІалэр абы щІыльтэмыІэсар, «щІыблэбэкъукІар» сыт? ГъащІэм философии лъэныкъуэкІэ уезыгъэгупсысынщ Іэдэм епха сюжет унэтІыныгъэр.

ЩІэныгъэр лъапІэныгъэу зэрыщытыр мы романым кыыщылэта проблемэ нэхъыщхъэхэм ящыщщ икІи лыхъужьу хэтым я гъащІэр хъуами мыхъуами, щхъэусыгъуэр щІэныгъэм ешэлэжаш. Щапхъэу къэтхынщи, Майе тхыль хъумапІэр лэжъапІэ щІыхуэхъур щІэныгъэщІэхъуэпсщи, аращ. Езым щхъэщыт нэхугъэр кызыыхэкІри зэрыдахэщІэхъуэпсырщ. Псалъэшхуэ жиІэркъым, утыкуакІуэкъым, ауэ и унагъуэми, и лэжъапІэми, и хъуреягъым зэрахущыткІи щхъэхуэшагъэ жыхуалэм хуэхейуэщ. А псом кыыдокІуэ щэху гуэрхэм пыщІа щІэныгъэ зрипэсахэм Майе зэрахэтыр.

ЩІэныгъэр ходэ, хэти кІэрыпщІэркъым, хэти къехъулІэркъым. Техутэ къехъулІэнут сурэтыщІ Іэзэ хъуныр, ерыщу бгъэдэтамэ, хъуапсэр кыитекІуамэ. Щхъэусыгъуэ лыхъуаш, еджапІэм имыгъэзэжын папщІэ. Абдеж шежъери, и гъащІэр зэпэныкъуэу екІуэкІаш: щІэныгъэ ныкъуэ, лэжъапІэ ныкъуэ, насып ныкъуэ. Техутэ и гъащІэм купщІэ хэзылтыхъэжар, зэрымышІэкІэ кыыщыжакІуэ хъуну ежъуэ, лъэпкъым дежкІэ

лъэкIыныгъэ иIэну зыщыгугъ Нэсрэн дуней мамырым къызыэрытринар аращ. Техутэ сабийуэ игъэжа ятIагъуэш къо-
мыр жэщ уэлбанэ бзаджем зэхигъэшпысхыжауэ нэху къы-
щекIам, а щIалэр «псэукIэ зыщIэхэм» зэрыхимыубыдэнум
гу лъыдигъатэ хуэдэт. И дэтхэнэ лъэбакъуэри къыгуроIуэж,
и щыуагъэхэмкIи зыщымысхыжу зыкъеумысыж, зегъэкъу-
эншэж, ауэ абы щхъэкIэ къехъулIэр нэхьыбэ хъуркъым, гъа-
щIэм здригъабэмкIэ ебэурэ къогъуэгурыкIуэ. Iэдэм гъусэ ху-
эхъуа нэужыщ Техутэ и гупсысэм зыщиубгъур, къыгурыIуэр
нэхьыбэ щыхъур. Романым еджэм гузэгъэгъуэ хуэхъуну пI-
эрэ Техутэ щхъэ бжыгъэу дунейм зэрытемытар IупщI зыщI
Iуэхугъуэхэм шыгъуэза нэужь?

Персонаж гъэщIэгъуэнщ Улэ. И теплъэкIи и хьэл-щэн-
кIи удэзыхъэхыу къыхохъэ романым, ауэ къэзылъхуа анэм
деж щегъэжьауэ щхъэгъусэ хуэхъуам деж щихыжу, псори
Улэ хуэмыкIуэ хуэдэщ, имыгуэгъущ. Цыхубзыр еджагъэш-
хуэкъым, зригъэпщэн хуэдэу щыIэкIэ зэщымышхэми шыгъ-
уазэкъым, ауэ и гум зыгуэр къелыхъуэри, ар игъуэтыркъ-
ым, а имыгъуэт езыри зыщымыгъуазэр къылэрыхъауэ къиль-
ытагъэнут псори къызэринэкIыу урыс щIэныгъэлIым и гъ-
усэу шежъэжам. ЗдэкIуам шызэгъащ, хэзэгъащ, и дуней Iы-
хъэ иубыдыжаш. Ипхъу закъуэр дауэ къыгъэна, дауэ игу пы-
кIа? Абы и жэуапри игъуэтынущ щIэджыкIакIуэм. Улэ деж-
кIэ Мэзкуу кIуэуэ гунэс зыщыхъуа цIыхум дэпсэуныр, щI-
эныгъэкIэ, къэухькIэ абы зыдиужыныр «щIэкIыпIэт», «щI-
эпщыпIэт», дунеитIым я зэпылъыпIэт. Къыгъуэтащ, къехъ-

улаш.

Техутэрэ Майерэ я зэхушытыкІэр, абы зэрызиужьыр, зы-
хуэкІуэр сюжетым и линие нэхъ гъэщІэгъуэнхэм шыщщ. Пэ-
жыныгъэм, гурыщІэм и быдагъым, къабзагъым я уасэр кы-
зыхэшщ мы лыхъужьитІым я гъуэгу зэтеублэкІар.

Сытым шыгъуи хэкІыпІэ къэзылтыхъуэ, и акъылым кы-
зэриубыдкІэ икІи къэзыгъуэт цыхуу долъагъу Нуцэ. И са-
биигъуэм щегъэжьауэ, зэрыжаІэу, и щІакхъуэ Іыхьэр езым
къыгъуэтыжын хуейуэрэ къэтэджа хъыджэбзым сыт хуэдэ Іэ-
малри къегъэсэбэп и Іуэхур дигъэкІын, зыхуейм и Іэр три-
гъэхуэн папщІэ. Нуцэ и лыхъэкІэш и анэ Галинэрэ нэчыхь-
ыншэу дунейм кытехъа щІалэ цыкІумрэ унагъуэу зэрытІы-
сыжыр. Хъыджэбзым езым кыхехыж псэуэгъу хуэхъунур, я
псэуныгъэр кІыхь мыхъуами. Анэм ещхъу, Нуци бын игъуэ-
тащ, унагъуэ имысу. Иджы, екІуэкІ лъэхъэнэм къекІур ара-
щи, щэн-къэщэхуным хыхъаш, и хъэлыр къэплътэмэ, къ-
ехъулІэну ушыгугъ хъунуш. Андрей дунейм шызекІуэ гуащІ-
эхэр зылъэІэсхэм Нуцэ хиубыдэркъым. Хъыджэбзыр хуэщІа-
къым гъащІэр зэтес щІыным елІэлІэным, абы и гупсысэм къ-
риубыдэр и щхъэ Іуэхур аркъудейщ. Таурыхъми, хыбарми,
дунейм шызекІуэ гупсысэми анэ нэсыр кызызрыхэшым хуэд-
эш Жануэс. Пхъашагъи, гурымыкъагъи, ткІиягъ лъэпкъи зы-
хэмылъ цыхуш. Псэ шыІуткІэ, зыгуэри и жагъуэ мэхъу, ауэ
ари игъэгъуну хъэзырщ. Жануэс и къуэ лъэхъуэш хъуам къ-
ыщхъэшож, и нысэ урысылІым дэкІуэсам кІэлъыпсалтьэркъ-
ым, хушІэджэркъым, «сабийр Пагуэ ейщ» жиІэу кыхъу къ-

ыхуэкIуа Галинэ елъэстауэркъым. Жануэсщ Майе къезыгъ-
элыр, езым и псэр, и гъащIэр тыхь ищIу. Адрей дуней хъу-
эпсэгъуэм къикIам ещхьщ мы цIыхубз гъэщIэгъуэныр: жи-
эри илэжьри нэхугъэ зыхэлъщ, и щхьэм тыншыгъуи, фIы-
щIи, щытхъуи къыхуилтыхъуэркъым. Хуэныкъуэм и щхьэпа-
гъ иригъэкIыфмэ, арэзы мэхъу. И псэр щIитащ, зи псэугъуэр
къызэтринэн папщIэ. А тыхьыр игъэпэжу мэпсэу и къуэры-
лху Майи. АнэшхуитIри, сымаджэ хьэлъэу пIэм къыщых-
энэм, зэрихъэжаш, адэмрэ анэнэпIэсымрэ псалъэмактыншэу
ядогъуэгурыкIуэ, къэзыгъэна и анэм гужыгъэжыгъ хуищIыр-
къым, Техутэ хуэпэжт, зыхищIыкI зыпытт. Майещ Iэдэм и
дэлэпыкъуэгъур, ЩIэплъыпIэм пэгъунэгъу хъуныр дэзыIы-
гъыр. Хуабжыу псэкIэ гугъу ехьаш а хьыджэбзыр, адрейхэм
ямыIэ щIэныгъэ нэхур иIэным папщIэ. Пэлъэщаш гугъуехь-
ми, къилэжъаш. Иджы зытэлажьэр нэхугъэр нэхьыбэу щы-
Iэнырщ. Езы цIыхур иджыри абы хуэхъэзырктым, егъэджа-
кIуэ яхуэхъун хуейщ, щIэгъэхъуэпсыныр, абы щхьэкIэ гуа-
щIэ етыныр Майе и пщэрылгыщ.

НэгъуэщI дуней зэрыщылэр, мы дунейр къезыгъэлыну
хэкIыпIэр абы къызэрикIынуур къагурыIуэу телажьэр е хуэла-
жьэр Iэдэмрэ Майерэщ. ТIум я гъащIэри дунеитIми епхаш.
Я щхьэр я Iуэхукъым, мылтыку къикIыпIэ къалтыхъуакъым.
Ахэр зыхуейм уасэ иIэтэктым. Iэдэм блэбэкъукIыу хэкIуэ-
да нэужь, Майещ Нэсрэн щIэныгъэ иритыфыну къэнар. Шэч
хэлъкъым хьыджэбзыр лъэкI къимыгъанэу и дэлъхум зэры-
дэлэпыкъунум. Нэсрэн мышхьэх закъуэмэ, и къэухьыр мы-

Іуээмэ. Мыбдежым щІэджыкІакІуэм кыыхуэнэр гугъэщ. Лъыхъуэм къегъуэт. Дэпщэщми, зэ къегъуэт.

«Іуашхъэмахуэ, Махуэгъэпс» романыр зэрытха бзэ гуры-Іуэгъуэмрэ сюжет гъэщІэгъуэнымрэ къэплъытэмэ, зи щІалэгъуэми зи ныбжь кІуэтами ягу нэсын тхылыщ.

ХъэцІыкІу Рае, тхылъым и редактор

СЫМЫЩІЭР КЪАСЩІЭУ

Мыр си япэ прозэ тхылщ. Сыкыызэрацыхур усакІуэуш, драматургыуш, усэ тхылтый сиІэш.

Роман стхыну сытезыгъэгушхуар, абыкІэ кысщыгугъар Нинэш, адыгэ тхакІуэ ЩоджэнцЫкІу Іэдэм ипхъу, профес-сор, Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым хамэ къэрал литературэмкІэ и кафедрэм куэдрэ щылэжъа си ныб-жэгъу нэхъыжырыщ. Си жагъуэ зэрыхъуши, романым щы-щү Іыхъэ щанэраш Нинэ зэхихар – макъкІэ сыкыыхуеджаш, и нэм илгагъужыртэкъым, сываджэт. Си егъэджакІуэр кы-зэрысщыгугъыр ди литературэм щІэ гуэр хэслъхъэну, тхы-гъэ щІэшчыгъуэ утыку кыислъхъэну арат. ЗэдэІуар игу ирихъ-ауэ жиІаш. Тхыгъэр и жанркІэ сытым нэхъ хуэкІуэрэ жысІэу сыщепщІым: «Хъэуэ, авторский мифу кыуумыгъэлгагъуэ, мыр магический реализмщ», – жиІаш. Сэ япэрейм нэхъ хуэз-гъакІуэрт, ауэ литературэм зи гъащІэр хуэзыгъэпса профес-сорым фІищам арэзы сытехъуаш.

2020 гъэм щІэздзэри, илъэсищкІэ селэжъаш романым. Зэ-рыт жанрым кыпщигъэхъункІэ хъунуш псори къэзгупсы-сауэ. Пэжым (фактым) щыщү хэтщ, псалъэм папщІэ: нэмы-цэхэр Іуашхъэмахуэ и щыгу зэрыдэкІар, Іуашхъэмахуэ лъапэ Шамбалэ щІыпІэр абыхэм кызырэщалыхъуар, Тибет къра-ша ламэхэр. А псом зэгъэуІуауэ мызэ-мытІэу сыкыыщеджаш Котляров Виктор и ІэдакъэщІэкІхэм. Ди щІыпІэхэм якъуэлъ

щэхухэмрэ хыбархэмрэ, илгэс пщы бжыггэ хуауэ, жыдж-
эру икIи гэггIэггуэну кыгуэтэж Котляровым, абы куэдкIэ и
фIыггэщ сэри абыхэм сызэрыдихгэхар.

Тхылгым и редактор ХгэггIыкIу Рае лэгжыггэр сыухыху
дэгIыкыгуэггу, чэнджэггэгу кысхуэггуащ.

Жэнхуэгтекуэ щыщ БэгтIи Мухгэмэд фIыщIэ хузогIи ди
щыпIэггIэхэм теухуауэ зыхыщIыкI куэдым щыщ кызэрыс-
хуIгуэтам, шыаггэ зыбжанэм гу зэрылгызиггэггэтам щхь-
эгIэ.

Ди Iуащхгэхэм, кгуэхэм, псыхэм теухуауэ сызыщыгуазэр
зэрымащIэр сигу кгоуэ, нэхыбгэ кгэгсгIэну согуггэ.

Прозэ тхынми дгэггIэ нэхг сыпылгынуу, мы тхылгым-
кIэ егггэгггу кысщохгу прозэм и Iуэхур.

Кганыкгуэ Заринэ

*Си еггэгггакIуэ ЩоджэггIыкIу Нинэ
и фгеглгы*

ПЭУБЛЭ

Техутэ къеІуэтэж

Къалэкум тхъэмахуэм зэ шызэхыхьэрт хьэпшып тІорыс-эхэр щашэж бэзэр цыкІу. Куэд лъандэрэ абы зы лыжь щІа-къуэ къакІуэрт, бгъэхэлү зэмылІэужыбгъуэхэр иыбгъу. Ямы-щэхуу кыыхуинауэ зы яхэлът абыхэм. Іуашхъэмахуэ и сур-этыр тету зэрыслъагъуу, ар си нэм кыфІэнащ. Къасштэ-ри зэпэсплтыхъащ: бгы шыгу дыкъуакъуэ къэцІыхугъуафІ-эм нэмыщІ, ди Іуашхъэмахуэ лъапэ кыщыкІ аІуей шейр тетщ, альпинист Іэмэпсымэхэри кыытощ. А псор зытешІыхь-ыжар Урысеймрэ Германиемрэ я къэрал ныпхэрщ, зы кІапэм нэмыцэ жорыр, адрейм советскэ вагъуэ плыжьыыр тетрэ нып кІапитІыр зэхыхьэжу. Бгъэхэлүр щІашІамрэ кыщыдэкІамрэ кърипщІэу «Іуашхъэмахуэ – зэкІужыпІэ» жиІэу тетхаш, 1992 гъэри кІэщІэтхаш. И хьэпшыным хуэсщІа гулътэм кыигъэ-гуфІэжауэ, лыжь цыкІум псынщІэрыпсалъэу ар кыыздикІар кысхуиІуатэрт. ЗэрыжиІэмкІэ, бгъэхэлүхэр бжыгъэкІэ куэд мыхъуу 1992 гъэм кыдагъэкІри Мюнхенрэ Мэзкуурэ ща-гъэлыгъуат, дунейпсо тхыдэм дежкІэ щхъэпагъ зыпылъ Іуэ-ху пыухыкІат зращІылІари: 1943 гъэм Іуашхъэмахуэ и шыгу зи ныпыр дэзыхыу щыхъэзытІа нэмыцэхэмрэ абыхэм япэщІ-эта советскэ зауэлІхэмрэ ящыщу псэужхэр Іуашхъэмахуэ лъ-апэ шызэхуэзэу ищхъэм дэкІыну арат, зэрызэкІужам, нобэ-

рей гъащIэ мамырыр зэрагъэлъапIэм и щыхъэту. Ар икIи къ-
эхъуащ, лъэныкъуитIым щыщу хэтахэри зэхуэарэзыуэ зэб-
грыкIыжащ. Лыжым а псор щIищIэр альпинисту и щIалэ-
гъуэр ихъати арат. Хъэпшып цIыкIур къэзмыщэхуми, сызэ-
редэIуа къудейм зейр шыгуфIыкIынут, ауэ сэ ар зыIэщIэзгъ-
экIынутэкъым: Iуащхъэмахуэ теухуа псори зэрысфIэгъэщIэ-
гъуэным нэмышI, 1992 гъэм къызэрыдэкIам бгъэхэIур сэр-
кIэ нэхъри хъэлэмэт ищIат.

– Уэ мы щIыпIэм ущыщкъым, дауи, – жиIащ лыжъ цIы-
кIум. Хамэу сакъыщохъу иджы куэдым... БгъэхэIум сеплъ-
урэ, абыкъращIэкIа IуэхухэрсинэгукъыщIэувэрт. УлIа нэу-
жьи ущылэныр щIэщыгъуэ зыщIыр аращ – сытми щыгъу-
азэ уохъу. Сэ, Щауейхэ Техутэ, си псэр щыхэкIарбгъэхэIу-
цIыкIуркыщыдагъэкIаилъэсырауэ лыжым дэнэ щищIэнт,
укъызэплърэ – цIыху псэум и теплъэ сиIэмэ, укъызэпсальэрэ
– си макъыр къыкIмэ...

КЪУЭЯТИЭ

I

Гъэмахуэр йокI. Удзыр дыгъэм илыгъуэжащи, джабэ нэкIухэр гъуэжыфэщ.

Чырбыш шагъэжкIэ, къуажэ фызхэм ятIагъуэфI дыдэ ХьэрэмэIуашхьэ пэгъунэгъу мащэм кърахри къашэ. Ноби аращ, хьэлыуэм хуэдэу гъуэжь икIи щабэ ятIагъуэр хукхъуэ хапщэурэ лъакъуэкIэ яутауэ зи кIуэцIым псы ираутха къупхьэхэм хьэупIэурэ ираупцIэ, IэштIымкIэ хэуэурэ зэгущ ящI, и щхьэфэр захуэу тральэщIэжри, хуэсакъыурэ къупхьэр къыщхьэщальэфыж. Техутэ цыхубзхэм ядолэпыкъу, ауэ езым фIэфI Iуэхури къыдешIыкI: ятIагъуэ зэхэпщам щыщ къиштэурэ псэушхьэ сурэт ещI. И инагъкIэ зы хьэвшыр нехьэкъехуэу шы сурэт ищIри дыгъэм хигъэувати, зэрыгъушу, щэщэжаш. ЕтIуанэри, ещанэри хьуакъым. ИтIанэ гуэлым кърихаш ятIэ фIыщIэ. Гуэлыр гъунэгъущ, и лъэгур ятIэ хьэзырщ, ущыхуейм узыхуейм хуэдиз кых. Дауи игу къэкIа псы щIагъым щIэлъымрэ Iуашхьэ лъапэ гъущаплэм кърахымрэ зэхилъхьэну? Зэхэзэгъаш! Техутэ и Iэр ятIэм хэлъу гъэмахуэр игъэкIуаш. Зэщхь-зэмышхьу шы гуартэ хуэдиз иригъэкъуаш, ищIым, дыгъэм хигъэувэм, игъэгъушурэ. ЯтIагъуэм къ-

ыхашык!хэр зэрагъэгъущ хьэку и!амэ, кыик!ат и !уэхур, ауэ дэнэ кърихын? Къуэят!э шырэ мэлрэ шагъэхъу, цым шолэжъ, ят!агъуэ къаштэмэ, кыыщ!аштэр чырбыш ягъэжын щхьэк!эщи, ар дыгъэми ф!ы дыдэу егъэгъущ. Араши, Техутэ и шы цык!ухэр дыгъэм кыигъачэм, икътэжурэ щ!эрыщ!эу ещ!ыж. Джафэу жари мащ!экъым – гуэщым щ!эз мэхъу.

– Сыт апхуэдиз зэрыпщ!ынур? – кьоупщ! и анэшхуэ Нэхунэ. Зыри жри!эркъым.

– Сыт апхуэдиз шы сурэт гъэжа зэрыпщ!ынур? Щ!эхуэжыркъым гуэщым! – желэ аргуэру анэшхуэм. Техутэ жэуап иритыркъым. Шы къэс зауэл! тесу и нэгу кыыщ!егъэхъэ. Зауэм дагъэк!ауэ шыта шуудзэм ещхь езыми кыызэригъэпэщыну хуейщ. Шуудзэр зэрыжылэу яхуэпат, !эщэк!э яузэдат, иджы Техутэ и закъуэ шыри, ц!ыхури, фаш!эри и пщэ дильхъэжаш. Гъэмахуэ псом ерагъыу шищэрэ щэ ныкъуэрэ хуэгъэжауэ аращ, шыр минищрэ щитхум нигъэсу, зауэл! минищрэ щитхурэ игъэжу щихуэпэжыфынур дапщэщ? !эщэри як!эрылтыхъэн хуейкъэ. Къамэ цык!ухэр кызыыхищ!ык!ыным йогупсыс, гъущ! к!апэлъапэу кыигъуэтыр ирегъапщэ.

Гъэмахуэк!эм уафэгъуагъуэ уэшх щы!э и хабзэтэкъым, ауэ ныжэбэ уафэм уридэк!уеину кьошх. Щауейхэ я гуэщыщхьэм тебгъа къамылыр жьым тридзри, уэшхыр хуиту щ!эшхаш, шы !эрыщ! хъушэм хэшхэри зэхигъэжэбзэжаш. Нэхунэ и нап!э зэтрилтыхъакъым, нэмэз щыгъэ игъажэурэ нэху игъэщаш. Техутэ жей !эф!ым здыхэтым, шы гуартэ губгъуэм щигъэхъурт... Жэщк!эрэ емызэгъ зи хабзэ Нэзыр дади, мащ!эу

хэпырхыкІу, ипэкІэ кымыжеяр ныжэбэ иригъэкъуж хуэд-эт.

Шы гуартэ игъэхъуну кызыхуихуэу шытар Техутэ и адэ Бубэщ. Щауей Нэзыр шы завод зэрихъащ илгъэс куэдкІэ. И къуэ закъуэ Бубэ заводым пасэу тришати, шыхэр хъупІэм шахукІэ, ядэкІуэну ныкъуакъуэрт, Нэзыри хуей-хуэмейуэрэ щІалэ цІыкІур здишэрти шыхъуэхэм ящыщ гуэрым гъусэ хуищІырт. Лым и жагъуэтэкъым щІалэм шы фІуэ зэрилгъа-гъур, ахэр зыхуей хуэзэн папщІэ сыт хуэдэ лэжыгъэми зэ-рыхуэмышхъэхыр. Нэзыр и ныбжыр егъэзыхыгъуэ хъууэ и къарур щІэкІуу щыхуежъэм, пщІантІэм дэтІысхъэжри и пІ-эм Бубэ иригъэуващ. ЩІэтІысыжыфари арагъэнут – и къуэр губзыгъэу икІи гумызагъэу Іуэхум зэрыбгъэдэтынум шэч кы-ытрихъэртэкъым. Абдежым ирихъэлІэу заводым и мыхъэнэ-ри къельэхъшэхат: шы щхъэ бжыгъэшхуэ къэралыр хуэны-къуэжтэкъым, хамыгъэкІуэдэжу хъубжэу яІыгынырат я пщэ дэлъыр. Щауей Бубэ лІы къекІут, зепІэзэрытт. Пасэу щхъэ-гъуси кыишат, ауэ бын зэдагъуэтатэкъым. ЩІэблэншэ дауэ зищІынт, егупсысри, и щхъэгъусэм тІуанэ тришащ. Къишар фафІэу, зэрылгъэу дыхъэшхуу цІыху нэІурытт, и пІастэр шыуаным имыхуэу пщафІэу, шхыныфІэт. Къызэрашэу уэн-дэгъу хъури щІалэ цІыкІу кыильхуащ... ЩІалэм цІэр фІэзы-шар Нэзырщ – зауэм хэкІуэда и къуэш нэхъыщІэм и цІэр фІишащ.

...Техутэ шы гуартэ игъэхъуу губгъуэм иту йопщІыхъ. Къ-оушри – жым гуэщыщхъэр трихащ, уэшхыпсым и ятІэш хъ-

ушэр ильэсыжащ...

– Нанэ, щхьэ сыкыумыгъэушарэ?!

– Зыри пхуэщІэнутэкъым, уридэкІуеину къешхырт. Нэхъ-ыфІщ зэрилъэсыжари. Ухуейкъым, умыщІ афІэкІ шыи нэгъуэщІ псэущхьи.

– Хьэуэ, нанэ, уэ кыбгурыІуакъым, шуудзэ минищрэ щитхум инэхъыбэр губгъуэм къинащ. Мыхэр абы я фэеплът.

– ЯтІагъуэ шы Іушэ цІыкІухэри?! Апхуэдэ фэепль хуей ахэр?

– Сэ иужькІэ... ахэр щыхэкІуэда щІыпІэм деж фэепль шахуэзгъэувынущ!

– Кхъащхьэ сын хуагъэувауэ кыщІэкІынщ абыхэм, апхуэдэу къагъэна уи гугъэ зейхэм?

– Кхъащхьэ сынхэм нэмыщІ, фэепль хуагъэуващ, шы сурэту гъэжауэ! Мес, Налышык дэлъэдапІэм деж щытщ зауэлІрэ шырэ, мывэм кыхэщІыкІауэ. Сэри сщІынущ ди зауэлІхэм я фэепль.

– Фэепль уэ уагъэщІынукъым. Ар зи ІэщІагъэхэм ящІынщ.

– Сэ аращ ІэщІагъэу кыхэхсар. ЕджапІэр къэзухмэ, сыхуеджэнущ.

– Уи адэр псэужкъым, уи анэр и пэшым зыщІиубыдэжауэ дуней хуитым кытехьэркъым, уи адэшхуэращи, и щхьэр щыхэтыр езым ищІэжыркъым. Хэт мыгъуэм уригъэджэн уэ?

Анэшхуэм захибжатэкъым щІалэр езыгъаджэ хьунухэм, унагъуэм нэхъ лъэрызехьэу яхэтыр езырами.

Техутэ и гушхьэ кьэкIыркъым ирамыгъэджэну, а и нэгү кышцIэувэ фэеплътыр мывэ абрагъуэ кыигъуэту кызырых-иIушцIыкIынураш зэгупсысыр. Шуудзэм хэтахэм зэ нэхъ мыхъуми Iуплъашцэрэт! Дапхуэдэу пIэрэт абыхэм я теплътэр? Нэзыр, жьы хъууэ сабий акъылым хуэмыкIуэжатэмэ, кыжриIэжынт и нэкIэ илъэгъуар – шуудзэр кызызыгъэпэщакхэм шахэтакIэ, дауи, абы псори и нэгү шцIэкIашц. Дыси ишцIэнут зыгуэр – абы и лIыр шуудзэм хэту дэкIри кыигъэзэжакъым. АршхьэкIэ фызыжь Iэзэр зыми епсальтэркъым.

Шыр, лIыр, Iэщэр, фашцэр – дапхуэдэу кызыгъэпэщат? ЗауэлIхэр дауэ кыхаха? Хуейуэ хъуар хагъэхьэрэт? ШцIалэ цIыкIур зышцIэупшцIэнур ахэрат. ЕджапIэм щезыгъаджэхэм абы хашцIыкI шьцIэкъым, уи нэхъыжхэм еупшцI, кыжралэ. И нэхъыжыр дадэщи, абы и Iуэхур шхьэхуэщ.

...Жьыр кыIуруоэ Техутэ. ХьэрэмэлIуашхьэкIэ ятIагъуэ къэзышэну шыгу зэщцIэшцIакIэ ежыхэм захигъэхуаш аргуэр. Чырбышыр къемэщцIэкIашц унэщцIэ зэтэзылтхьэхэми, гъэмахуэр икIами, чэмар ирагъэкъужын хуейшц. ЯтIагъуэм халхьэну шывейри хьэуазэри ягъэхьэзырауэ къуажэщцIыбым деж шцIыIэнэщцIым щызэтелътшц, ини цIыкIуи ежэнурэ абдежым ятIэр лъакъуэкIэ яутэнущ, зыхуейм хуэдиз чырбышыр асыхьэту кышцIрагъэдзынушц. ШцIыхьэхуши, Iуэхур псыншцIэшц.

ЯтIагъуэ мащэр мазэ ипэ зэрышцытам елытауэ хэпшцIыкIыу нэхъ куу хъуашц. Фызхэм ятIагъуэр шыгум иракIутэ, Техути зэрыхъукIэ ядоIэпыкъу. Шыгум из мэхъури, кьожьэжхэр. ШцIалэм гупым закъыкIэрегъэху. ИкIашц гъэмахуэр, шы

сурэт афІэкІа игъэжыфынукъым. Техутэ ХьэрэмѲуащхъэ и щыгум кытетІысхъэжауэ къоплтыхри тесщ. ЩыбкІэ тогъу-альхъэри удз щабэм хэлъу уафэм доплъей. Пшэ хужьхэр, аргуэрыжыци, кыдогушыІэ. Апхуэдэщ сыт щыгъуи – уафэм пшэ кытрихъамэ, псэушхъэщ е цІыху сурэтщ, хъэзырщи – тешІыкІ, нэгъуэщІ къэлтыхъуэни хуэмейуэ. Шууейхэр кІап-сэлъэрышэу кыщхъэщохъэ иджы: зы, тІу, щы... мори шуш, мо иужь итыр шы пцІани, тесар епсыхыжа хуэди... Техутэ Іурехри мэжей.

Сосрыкъуэ щыкІуэда Іуащхъэм, нартыжхэм я джэгупІ-эжым ушІалэ цІынэрэ у-антыхэу ущыжей хъурэ? Жейрэ лІарэ, жи. Фыкызэжэ вындыжъу уафэм имыхуэжыр, хъѲу-цыдзу къуэладжэм дэзыр, яжепІэ хуэдэкъэ? Бгым жин къалэ итщ, апхуэдэу хуит захуэпщІамэ, тегушхуэгъуафІэ уамыщІы-нрэ?

II

КъуэятІэ къуажэ цІыкІуш, уэрамитІ, унагъуишэ тесу – араш зэрыхъур. Псори зэроцІыху. ЛІэщІыгъуэ блэкІам, 30–40 гъэхэм, лэжыгъэ я куэду шытащ – цІыхухъухэм я нэхъы-бэр шы заводым шылажъэрт, цІыхубзхэм цым щелэжъ фаб-рикэм щІакІуэ щашІырт. КъыпэкІуэр мащІэми, я хэкІыпІэр арати, жылэ цІыкІум дэсым щхъэкъэІэт яІэтэкъым. Абы къ-ыщыдэхуэм я унагъуэр зыхуей хуагъазэрт: Іэщ зэрахуэрт, я щы кІапэм зыгуэр кытрахыным елІалІэрт.

Хэку зауэшхуэр кьэхъейри, Къэбэрдей-Балъкъэр АССР-м шууей минищрэ щитхурэ, лъэсэдыдзэм хагъэхъэну зауэлI миным щIигъу – псори зэхэту минитхум нэблагъэ кыигъэувын хуейуэ унафэ къэкIуаш. КъуэятIэ зыхиубыдэ щIыналъэрат шы завод здэщыIэр, шуудзэр шыкIэ кыызэзыгъэпэщыфынур. Сыту щIалэ екIу защIэт, бжыфIэхэт а шыхэм тетIысхъахэр: цей фIыщIэрэ цеищхъуэу, къамэри сэшхуэри якIэрылту, щIакIуэ фIыщIэхэр зэкIуэцIыгъэджэрэзэжауэ япщIэхэлту. Щымахуэр ирамышыну хэт и гугъэнт...

115-нэ кавдивизэр кыызэгъэпэщыным жыджэру зэрыхэтам щхъэкIэ Техутэ и адэшхуэм щытхъу тхыль кыыхуригъэхъат езы Сталин дыдэ. Нэхунэ ар ноби ехъумэ сурэтхэм яхэлту.

Техутэ адэншэу къохъу. Анэри имыIэ пэлъытэщ, щхъэгъусэр зэрыфIэкIуэдрэ псалъэуи цIыхум яыхыауи зыми илгъагъуакъым, зыкыыхуэщIэжыркъым. Адэшхуэр жбы хъури хэпсэлъыхъ кыищтащ. ЩIалэ цIыкIум игъуэтыр анэшхуэращ, зыгуэрым щIэупщIэнуми, зыхуэныкъуэлами. ДжэгупIэу иIэргуэл ятIэмрэ мэз лъапэмрэщ. Гуэлым хэлъ ятIэр хушхъуэщи, цIыхухэм куэд щIауэ къагъэсэбэп, щIыпIэ жыжьэхэм къикIыурэ зыхи шыIэщ, абдеж дыдэм зыщызыхуэу щысхэри мащIэкъым.

Дысэ, гъунэгъу фызыр, а гуэлым кIуэрейщ. Зыми илгъагъуркъым абы ятIэ кышыхых щIыпIэр, абы хуэдэуи ар къэзыгъэсэбэпыф, абыкIэ узыфэхэр зыгъэхъужыф гъуэтыгъуейщ. Удз хушхъуэми хешIыкI. Дысэ КъумыкъумкIэ кърашаш, къ-

ыызэрашэри мэлэзэ. АнтыхэбзэкIэ уэрсэру мэпсалтэри, зригъэщIауэ пщIэнукъым, антыхэу къальхуауэ фIэкIа.

Цыху куэд кыдохъэ КъуэятIэ, ар ягъэлэзэну. И къуажэгъухэр кыыхузэгуэпамэ, хужалэн ягъуэт: ятIэкIэ игъэхъуж зищIурэ, удз игъавэ хуэдэурэ, щхъухъ зэхелъхъэ, хъэпэщыпхъ ещI, удыжыщ. УдыгъэкIэ пхуэгъэшыненни антыхэм яхэмыт. Ауэрэ, совет властым и лъабжьэр игъэбыдэрти, Iэзэгъуазэр зэманыхъ блэкIам и щIэиным хригъэубыдащ – хуитыжтэкъым Дысэ хуэдэхэр «лэжьэну». Дысэ и зэфIэкIыр мыхъуамэ, и щхъэгъусэ Уэсмэн и хъэдэр губгъуэм кyinэнурэ, вындымрэ дыгъужьымрэ яшхыжынут. Кавдивизэм хэту Уэсмэн зауэм щыдэкIым, Дысэ абы упщIэ хужь хуригъэщIри щIакIуэ хуидат. Дысэ ищIэрт Уэсмэн псэууэ кызэримыгъэзэнури и хъэдэ зэримылъагъужынури. УпщIэ хужьым кIуэцIалъхъэжмэ, джэбын папщIэ хуэхъунщ, жыхуилэу арат. Кыздрагъэштакъым: зауэлIым и щIакIуэр фIыщIэу, и цейр фIыщIэу е щхъуэуэ шытын хуейт. Цей фIыщIэрэ лыпщIэ защIэу хамэщI губгъуэм щехуэхащ. Щхъэгъусэм и натIэ хъуар щIыфэкIэ зыхэзыщIа Дысэ жэщ, махуэ имылэу «лэжьащ». Хъэдэм и нитIыр къриуIукIыну вынд фIыщIэр къэсри кыщхъэщытIысхъат – Дысэ игъэлъэтэжащ, и гуращэу къэлъэтар Iэпигъэхури. АдэкIи «лажьэурэ», Уэсмэн зытеджэла щIы кIапэр кумбу пхригъэхури, ятIэ фIыщIэр тригъэщэщэжащ – апхуэдэ щIыкIэкIэ «щIилъхъэжащ» лIым и хъэдэр. Пэжщ, кхъащхъэр кыыхэгъэщакъым, кыпхуэгъуэтыжынукуым ар зыщIэлтыр, ауэ хъэкIэкхъуэкIэм я Iус хъуакъым. Хэти кылтыхъуэжын, зыпхъу

закъуэ флэкIа кыщIэмынаме...

Дысэ игу зыхупихыр а зыпхъураш – Улэщ. Сымаджэу кы-
хуэкIуэхэмрэ зи щхъэ кыыхуэзыгъэтIылтхэмрэ гушIэгъу яху-
ищIыныр и «лэжыгъэм» къриубыдэкъым. АтIэ щхъэ ядэл-
эпыкъурэ? И пэшэгъухэм кыыхуадэкъыми... Дысэ а нэры-
мылгагъу дэуэгъу-дэлэпыкъуэгъухэм ягурыIуаш езыр псэу-
ху ядэлэжьэну, Улэ Iэзэгъуазэ Iуэху хамышэну. ЗэгурыIуа?
Абыхэм уазэрыгурыIуэфыным хуэдэу ягурыIуаш – тхъэры-
Iуэ къапыпхынукуым, Iэщым ещхъу кыпхуэгъэдэлэуэнуку-
ым, ауэ, арэзы кыбдэхъуамэ, зыкыуагъащIэ. Дысэ сытри
идэнут, Улэ псэукIафIэ хъуну ищIэмэ.

Улэ къэзыщIыхухэм кытралуэрт и анэм ещхъу Iэзэ хъу-
жыну, абы шэч кытрахъэртэкъыми, кыыхуэщIэплъырт, сы-
тым щыгъуэ кытешыну пIэрэ зэрыIэзэр, жаIэу. «Кыбдалъ-
хуар пкIэрыхуну сытолажьэ», – жиIауэ шытащ зэ Дысэ, хъ-
ыджэбз цыкIур сымаджэ кыIэщIэхъуати. Хъужащ, къэтэд-
жыжри еджэным пищащ. Ауэ, кыдалъхуар зэкIэ тригъэкIу-
этами, кIуэдыпэнутэкъым... Улэ илъэс пщыкIутхум щихъ-
эм зричащ, зилъэщIащ, зы илъэс дэкIыжри, мо псыгъуаб-
зэу шытам блэкIар кыыхуеплъэкIыжу лы кьищтащ, и нэгум
ущызэкIэщIэплъу, и Iэпкылтэпкыыр лантIэу, езыр шабэу те-
увэу, лъэбакъуэ зэврэ ужъэ кIуэкIэу. Хъыджэбзу жылэм дэс-
ым Улэ нэхъ дахэ яхэттэкъым. Щалэ балигъхэм я плъапIэт,
зи балигъ хъугъуэхэри кыкIэлъыплъырт. Сэлсэветым щIэс
Бэрий Iэшэ нэгъунэ кытехъуэпскIыхырт. Мы Iэзэм кыиль-
хуар уэркыпхъу флэкI пщIэнкыым жаригъыIэу, пщэхунап-

эхут, шэкIэ зэщIатхьэщIам хуэдэу. И нэгум хуиту псори кьи-
плъэми, хьыджэбзым и Iэпкълъэпкъым щыщ къыщIигъэщы-
ну фIэфIтэкъым.

ЯтIэ гуэлым кIуэрти зигъэпскIырт Улэ. ЩIалэхэр зытемы-
гушхуэным тегушхуэрт: гуэлым зэпрысыкIырти къызэпры-
сыкIыжырт. Iэшэляшэм ис зы цIыхубзи игу къэкIынутэкъ-
ым ятIэ хушхуэм щыщ зышихуэу гуэл Iуфэм Iусыну. Улэ
абыи тегушхуэрт, арауэ къыщIэкIынт и щIыфэр щIэкъабзэр,
и къупщхьэ зэрытыпIэхэр быдэу, и Iэпкълъэпкъыр лантIэу
къыщIэхъуар. И ныбафи, и шхужыи, и бгъэхэми, и Iэ-и лъи, и
напи зэщIицIалэрти куэд лъандэрэ гъэпщIупIэу иIэ удз Iу-
вым и кум хэтIысхьэжырт. Зыкъомрэ зэфIэсщ, итIанэ и лъа-
къуэ кIыхьитIыр щIиукъуэдиикIауэ, дыгъэм IэплIэ хуищIы-
ну зиший нэхъей, и IитIыр зэкIэшцIэхарэ Iэтауэ мэтIыс. Гу-
ащIэр игъэбагъуэу зыгуэр къахьэс нэбзийхэм хьыджэбзым
деж. Ауэрэ зеукъуэдийри, цIыху зытримыгъаплъэ и Iэпкълъ-
эпкъ хужь зэкIужыр гуапэу къытельэщIыхь дыгъэм хуит ху-
ещI. И нэр зэтепIами, напIэм кIуэцIрыплъурэ дыгъэм еплъу
щылыщ... Щылыщ, щIым къызэрыхэкIар ищIэу, щIым зэры-
щIыхьэжынуми щыгъуазэу. А тIум я зэхуаку напIэдэхъеигъ-
уэм шыгуфIыкIыу, фIыгъуэу абы хэлтыр зыхищIэу...

И ныбэм кыхьуэну сабийм егупсыст, ар и нэгум къыщIыхь-
эрти, щыIэу имыщIа гурыщIэ гуэрхэр къыпкъригъэшасэрт.
Зэгуэр иIэну сабийр иджыпсту зыхищIэрт гъащIэм пызы-
щIэ къуэпс лъэщу. Улэ зыхэтыр езыр-езыру къакIуэ гупсысэ
IэфIщи, адэкIи зишэщIти, сабийм и адэр «илъагъут», лIыр

кыыздикыну лъэныкыуэр ищIэрт. И нэгу кыщIэувэр лы кIыхът, плIабгъуэу, кыамылыфэу, набдзэ кIыру. И шыры-кыум сабэ къельэлъэшт. Абы бгъурыувэрэ и гъусэу кIуэмэ, зыщIэсыну унэр «зэпиpltыыхьырт», зыхэсыну хъэблэм «ях-эплъэрт».

Апхуэдэ зы махуэу, кыпэплъэ гъащIэм хэплъэу здэ-щылтым, джэду лъакъуэ гуэр кытепкIэри кыыхэкIиикIащ: «IуkI адэ!» АрщхъэкIэ зыри щыткыым и гъунэгъуу. Ар дауэ ухъу – къапщIэу, зыхэт дуней дахэм зыгуэр кыфIэщIа щхъ-экIэ къащтэу кыыхэкIыжыну?! ЯтIэу зыщыхуар дыгъэм кIэ-ригъэгъущхъащ, и напэм быдэу тежыхъащи, зы гурыщIи кыи-щынукукыым, и гур кыызэреуэр езым зыхищIэжми. Зигъэщхъ-ауэ, удз кIырым зыкыыхимыгъэщу гуэл Iуфэм нос, зыхедзэ-ри, кыигъэщIытэм, иIуэтурэ ятIэр зыкIэрегъэкIыж. Къабзэ хъужа и Iэпкъльтэпкыыр псым щIегъэмбрыуэри, зыкыиIэты-жмэ, и дамэхэм, и плIэм ежэхыж псы къабзэм и гум жыы дрегъэху, и нэкIум къежэх ткIуэпсхэм бзэгупэкIэ йобзейри, зыми хуэмыдэу IэфIу кыыщохъу. Улэ псым кыыхокIыж. Псы ткIуэпс цIыкIухэр и хъыджэбзыфэ щабэм ежэхыурэ лъэпкы-ынэм щынэсым, щIым зыщIифыжыни кыыхэмынауэ зеухыж. И нэкIум кIэрыпщIа шылэ щхъэц Iэрамэ цIыкIур ирелъэ-щIэкIэри тхъэкIумэм дегъэзагъэ. И IитIыр и щхъэщIыбагъым щызэридзэри, и бгъитI щызыр, и ныбэ захуэр, бдзэжьейуэ джафэ и куэ ткIиитIыр дзыхъ зыхуищI дыгъэм хуигъэзащ, модрейми и бзийхэмкIэ хъыджэбз Iэпкъльтэпкыыр зэщIибза-еу щIидзащ. Улэ зэщIэгъущхъэжащи, и дамэщхъытIым щы-

щидзауэ и Іэгу шабэхэр зыдилъэурэ кърегъэх. И фэр шыл-
эм хуэдэщи, Іэгур тож, и быдзыпэ цыкІухэращ пхъэшагъэ
тІэкІу зыхезыгъащІэр. Хуэму зытельэщІыхыжурэ ех и Іэ-
гухэм куафэ щІыІумкІэ траІуантІэ. Нэ лей хуейкъым хъыдж-
эбзыр, ауэ зыгуэр зэрымышцІэкІэ кърихъэлІэми, нэбзийхэр и
нэм щІэпсэнурэ щигъэункІыфІыкІынущ, Улэ кытеплъэфы-
нукъым. Мы лъэхъэнэм ар зейри, кытехъуэпскІыхъри, езым
фІэІэфІри дыгъэращ. Мис, зыкыщимыгъэнщІу и нэбзий-
хэмкІэ кыхуогуапэ, къодэхашцІэ, зылъэмыІэс кымыгъанэу
хъыджэбз Іэпкълъэпкъыр зэщІегъэхъэ. И щІалагъыр, зыхи-
щІэжу бгъэдэль гуакІуагъэр, хущхъуэгъуэ зыхэль псыр, псэ
зыІут дыгъэр зэхыхъэщ, зэщІэувэри Улэ и гуащІэр къебэкІ
ящІащи, кызэрымыкІуэ зэфІэкІ иІэу, псоми къащхъэщыкІ
лъэкІыныгъэ игъэлъэгъуэфыну кыщохъу. Апхуэдэ дыдэкІэ
кыщогугъ щэхуу кыкІэлтыплъ джэдуушхуэри.

Іэзэ хъумэ, и фэр кІуэдыну мэгугъэ къефыгъуэ хъыджэб-
зхэр. Улэ фае щІохъукІхэри, кыхуущІобжэ: и анэ Іэзэм зыгу-
эрхэм ирегъафэри аращ щІэдахэр, аууей, зышэр унэхъуащ.

Еянэ классыр кызэриухуу и анэм кыщІишыжат къуажэ
еджапІэм – зэрырагъаджэм хуэдизрэ колхоз губгъуэм шагъ-
элажъэрт еджакІуэхэр. Зэгупсысаращ: аргуэру жэщхэсу яш-
энущ, абдеж къэхъунур пщІэркъым, къепхъуэнщи яхынщ е
тегушхуэгъуафІэ къащІынщи лей кърахынщ. Дысэ и пхъур
унэм щІиубыдэжат пщІышхуэ иупсри: сымаджэщ, согъэхъуж,
еджэфынукъым, лэжъэфынукъым... Апхуэдэу, колхоз бри-
гадирыр зытримыгъэхъурэ илъэситІ дигъэкІри, малъхъэ къ-

игъуэтащ.

Зэгуэрым Тэру Пагуэ Бахъэсэн йокІри, Арщэбэ шыщэху макІуэ, Арщэбэ йокІри, кылтыхъуэр КъуэятІэ кыщыщІех. Шыуэ кыхуагъэльэгъуам зы пцІэгъуэплъ къахех, асыхъэту уанэ хутралъхъэ, мэшэсри къуажэ уэрамым дохъэ. «Зи уз кІуэдын, си куэбжэпэм укыщыс си дыщэ кІанэр уи нэм щІэз-мыгъапсэмэ...», – Дысэ игу къэкІар Улэ фІэкІ зыми ищІэрт-экъым.

– Улэ, кІуэи Нэхунэ шыгъу тІэкІу кысхуеІыхыт... Хъыджэбзыр уэрамым зэрытехъэу шу блэкІыр къеплъын хуейт, къеплъар – къехъуэпсэнут, къехъуэпсар – кыщІэупщІэнут. Лъыхъу кыгъакІуэмэ, Дысэ сыт щхъэкІэ ІуигъэкІыжын? Ипхъу закъуэр Бахъэсэн нэс иригъэшэну фІэжыжъэш, ауэ Къэбэрдейм икІыркъыми, абыкІэ игу егъэфІ. Езыр Къалмыкъым нэс кърашати, мис, къелащ... Лпыр и пхъум нэхърэ фІыуэ нэхыжъми, къекІуш, зыхэпсэукІын иІэш, колхоз фермэм и унафэщІщ. Фыз иІами, бын щІэсу иригъэкІыжамы, ар дагъуэ хуищІыркъым.

Шым тес лпыр Улэ кыищІыхуаш сабэ зытель и шырыкъумкІэ – и нэгу кыщІыхъаш а шырыкъуитІыр езым хуитхъэщІу. Худэплъейрэ и нэгум иплъэмэ – арат, бын зыдигъуэтынурат... Шур хъыджэбзым кІэлтыплъаш, зыдыхъэж пщІантІэр зригъэльэгъуаш.

Тхэмахуэ дэмыкІыу Пагуэ кытригъэзащ, зы мазэ дэкІыжри, лтыхъу кыгъэкІуаш.

Хъэблэм дэсхэм ящышу Нэхунэ закъуэ кызыпхигъ-

элюкIат фыз зила епт нэхърэ, зэкIэ дэсми нэхъыфIщ, дахэ дьдэщ, зышэн иджыри кыкыуэкIынщ, жиIэри. «Зезышэни кыкыуэкIынущ, адэншэ-дэлъхуншэр тегушхуэгъуафIэщ», – фыз Iэзэм ар игукIэ жиIэри, кыахукыуэкIа насыпыр блигъ-экIакъым, Улэ нэчыхъ тIэкIур хурагъэтхэри, Пагуэ иратащ.

III

Дарий шыгукIэ яшаш Улэ. ДарийкIэ кыщIадзами, зэгъ-эзэхуэпауэ, ебзыхъэкIауэ псэу унагъуэт зыхэхуар. Пагуэ лэ-жыакIуэжът, коммунистпартым хэтт, кыэралыр кыулей ищIы-ну, гугъу зригъэхъу лажьэрт.

«Апхуэдиз гъэшымрэ Iусымрэ щыхэткIэ, и унагъуэми зыгуэр кыхъэсынщ. КыуэлIыкIынкъым абы Улэ... Жыы кы-ыщIэмыпщэу, псы кыщIэмыуэу кыуэпсэукIынщ», – Дысэ хущIегъуэжыртэкъым ищIам. УхущIегъуэжи хъурэ: изэгъаш Улэ, быныншэщ жиIэу лIым кыригъэкIыжакъым, илъэс бжы-гъэкIэ пэплъауэ, хъьджэбз цIыкIу ягъуэтащ. Май мазэу ду-нейм кытехъати, Майе фIащат, ауэ цIэ лей фIащын хуейуэ кылыкыуэкIащ. И нэ зэрыхъэм хуэзэу, и натIэбгъу цIыкIум техъу анэлышхуэ тетт сабийм.

Менлы фIэщын хуейуэ жызылар гъунэгъу фызт. ЦIэ лейр шэуэ кытехуаш Улэ, Майер фIэзыщар езырат.

– И напэм кIуэнущ, МенлыкIэ фемыджэмэ! ФыщIегъуэ-жынщ! – анэмрэ анэшхуэмрэ я гур хурихри, гъунэгъу фызым кIэбгъу зищIыжаш. Улэ ар и япэ гухэщIт – Майе и цIэ лейри

ІэпапІэу тель фІыщІафІэри.

Майерэ Техутэрэ ильэс я зэхуакуу арат, Техутэ нэхыжыу. И дыщым кьэкІуэжыху Улэ щІалэ цІыкІу адэншэр ильагыт, и щхьэм ирилгытырти и гур хупихырт. Техутэ сабий щхьэкІэ, хьэл зэрыхэлгыр кыштощ, зепІэзэрытщ, ІэпэІэсэщ.

Дысэ ЯтІэгуэлым кьрих ятІэ фІыщІэмкІэ кьупщхьэ уз, щІыфэ уз зиІэхэм еІэзэмэ, Техутэ а гуэл дыдэм кьрих ятІэмрэ ХьэрэмэІуащхьэ пэгьунэгьуу кыщІах ятІагьуэмрэ зэхегьэзэрыхьри, шы сурэт егьэж. Улэ фІэгьэщІэгьуэнщ Техутэ зяужь итхэр. Нальшык ущыдэлъадэкІэ фэепль щытщ лІым и шым, и кьуэш хуэдэу, зришэкІауэ. ЩІалэм хуабжыу игу ирохь а фэепльыр. Кьуэш иІамэ, апхуэдэу ильагьунут езыми. Шыи иІэкьым, кьуэши иІэкьым. Адэшхуэр щхьэху-эпсальэщ. И анэр сымаджэщи, кьеплтыххэркьым. Анэшху-эращ упщІэкІэ щІигьанэр.

– Сытыт шуудзэм хэтахэм яІыгьар, ящыгьар? Я сэшхуэхэр сыт хуэдэт? Я кьамэр-щэ?

Зэгуэрым Нэхунэ и хьугьуэфІыгьуэхэр щихьумэ пхьуантэ щІыхум дэлэбэри дадэ и кьамэр кьыдыхащ:

– Мис мыпхуэдэ зыІыгьа яхэтащ. Мыр уи адэшхуэм и адэжым ейуэ щытащ...

Иригьэплъ кьудейри дильхьэжащ. Абы лъандэрэ Техутэ

пхъуантэр и гъуэлъыплэщ, и тлысыплэщ, и Іэнэщ, и джэ-гуплэщ. Пхъуантэм ІункІыбзэ етакъым, ауэ ар зэтезыхыну хуитыр Нэхунэ и закъуэщ. Дыху сабын, абы и мэр зыщІ-эзыша щэкІыщхъэ зытхухрэ гуэлмэдын удзыфэрэ. Абыхэм нэмыщІ... абыхэм нэмыщІ хьэдэтепхъуэ, кхъашхъэм траут-хэ дыху, сабын фІыщІэ, хьэдэр щагъэпскІкІэ яІэрыгъыну хь-ыдан Іэлъэ, лІам и жъэ къупщхъэр зэрыщІапхэжыну хьыдан хужь... Ахэр езы Нэхунэ и гъэтІылыгыгъэщ. Хьэдэтепхъуэм кІуэцІылыщ зэрыщІалъхъэжыну ахъшэ тІэкІури. И нысэмрэ я гъунэгъу нысашІэмрэ иришалІэри яригъэлъэгъуаш и хьэдэ хуэІухуэщІэр, лІэмэ, ахэращ пхъуантэм дэлэбэу кыдэзыхы-нур.

И анэшхуэм псэ Іумытыжу еплъыфынукъым Техутэ. И нэхъыжхэр псори лІэжын хуейуэ щыщыткІэ, нанэ иужь ды-дэ къинамэ арат. И анэр фІэгъуэныхъ щхъэ мыхъурэ? Абы ку-эд щІауэ псэ хэмытыжу кыщохъу, есэжащ... «Уи лІым уды-щІыхъэфынукъым, апхуэдизу зумыукІыж...», – кыжрал-ми, и пкъыр дунейм кытенэри и псэр лІам дыщІилъхъащ. Ныбжым ещхъщ, зэгуэрым ущызэкІэщІэплъу лы телъащ, нэкІушхъэплъу, дыхъэшхырилэу шытащ. Иджы сыт? Щы-лыщ, мэбауэ, псалъэркъым. ИгукІэ Тхъэшхуэм йолъэІу гу-аштэм и пхъуантэ щІыхум дэлъ хьэдэтепхъуэр езым кыыху-аштэну. Нэхунэ иджыри къишэхунщи игъэтІылыжынщ... Дыси иІэщ апхуэдэ пхъуантэ тІорысэ, ауэ абы дэлъыр нэгъу-эщІщ: тхылымплэ цІу, пэрытхэ, блафэ, шындырхъуоушхъэ гъэгъуа, удз лъабжъэ, жыг лъахъщ. Псы утхъуа гуэр зэры-

табдж птулькІэдэтщ. КъыхуэкІуат зы сымаджэ, и лъапэр пыуцІыныкІауэ. И фэм щыщ къытрихри а псы хущхъуэм хидзат. Палгъ гуэркІэ зэхэшпысхъынуги, къакІуэу къиштэжын хуеят, ауэ къытригъэзакъым, емыгугъу гуэру къыщІэкІаш. ФІы щІихакъым – и лъакъуэм е екІуэри, пахын хуей хъуаш. ПтулькІэр хыфІэдзэжын хуейуэ дэлъщ.

Дысэ лажгъ имыІэу къыщагъэкъуэншэжи куэдрэ къохъу. Цыхур зыхуей псор хуэпщІэфынукъым, «си Іэзэгъуэ иткъым» жиІамэ, абы пцІы хэлъкъым, «хуэмылэжгъэфыну» аращ. «И пэшэгъухэм хуит къащІыркъым», – жалэ апхуэдэхэм деж. Дысэ зэхех а псалгъемакхэри, мэгъумэтІымэ: «Сыт мыгъуэ фэ абы хэфщІыкІыр?»

КъуэятІэ жылэ цыкІур тхъэмыщкІэу мэлпсэу. Зи ныбжгъ нэблэгъахэр колхозым хэтауэ аращи, сыт, къалэгъа щыІэкъым. Псыхуабэ къалэ гъунэгъу дыдэщи, абы кІуэурэ сату зыщІ унагъуэ зытІум нэхъ зыкъалэгъаш, мыдрейхэр а зыщІэса сэман унэ лъахъшэ цыкІухэм къыщІэнащ. Мэзым пхъэ кырахынумэ, хуит къащІын хуейщ, щІымахуэм фІамыщІ зиІэр къулеижгъу ябж.

Техутэ и еджаплэ кІуэгъуэм нанэ къегъэуш, абы щыгъуэм хъэкум илгъ мафІэр зэхэкІыжарэ пэшыр щІыІэмылу...

– Нобэ сымыкІуэу хъунукгъэ?

– Уделэ уэ, Щауейхэ я къуэ закъуэр еджэфакъым, жегъэІэну ара? Техутэ апхуэдэхэм деж едэ хэт сыт жиІэнуми. Зэгуэрым, къэмытэджыфу Іурихыжауэ, пщІыхгъэплэу елгъагъу я къуажэ уэрамитІми цыхур дэзу дэтрэ бжгъэ къэпщІауэ

зэрызехъу: «Щауейхэ я къуэ закъуэр еджэфакъым, еджап-
эм яхуэкIуакъым, еджэн идакъым! Нанэ едэIуакъым! И адэр
псэужтэкъым, и анэри лIат! Унэ щIыIэм щIэлIыхъаш, лIаш,
тхъэмышцкIэ, щэхубзэу и псэр хэкIаш...» Пэж дыдэуи, Техутэ
и анэр лIауэ нэху къекIат. ЩIалэ цIыкIур щIэштэжат пщIы-
хэпIэр нахуапIэ зэрыхъуам. Нэхунэ и хъэдэтепхъуэр пхъу-
антэм езым и IэкIэ кыдихын хуей хъуаш. Улэ и дыщым къ-
экIуэжауэ Техутэ кыхуэзэмэ, зыбгъэдешэри и щхъэм Iэ кы-
ыдельтэ – иджы ар зеиншэ хъурейщ. И анэшхуэр лIэмэ, хэт
зыпIынур? Сабий унэм ирамытарэт. Улэ дахэщ, и Iэпкъль-
эпкъыр лантIэщ, и щхъэцыгъуэр ухуэнарэ и щхъэм къешыхь-
экIыжауэ, езым къабзэмэ кыкIэрихыу. Техутэ фIэфIщ абы
и IэплIэри, и щхъэм кыдыльтэ Iэри.

Аргуэру щIалэ цIыкIум игу къокI и нанэр куэдрэ мып-
сэуну. Нанэ псэунуш, псэунуш, псэунуш...Техутэар быдэу
игу ирилъхъащи, араш пэж хъунур. И анэр нэгум кыщIо-
увэ, ар нэшхъейуэ къоплъ: «Си къуэ цIыкIу, сэри сыпсэуами
хъунут. Уэ зым фIыуэ сыкъэплъэгъуамэ, сыпсэунут иджы-
ри, си фэм сыкыхъэжынурэ, сыгуфIэнут, сыдыхъэшхынут,
сыпщэфIэнут, щIакхъуэ зэтеупIэщIыкIи пхуэзгъэжъэнут...»
Техутэ Улэ и бгъафэм зыщIекъузэри, зэщыджэу магъ. Майе
щIалэ цIыкIум бгъэдохъэри Iэ дельтэ. Майе псалъэркъым,
багуэу аракъым, ауэ псалъэгъуейщ. Зэзэмызэххэщ шыгуфI-
эр. Райцентрым щыщу Дысэ цIыхуитI кыхуэкIуат. «Къулы-
къушIэшхуэ Налышык кыкIынуши, ар кыщыкIуэм ирихь-
элIэу уи деж цIыху Iумытамэ арат!» Дысэ кыжралэр зэ-

хих-зэхимыхщ. Сэ махуэкIэ кьэкIуэнур зэзгъэзахуэркьым, жи. И нэр егъэплъыз, итIанэ лъэныкьуэкIэ йоплъэкI. «Бэрэ-жьейм шэджагъуэ нэужьу кьрекIуэхэ», – яжреIэ.

...Техутэрэ Майерэ зыкьомрэ уэрамышхьэм деж щыджэ-гуахэщ, итIанэ зэуэ тIури бзэхаш. Улэ гужьеяуэ кьижыхьырт, гьунэгъухэри кьыхуэгузавэрти, кьыдэлтыхьуэрт, ауэ ягъу-этыртэкьым. Кьагъэхьуа хьэжэпхьажэри ямышцIэхэу, Техут-эрэ Майерэ гуэл Iуфэм щыIэт, кьамыл кьыщыкI псыпцIэм пэгъунэгъуу. Нанэхэм, абыкIэ ягъэшынэу цIыкIухэр псып-цIэм хамыгъэхьэну, хьэщхьэвылъэ хэсщ жралэрт, ар шына-гъуэ дыдэу, сабийхэр идыгъуурэ ишхыу щалуэжырт. Хьыд-жэбз хьэщIэ цIыкIум ар зригъэльтагъуну мурад ищIри еж-аш. Техутэ егуорт: «Ухэмышьэ, абы ухыхьэ хьунукьым!» – жиIэурэ, ауэ кьедэлукьым, зэрыкIуэм хуэдэури хэукIуриящ. Хьэлэмэткъэ, кьэщтакьым икIи кIиякьым, псыпцIэм хэс ба-быщ кьуэлэнхэм я абгъуэ нэщIым теувэри кьызэфIэувэжаш. Кьэтэджыжа нэужь, Майе ельагъу: Техутэ и макьыр щашэ-ри псыпцIэм хэлъэльтэжаш, езыр нэхуу зэщIэкIаш. Мис иджы кьищIаш Техутэ зищIысыр – нэху кIапэ зыдз щIалэ цIыкIу...

– Умышынэ, нанэ куэдрэ пхуэпсэунуш, – жриIаш и ни-тIым гузавэ щIэту кьаплъэ Техутэ.

Майе зэгупсысым шыщу кьыгъэлур машIэт, ауэ Техутэ нэхъ псэлъэгъу ищIырт.

ЛитIрэ нысашIэ зыщыплIрэ, джэм, кIуатэурэ псыпцIэм щынэблагъэм, таурыхьми хэту ямыгугъа зы напIэдэхьейгъу-эм я нэгъу щIэкIаш. НысашIэхэм кьуахьуэпсыхьуэр зэрахьэу,

хэт и щыбыр игъазери зэрикIийм хуэдэурэ щIэпхъуэжаш,
хэт и нэр иубыдыжри етIысэхащи, кыигъаплъэмэ, илъягъу-
нум и псэр дыхэкIыну кыщохъу, лIитIыращи, я пIэм ижы-
хъауэ зыпэмыплъа шынагъуэм кIэлъоплъ. Ар псэушхъэ гъ-
умыщIэт, щхъэшхуэрэ и нитIым мафIэ кыщIихыу, и джаб-
эхэм цы кIыхъ зэхэпщIэжа къелэлэхт. ЛъыхъуакIуэхэм я гъуэ-
гур зэпиупщIу, зэм лъакъуитIкIэ жэуэ, зэми хъэлъакъуиплI
зищIу нэр темпыIэу блэжаш. Гупым зыкъаумыщIэж щIыкIэ
псэушхъэр псыпщIэм нэсри сабиитIыр зэщIиубыдащи, щIы
джафэм тет хуэдэу, псыпщIэ щIыIум щоджэрэз. Къыжьэдэп-
кIыным хуэдэу и гур къеуэу къэса Улэ и пашхъэм кыху-
эу псэушхъэ шынагъуэм сабиитIыр кыидзри, езыр пхырыху-
ами, уафэм зиIэтами кыпхуэмыщIэу, бзэхыжаш. Майе деж-
кIэ къэхъуам зы гъэщIэгъуэнагъ гуэри хэлъу къапщIэртэкъ-
ым, зэрихабзэу щыму, и нитIым кыщIэщи щымыIэу цыхух-
эм яхэплъэрт, ауэ Техутэ псэ хэмытыж хуэдэу и фэр зэрыпы-
кIам кыигъэлъягъуэрт шынэм зэрызэщIиIулIар. ЛIитIым зы-
къащIэжри сабийхэр зырызу къаштащ, хъэщхъэвылъэр (зэ-
рыарам зыми шэч кытрихъэртэкъым) къакIэлъыжэ нэхъ-
ей, псалъэмакыыншэрэ лъэ псынщIэу къуажэмкIэ къаунэтIы-
жаш. Нэхунэ и къуэрылхум псоми зэхахыу ешхыдэн хуейуэ
къилъытэри, щIэгубжьаш:

– Мырель мыбы и дунейр! Сыт иджы сэ уэ уэсщIэнур?
Хъыджэбз хъэщIэ цыкIур щIепшэжъар сыт, пхузэрызудынщ
уи лъакъуэр, – жаIэ хабзэр жиIаш.

ЩIалэ цыкIум зригъэгъэпскIыжщ, щыгъын къабзэ щри-

гъэтІагъэри, итІанэщ гу щылъитар зэрымыпсалъэм. Тхъэ-
махуэкІэ цІутІ жиІакъым, пщІантІэми дэкІакъым.

IV

Дысэрэ Нэхунэрэ я унэхэр зэпэщытщ. Нэхунэ, ар и Іэ-
щІагъэщи, зэпымыууэ цым йолэжь, и къуэрылъхур епІ, ире-
гъаджэ. УпщІэ алэрыбгъухэмрэ лэгурыбгъухэмрэ я зэма-
ныр икІащ, иджы къащэхур ковёрщ. ЗылъэкІым и ковёрыр
хэплъыхъащ, блыныр зэрыщыту иуфэбгъурэ цыпэхэр дыгъ-
эм пэцІууэ, лъэгурыбгъуми цы кІыхъыр Іуву тетрэ уи лъа-
къуэр хэчатэу. ЗылъэмыкІри ковёрщ, ауэ и цыр тегъэщхъарэ
блыным хуэмыфІу, лъэгум иридзын имыгъуэтыххэу апхуэд-
эщ.

ЩІакІуэ зезыхъи щылэжкъым – цейр щыхыфІадзэжкІэ,
щІакІуэри абы кІэлъыкІуэнкъэ. Иджы губгъуэм ит Іэщыхъу-
эхэм, хэти жьыуейпсыуейр кІуэцІрыкІыу жьы хъуа щІакІу-
эр зэрехъэ, щІэ щамыщІыжкІэ, хэти джэдыгужь къыздрехъ-
экІ. КъэфакІуэ гупхэмрэ къулыкъушІэхэм къахуеблагъэ хъ-
эщІэ лъапІэхэмрэ я фІыгъэщ Нэхунэ и ІэщІагъэм иджыри
щІэупщІэ зэриІэр: зыхэр сценэм иритынущ, адрейхэм тыгъэ
ящІынущ. Шууейм шахуищІым, щІакІуэр Іувт, жьыи псыи
кІуэцІрымыкІыу, бгъэувамэ, зэфІэту, ауэ джэгуакІуэ щыгъ-
ыныгъуэу арамэ, сыт щхъэкІэ Іуву ищІын, и щІакІуэр псын-
щІагъуэщ. ЩхъэкъэІэт имыІэу щылажъэ кыхуохуэ Нэхунэ
– къэфакІуэхэр гъунэжщ.

Дыси «мэлажьэ», и пщантлэр цыху кIуапIэщ, антыхэри, шэшэнри, ингушри, асэтынри щопэкIу. КъекIуаллэр зигу ныкьюэхэраши, зыгъэгумэщIыр кыхуаIуатэ. Фыз Iэзэм яригъэIуэтэжыну щогугъ, къэлэбэу ящхьэщихыну я фIэщ мэхъу. Дысэ епллэкIуащ, жбы дыдэ мыхъуами, и фэр кIуэдащ, кытехьэлъапэу хуежъа и Iэзэгъуэм кIэ игъуэтами хъунут, ауэ гугъуехъри кыхехыж, и пхъур зыпэрагъэувэнкIэ хъуну IэнатIэм щихъумэну хуейщи: и пэшэгъухэми, абыхэм къапыщIэ-жахэми хъыджэбз цыкIур хуит къащIати, езыр лIэжыху я унафэм щIэтми идэнут. Ипхъу закъуэр цыху хуэдэу ирепсэу, лыфI ишащ, бын игъуэтащ. Абы Улэ пкъыригъэхьат Iэзэ Iуэху хэмышьэну, удыгъэу кыдалъхуар зыщигъэгъупщэну.

«КъурIэн еджамэ, арат. И гуашэр еджэфу жалэ. АрщхьэкIэ Пагуэ коммунистыжыщ, кыхуидэнукъым. Къэнэжыраши, духъэуэ ищIэр гукIэ жреIэ, и щхьэр ирехъумэж, цыху кызыэрыгъэкIыу ирепсэу, и быныр хуиту ирепIыж...»

Аращ игъащIэми – гур зэрыгъум дыгъур ирожэ. Хуэхъу-макъым и пхъур. Улэ Сэбэр IуащхьэкIэ зэ игъазэмэ, псэуху кызылIэщIэмыкIыжынухэм зэралэщIыхьэнур, абы кърикIуауэ и унагъуэр зэрызэтекъутэнур Дысэ кыжраIауэ ищIэрт. Игъэзащ-тIэ. Хъыджэбз цыкIум тегужьеикIри игъэзащ. Зыхыхьэн хуэмейхэм яыхыащ, имыщIэххэу заритащ. Иджы Пагуэрэ Улэрэ я насып зэпщIам къутэжын щыщIидзэnum Дысэ поплъэ. Гузэвэгъуэм зэрехуэри, зыгуэрхэр яхузэрехъэ, и пхъум и унагъуэр зэтриIыгъэну «йолэжь», ауэ а псори зэрыщхьэгъэпщIэжыр ещIэ. Ецыхуж абы и пэшэгъухэр – хау-

быдыклар я жылэдалуэ ящІ, хуашІыр и унафэнуш.

Налышык кыкІыну кыулыкыушІэр зыхуейри ещІэ. Ар кы-
ыщІэкІуэм Дысэ и Іэзэгыуэ хэлъщ. Тыншу кыехуулэнукы-
ым, ауэ хуишІэнуш. Дысэ а кыулыкыушІэм зыгуэрклэ хуеи-
жынуш. Ари ещІэ, ари и нэгу кыыщІохъэ, зэхех... Сытуи Іу-
эху зэхуэмыдэ куэдым хэплъэрэ!

Тхэмахуэ кІуам Арщэбэ кыкІри зэлІэфыз кыыхуэкІуат.
Унагыуэр зыщІэшыхъ я жэм псэфыр кІуэдат. «Кыэвгыуэты-
жынуш, мэз лъапэм фыщылыыхуэ,» – яжриаш. Дысэ зы-
хищІат а жэмым и бэкхъ зэгъэпэщар езыгыэбгына гузэвэгыу-
эр. ИщІэжырт езым ипхыу закыуэр, балигыпІэм иува кыу-
дейуэ, и ІэкІэ зэрызыщІичыжар, унагыуэ ихъэмэ, нэхъ хыу-
ма хыуну щыгугыу... Мыбыи, псэущхыу арами, анэ гукы-
еуэ иІэт. Илъэс кыэс шкІашІэ кыыщІохыуэри, псынщІэ дыд-
эуи кІэщІач, зы уасэ хуагыуэври, ящэ. Анэ хыуа жэмыр хуейт
и шырым гу щихуэну, и нэлэ тету кыигъэжэпхыну. Иджы, и
лхуэгыуэр кыыщысыпэм, и быным хуиту игыусэну, мэз лъ-
апэм зыкыщинэри шкІэбз цыкІур дунейм кыытригыэхъа-
ти, и ІутІыжт. Зыри кыапэрымыуамэ, абы и пхыур ипІыжы-
нут, игыэсэнут и щхъэр игыэпсэужу. Ауэ... насып здэщымы-
Іэр цыхум я деж и закыуэкыым.

Дысэ зэрыжиІам хуэдэ дыдэу, жэм зэщІэсыр мэз лъапэм
кыыщагыуэтыжаш. ШкІашІэр кыабзэбзэт, гыущэт, и ныбэ изт.
Нэрылгагыут ар анэм зэрызэщІибзеяр, шэи зэрыхуэмыныкы-
уар. Анэри, щыпсэфым иІа хэлъагыр хэмылгыжу, пкыыфІ-
эрэ псынщІафэу, и нэ псыфхэмкІэ кыахуеплъэкІт кыыкІэль-

ыкIуахэм, и быдзхэр зэкIэщIэпIиерэ и шхуэлыр шэм кызы-
гуитхынууш жыуигъэIэу, пэгун хуэдизу зэIышауэ. Псом нэхъ
гъэщIэгъуэнырати, жэмымрэ шкIэмрэ я пащхьэм и джабэр
иуэжауэ дыгъужь исщ и дзэр зэрегъэшхри, ауэ къэтэджныуи
Iэщхэм ябгъэдыхьэнуи хузэфIэкIыркъым. Цыхухэр кышчы-
Iухьэм, ерагыу зыкыиIэтри и щхьэр Iуихыжащ. Мис апхуэд-
эщ Дысэ и IээкIэр. Иджы кыуажэм шагъэхьыбар дыгъужьыр
хьэпэшчыпхэ зэрищIар. Нэхьыбэр есэжащ Дысэ хуэдэхэм я
«IэщIагъэм» – антыхэхэми адреЙ лъэпкъхэми игъащIэм кы-
адокIуэкI ар.

Коммунист кыулыкъушIэхэм Iээгъуазэти, Iэгуиплъэти,
джэшыдзти жыхуаIэхэр лъэхьэнэ кIыфI кызыэранэкIам кы-
ыхэнэжауэ шытын хуейуэщ кызыэралгытэри, Дысэ и IэщIа-
гъэр ирагъэгъэтIылынут, ауэ я фызхэм кыыхуагъэдахэркы-
ым. Къэгузавэмэ, дэнэ здэжэнур, хэт зыбгъэдыхьэнур? Ком-
мунистхэми абы я партми яхузэфIэмыкIын хузэфIокI фыз
Iээм... Дысэ дыгъужьми, шыми, бзуми Iээгъуэ яхуиIэщ.
«Псэушхьэхэм хуэдэу сиIарэт цыхур, цыхум мыщIыху ях-
этти, нэхъ гугъуш. ЦыхуипщIым я епщIанэр цыхукъым
– нэщIщ е кIыфIщ. НэщIым зыгъэпсэун гуащIэ, кIыфIым
зыщIишэн нэху хьуреягъым щыIэм я деж кышчалтыхьуэ,
зэи загъэнщIыркъым, ирикъуыркъым, яхуэчэмыр кыалгы-
хьуэ зэпытщ.

Маие сыту кызыэригъэщIар? Нэхум, хьуаскуэм, бзийм
зыхуеший, ауэ езыр къэцIыхугъуейщ. Сабий хьэлкыым хэль-
ыр, и щхьэм илгымрэ и псэм кышчыушымрэ бзыщIащ, щI-

эхьумаши, Дысэ кыхуэлягьуркьым.

...Гьатхэпэ мазэм и кIуэцIкIэ Сэбэр Iуашхьэм пэгьунэгьу кьуажэхэм, пшапэзэхэуэгьуэ щыхьум, я щхьэгьубжэхэр ягь-эбыдэри, нэху шыуэ дыгьэр кьыщIэкIыху Iуахыркьым, я унагьуэм шыщи дунейм кьытрагьэхьэркьым. А мазэм зы махуэ хэтщ удхэм я зэхуэсыгьуэу, ауэ ар дэтхэнэ махуэрами сыткIэ пщIэн, араши мазэ псом захьумэж зэрыжылэу. Удхэми а зэхуэсым хуэмеижхэри яхэтщ, ауэ «ухуей-ухуэмейуэ» абы я Iуэхур шытыжкьым. Мыхэр щIым епха удмэ, я унафэщIхэр уафэм епхаш, я унафэр ткIийщ. СыткIи жылэдаIуэ удхэм гулгытэ лей ягьуэт, дэлэпыкьуэгьухэр кьрат, пщIэ зилэ удхэр зэрагьэщIэращIэ хьэпшып цIугьэнэхэм шыщ кыхуагьэфащэ, зэхуэсхэм ирикIуэну. Апхуэдэ кьалэжьын папщIэ, куэдыр кьыдахьэхрэ я псэр шейтIаным IэщIрагьальхьэу, кыхуагьэлягьуэ цIыхум узыфэ Iей пкьрагьэхьэу е фадафэ ящIу «лэжьэн» хуейщ. КьызэрыгуэкI удмэ, фIыщIэрэ цIууэ залауэ жыхапхьэм тесу йожьэ, я унафэщIхэм я нэфI кьышыхуамэ, ажэ кыхуагьакIуэри, мэшэс. ЦIыхухэм тхьэ щаIуэж, удхэм сабийуэ кьалэрыхьэр ядыгьуу, Сэбэр Iуашхьэкум шагьэув Iэнэм гьэжьауэ тральхьэу. Ящыщи джэду защIауэ кьотIысри унэм кьыщIокIуасэ, кьалэрыхьэм йопIэстхь, йопIэскIу, я лыр уфIыщIауэ, зэхэфыщIауэ кьагьанэри щIокIуэсыкIыж, араши, хуэсакьын хуейщ. Дэтхэнэ кьуажэми сабийуэ дэсым зыри хэщIыркьым, удхэр зэрылгьатэри зыми илгьагьуркьым, ауэ Iуашхьэм пэжыжьэ жылэхэри щощтэ а нэрымылгьагьу кьэхьум.

«А си Улэ дахэ, Сэбэр Ёуащхэм сыту Ёейуэ укIуат, сынolzёIути зыпхъумэжыну. Быным и Ёуэхур сыту гуащIэ, уи щхъэм уемыгупсысыжу уи хъыджэбз цIыкIум дежкIэ зыбдзат. Тыншу упсэуну арат сызыхуеяр, сызэрыпхуэхъуапсэр. Пэшэгъухэм уи пIэкIи си щхъэр япэщIэслъхъауэ тIум ди хъэльэри сэ сагъэпшын, си тхыр гъэшауэ, си щIыфэр удыным игъэфIыщIауэ, фейцейуэ си гъащIэр сагъэхъ. А псор щIэсшэчыр уэ уи щхъэрэ уи псэрэ ухуиту слъагъун щхъэкIэти, иджы, мис, уахыхъащ. Сэ иджыри къару гуэр схэлтыху, сыбдэIэпыкъунущ, ауэ итIанэ-щэ?..»

Дысэ и лъапсэр фаджэлыджэ хъуащ: пщIантIэр ежъужъым зэщIищтэжащ, хадэм хисэшхуэ щыIэкъым, хисэ тIэкIури шыудзым етхъэлэж. Улэ къэкIуэжамэ, дэнэкIи зедз, псори игъэтэмэмынут, ауэ и кIуэжыгъуэр псынщIэу къос, Пагуэ шыгур къегъакIуэри ирегъэшэж, е колхоз УАЗикыр къыIихыфмэ, нэхъ псынщIэххэу къыкIэлъегъэс.

ТЫАУЗ

I

– Мы сабийр абы умышэ, – Улэ щэхуу Пагуэ йольэIу.

– Ар абы ишэнуш, – жи езы Майе.

– Уэ зыри кьоупщIакъым, – хъыджэбз цIыкIум и псэлъэкIэр зэрызэтемыувэм анэр нэхъри егъэнэшхъей. Майе фI-
эфIш адэм зыщIыпIэ ишэну мурад зэрищIар,
дэнэми едэ, ишэ закъуэмэ.

– Мыр хуапэ, – жи Пагуэ.

– Мыр хуапэ, – жаIар жеIэж Майи, анэм зыхуигъэзауэ.

– Хэт «мырыр»? Сыт «мыр» жыхуэпIэр?! – Улэ кыщетхъ,
хуэмейуэ и сабийр зэрырашажъери а сабийм и псэлъэкIэр зэ-
рымышъури хузэхыхъэжауэ. Ауэ хъыджэбз цIыкIум езым деж
мышъумышIагъэ лъэпкъ щилъагъужыркъым, жиIэми дагъуэ
иIэу кыгурыIуэркъым.

– Мыр хуапэ бжесIа?! – и макъым зрегъэIэт Пагуэ.

– Мыр хуапэ бжесIа? – щэху цIыкIуу жеIэж Майе. Улэ
зыри и гум темыхуэжу щIокI. Пагуэ сабий шыгъын къабзэ
зэтелъыр къиштэри гъуэлъыпIэм кърикIутащ:

– Майе, «сыхуапэ» жыIэ, «сы-хуа-пэ». Уи анэр умыгъэ-
бампIэу, тэмэму псалъэ. ИIэ, узыхуейр къыхэх мыбыхэми

зыхуапэ.

Майе и адэм йопльтри щэху цыкIуу желэ:

– Зыхуапэ...

Самэу зетель щыгынхэм зыгуэрхэр кыхых, хуэмурэ щетIагъэ, ауэ щыIунэхэм щынэсым, хуэпхэркымы, гынанэу щIедзэ. Лыр щIокIри фызыр тригъэужыну похъэ:

– Зыри кхъхунукыым здэсшэмэ, махуитI-щы дыщыIэнци дыкхыхынщ. Ди анэри кхъесшэхыхынущ.

УедауэкIэ Пагуэ зыри кызырэпумыхынур Улэ кыгу-роIуэ. Майе зепеплтыхьри, и мактыр зэтриубыдэжауэ:

– Ххунукыым абы щитIэгъахэр, хузэсхъуэкIыжынщ, – жи.

Майе щIэрыщIэу ихуапэри, зрикъузылIауэ тIэкIурэ иIыгъащ. Ххыджэбз цыкIум и Iэблитыр гуэлъщ, IэплIэ сыт хэмыту, и нитIым гуфIи нэххъеягъуи кыщIихыркыым. ЩIэкIыну хуейщи, тIэкIу кытреIэтыкI, армышхумэ и анэм зыкIи кхегуэпэкIыркыым.

Щыгын лей хузэрылххэн хуейщ, унэм зэрыщIэтын вакхъ шаби щIыгъуу. БжэщхъэIум чы матэ тетщ, шхын гуэрхэр изу илщ, и щхьэр щхъэщыпхыкIыжаш, зы ххуржынышхуи бгъурытщ. Улэ унэм илщ шхыныпххэм щысхъактым, и пщыкхуэмрэ и гуашэмрэ я деж ирегъашэ. Тххэм ещIэ адреями Iыххэ хухахынуми – Татианэщ зэгупсысыр. Сыт ищIэн Улэ, абы ипIри Пагуэ и бынщ.

Куэбжэпэм «Волгэ» хужь кыIулъэдащ. Рулым дэсыр кхикIри чы матэри ххуржынышхуэри багажником иригъэзэгъащ. Майе и щыгынхэр зэрылтыр, зэрыджэгу гуашэр абы

схъэщысыжу, езым къыбгъурылтъу флэкIа идакъым. И анэм IэплIэ, ба къыхуищIащи, езым и напэр елъэщIыж. Анэр и гъусэу зэрымыхъэри къыфлIэуэхукъым, зыщIыплIэ кIуэмэ, араш зыхуейр.

Адэр шофёрым бгъурысу, лIитIым я щIыбагъым Майе къыдэсу йожьэхэр. Анэр гъуэгъу сабэр къэзыгъэхъея маршынэм кIэлюплъ. Дапхуэдизу гугъу демыхъми, хъыджэбз цIыкIум и зыужьыкIэм зыри хухэлъхъэркъым. ЩIохъуэпс сабий псоми яхэгъуашэ ищIыну. Гъунэгъу хъыджэбз цIыкIухэр къыхуишэрти, унэрами пщIантIэрами, зыхуейм щигъэджэгурт, и пхъум и гуашэхэри хуит яхуищIат. Майе абы щыгъуэми джэгугъуу къыхуашихэм тIэкIу яхэплъэрт, яхэтти, гунэс зэрыщымахъуар нэрылъагъуу къахэкIыжырт. А здишэм дауэ ар зэрыщыIэфыну?

– Тыншу ущыс, гуашэ цIыкIу? – лIы мыщIыхур сабийм хуоплъэкI, мор еплъыркъым, жэуапи иритыркъым.

– Хэт деж дыздэкIуэр, Майе? – Пагуэ и пхъум йоупщI, зыгуэр жригъыIэу зэрымыбзагуэр лIы хамэм иригъэлъагъун схъэкIэ.

Адэри жэуапыншэ мэхъу, ауэ Майе здэкIуэр ещIэ: ТIыаузым.

– Нанэ деж докIуэ, аракъэ, Майе? Нанэ уигу къэкIа? – Пагуэ флэфIкъым и быным дыгуэмыжыафэ кытеуэнкIэ зэрыхъунур, аращи, зыфIимыгъэIуэху хуэдэурэ сабийр псалъемакъым хишэну йолIалIэ.

– И, нэху цIыкIу, нанэ къэтшэжын? Уигу къэкIаш, аракъэ?

Майе и гур унэ цыкIу хуэдэуш зэрызыхищIэр, зэрилъ-агъур. БалигъитIыр зыгуэркIэ кьеупщIыху, а унэ цыкIум зыщеплтыхьри, къэкIаи, кыикIыкIаи щилъагъукъым, аращи езыри щыму кьонэ, кьеупщIхэри жэуапыншэ мэхъу. Зыщ абы и гу-унэм щилъагъур: нанэ кьоплъэ, кьожьэри дурэш цыкIум дэсщ.

– И гум исщ нанэ, – хъыджэбз цыкIум и макъыр щэху-ми, «нанэ» зэрыжиIар адэм зэхехри, къэгуфIэжауэ, зоплъэкI. Зыкъегъэзэжри кыыбгъурыс лIым йоупщI:

– Зэхэпха си пхъум жиIар?!

ЛIым и щхьэр егъэкIэрахъуэ, зэхэсхакъым жыхуиIэу.

– Нанэ сигу къэкIащ, жи! – къэхъуар бэлыхъу узыщыгу-фIыкIыну зэрыщымытыр кызыгурыIуэ Пагуэ и макъыр кь-ызэрыгуэкI ищIыну яужь итщ, ауэ зэрыгуфIэр хуэбзыщIыр-къым.

Майе маршынэ щхьэгъубжэм доплъ, лъэныкъуитIымкIи кIапсэлъэрышэу зэкIэлъыщыт унэхэмкIэ ещIыха уэрамым ироплъэ. Зэм куэбжэм кыдэувыкIауэ зызыплтыхь балигъ-хэр елъагъу, тетIысхьэпIэхэм тес дадэ-нанэхэм яхуоплъэкI, джэгум дихьэха сабий гуп цыкIухэри кыщилъагъу кыхо-хуэ. Зыдэж кьуажэхэр бгы абрагъуэхэмкIэ кьегъэбыдэкIа-щи, хъыджэбз цыкIум зыхещIэ ахэр узыщыгугъ хъун быда-пIэу зэрыщытыр, я дзыхь ирагъэзу и лъапэм кIэщIэтIысхьа цыхухэр зэрахъумэр. ЗыхещIэ, ауэ хужыIэнукъым, жиIэнуи елIалIэркъым. Майе и щхьэм допсэуж, зэкIэ нэгъуэщI кыиль-ыхъуэркъым. Ауэрэ кьуажэхэр кьаухри бгырэ Iуащхьэрэ фI-

эклa имыльагъуж мэхъу. Клуэмжэм, клуэм-жэурэ, гъэщлэгъу-
эну зызыхъуэж дунейм хохъэ. Зэм и нэхэр толыдэ хъуплэ ху-
итхэм, зэм мэз щхъуантлэм псэ зылут куэд зэрыщыпэклур зы-
хещлэ, нэхыбэрэ зэплтыр бгыхэм дыжбыныфэ бгырыпх къ-
раупцлэха хуэдэ, тепсыпсыкыу къежэх псыхэращ. Псэ яхэтц
абыхэм, хъыджэбз цыклым ар фыуэ ещлэ. Итлани а псы къе-
жэххэр зэхэлъэдэжу къэхъуа псыхъуэшхуэм езым и псэ цы-
клур тлэклу пэлэщлэ ищлмэ, нэхъ къещтэ, егъэшыне абы щыз-
эхыхъэжа къару лъэщым. Бгыщхъэ уэсхэри къошцылэкI, нэхъ
къыщтэр удзылъэ щхъуантлагъэхэращ. Апхуэдэу, нэм илга-
гъум елытауэ зыхищлэхэм захъуэжурэ, ар сабийм къытехъ-
эльащ. И гуащлэ мащлэр пэмылъэщыж щыхъум, гури псэри
зыхъумэ жейм хилъэсащ. Ар нэгъуэщI дунейщ, езым и ха-
бзэ илэжу. А дунейм Майе къыщцелъэтыхъ, мис, аузым щхъ-
эщолъэтыкI, зэм «Волгэ» хужыр зрижэ гъуэгум къыщхъэ-
щохъэ, къуршхэмкIэ егъазэ...

– Майе, дыкъэсащ! – жи адэм.

Тыауэз къалэ цыклым Майе и щыпэкъаклуэщ. Дэни хуэд-
эу, мыбыи дыгъэ къыщопс, жбы къыщопщэ, сабафэ щхъэкIэ,
сабэншэщ. Мыбы дэт унэхэм хэлъ щхъэгъубжэ зэпэплим-
эхэм я щхъэм нэгъуэщI къытетщ, абы ищхъэжым иджыри
къытетщ, псори зэхуэдизыбзэщ. А унэхэр зи инагъ ущлы-
хъэмэ, ущлэгъуэщэнукъэ? Ящыщ зым щлохъэ зэадзэпхъ-
ур. Дэклуеиплэ къэгъэш-нэгъэшымкIэ доклуей, ещанэ къ-
атым носри зэхуэплъэу хэлъ бжэ зэщхытлым язым бгъэ-
дохъэ. Майе шхынымэ къыщлэхъэ: зыгуэрым клэртлоф егъа-

жъэ, бжьын куэду хэгъэлыбжьауэ. Псыунэм и щІэтщ. Майе и гур къокІуэ, и щхьэр мэуназэ, и лъакъуэр щІощІэри къомэх.

Іэгу пхъашэ и щхьэфэм кыдалъэмрэ макъ шабэ къепсальэмрэ зыкърагъэщІэж. ТІури фІэфІщ, и псэм Іэпех, и гум дохъэ – и нанэращ зейр. И нэр къызэтримыху и напІэм кызызэпхроплъри, нэху защІэу зэщІэблэу елъагъу и анэшхуэр. Нанэ и нэхум хэджагуэу щылыфынут Іэджэрэ, ауэ абы уфафэу зы ныбжьышхуэ кыщхьэщытщ – ар и адэм ейщ.

– Мы сабийр шхауэ къепшэжъа? – гузавэм игъэкІэзызыхь макъкІэ щІоупщІэ нанэ.

– Сэ сщІэрэ? – жи и адэм, и пщІыр пэжыфэу игъэІуну егугъуурэ. Улэрэ езымрэ зэдэуэху маршынэр къэсри, сабийр мышхауэ кърагъэтІысхьат. Пэжыр жиІэмэ, анэр шхыдэнуш, Пагуэ абы хуейкъым.

Майе кызэфІотІысхьэ. Нанэ и нэхур иджыри зэщІоблэ, адэм и ныбжьыр мэкІуэдыжри и теплър къонэ.

Пэш цІыкІум щІэтыр машІэщ: сырэ, Іэнэ, шэнтитІ, гъуэлъыпІэ бгъузэ. УщызэкІэщІэплъу къабзэщ. Блыным фІэль гъуджэ хьурейм тредзэ щхьэгъубжэм кыдидз пщыхьэщхьэ дыгъэ нэбзийхэр, абдежым зыкъышагъэшыжри, езы гъуджэр мыгъуджэу, щхьэгъубжэ хьурейрэ дыгъэр абыкІэ кыщІэпсэу фІэкІа умыщІэну, пэшым зыщызэбгрепхь. Майе нэбгъузкІэ къеубыд а дыгъэ нэбзий шабэм и гуашІэ кІуэщІым щыщ. Езым ейр кІуэщІыпаци, мор зыщІешэ... Бжэр кыыІухри бжэщхьэІум лы лъагэшхуэ къобакъуэ.

– О-оо, хьэщІэ диИ!

– Уи къяушыр хъэщлэмэ, кыкIащ, бгъэхъэщлэнщ, – жи анэм.

– Мы плэкум ис къяупщхъэ гуащэри хэт? – лы сырыхур Майе хуогуфIэ. Майе нэбгъузкIэ дыгъэ бзий къяеубыдри щысщ, хъуреягъым щекIуэкIыр зыкIи кыфIэмыIуэхуу.

– Жеящ, къяуша къяудейщи аращ, – жеIэ нанэ, сабийр и адэ къяушым зэремыплтыр гуажэ щимыщIыну. Iэдэм и Iэ фIыцIитIыр итхъэщIыну щIокIри, кIэрыкIаIауи кыпхуэмыщIэу къегъээзж. Езым хуэдэ лэжъапIэ кыкIыжахэри зытхъэщIыплэм къэкIуат, я Iэр ягъэкъабзэу Iэнэм пэрытIысхъэну плащIэхэу. Псоми пэш зырыз яIэу щIэсщ, ауэ зытхъэщIыплэри, зыгъэпскIыплэри, пщэфIаплэри, псыунэри зэдайщ. Мы унэм щIэсхэм псоми я лэжъапIэр зыщ, зи дэкIыгъуэхэр зэгъусэу щIокI, зэкIэлъхъэужьу къокIуэлIэж, аращи, загъэпскIын, я Iэр патхъэщIыкIын щхъэкIэ зыр зым йожьэж.

– Ухуеймэ, сабыныр бухыху щыхуэ, мыр кIэрыкIынукукымы, – жи, и Iэм хия IэпапIэ фIыщIэхэм Майе зэреплтым гулытауэ. Хияри зыгуэрщ, ауэ хъыджэбз цыкIур зэплтыр Iэдэм и Iэбжъанэхэращ. Ахэр хъуреишхуэщ, иушкумбащи, шейщIэт цыкIу хуэдэщ. Майе зыхещIэ Iэдэм и гъащIэр зэрыхъэльэр. Езыр нэшхуэгушхуэну яужь итщ, ауэ и плIэм нэрымылъягъу хъэлъэ илъщ. Ар адреихэм ямылъягъуми, Майе елъагъу. Iэдэм и лэжъапIэр кыицIыхуну хуейщ. КъехъулIэну плэрэ?

Iэдэм дуней хуитым зэрытетым нэхърэ нэхъыбэрэ щIыщIагъым щIэтщ. Щыгъын къабзэ щыгъыу унэм щIокI, къяур-

шым драшей, гъуанэм йохъэри, япэ зыхуэзэр зыхуэапапIэра-
щи, щIохъэ. Блыным хэукIа фIэдзапIэхэм фIэлыщ Iэпкъль-
эпкъыр зэрыщыту щIэзыхъумэ зэпыт, щэкI пхъашэм къых-
эщIыкIарэ шыптIэгъэныр гугъу ищIу ткIийуэ. Хъэршым зэ-
рылтатэ скафандрым ещхъщ. Мо куэдым ямышIыху шыгъ-
ыныгъуэр екIуэкIыу зыфIэль пэшым щIыхъэху, Iэдэм кы-
щохъу зы къэгупсыса дуней гуэрым кыщыхутэу. Адрейх-
эми хуэдэу, ерагъкIэ и «скафандрым» йопщхъэри, кыкIэль-
ыкIуэ пэшым щIохъэ. Мыбдежым уэздыгъэ зыхэт гъущI пы-
Iэр кыщрат, цIыху къэс езым ейуэ бжыгъэ зытет жэз хъу-
рей цIыкIу и гъусэу. И лэжьэгъухэм яхэтү адэкIэ зэпрыкIы-
пIэ кIыхъу пхырыхам ирокIуэри, шахтэм езышэхыну лифт
щхъэ Iухам йотIысхъэ. Лифтыр зыгъэлажьэм шахтёрхэм я
жэз хъуреи цIыкIур яIех. Ещхыркъабзэу, къагъэзэжмэ яри-
тыжынущи, IупщI хъунущ псори шахтэм кыиыжарэ зыгу-
эр кыинарэ. Лифтыр йожъэ. Ар апхуэдизу псынщIэу зокIуэ-
ри, я дамэр зэгъэкъуауэ зэхэт цIыхухъу гупым я хъэлыагъым
фIуэ хэщIу къащохъу. Пылэхэм хэщIыхъа уэздыгъэм я за-
къуэщ нэху къэзыдзыр. ТхъэкIумэхэр зыгуэрым кыиуикудэ
хуэдэу мэхъу. Лифтыр шахтэм носри къоувылэ, гъущI тIысы-
пIэхэр зиIэ мафIэгу цIыкIу щытщи, псори йотIысхъэ, мафIэ-
гу цIыкIур щIопхъуэ, дэгъэзеигъуэми егъэзыхыгъуэми кы-
пхуэмышIэу кIуэщIрыкI зэпрыкIыпIэ пхырыхам и кIыхъагъ-
кIэ ирикIуэ гъущI гъуэгум тетү. Дакыиыкъэ зыхыблкIэ кIуауэ,
къоувылэри псори къокI. Зи лэжьэгъуэр зыхухэр къэкIуах-
эр кызыэрыкIа мафIэгу цIыкIум йотIысхъэ, фIэхъус зэрах,

псалтытI-щы зэпадзыж. КъэкIуахэр иджыри лъэсу зыкъомрэ пхрыкIын хуейщ, лэжыгъэ къащытэплъэм нэсын папщIэ. Гупым яхэту Iэдэми пхрокI, и лэжыаплэм нос, пщIий, вольфрам, молибден хъугъуэфIыгъуэхэр къызыхах мывэр нэхъыбэу къызэрыгуиудыным хущIокъу. Лагъым щIалъхъэу къыщыгуауди щыIэщ, ауэ Iэпщэуэн лэжыгъэр ирокъури къо-лыж. Гугъу зрамыгъэху хъунуктым. Зы дэкIыгъуэу лэжыгъэм пэрыхъэм къыхуагъэувам хуэдизыр къимылэжымэ, абыхэм ягъэчэмар зэзыхъуэкIыну гупым нагъэсыжын хуей хъунуш. Ар цIыхугъэкъым, напэкъым, аращи, лъэкI къамыгъанэу мэлажэ. Iэдэм и Iэхэм дыркъуэ къытохуэ, и Iэпэхэр пещэбыкIыж, Iэбжъанэхэр еупIэщI. И тхъэмбылыраш нэхъ гугъу ехыр – щIы щIагъым махуэ псокIэ щыбэуэн хуей мэхъу.

«Мыр хъунуктым, си къуэш, ауэрэ узыншагъэ жыхуалэ уимылэжу укъэнэнуш. Сэри сыщIэташ а шахтэм, сощIэ зищIысыр. Еджаплэ узгъэкIуэнуш, инженеру еджи, къэбгъээзэжынщи шахтэм уемыхыу, дуней хуитым утету улэжъэнш», – Пагуэ и къуэшым зыщIигъэкъуэну хуейщ, ауэ модрейм къыжраIэр зэхимых хуэдэш. Илъэс щэщIым хэт еджакIуэ кIуэр? Анэр и бынитIым къахоплъэ, и къуэрылтыхум хуоплъэкIыжри хошэтыкI.

«Пэжкъэ сэ жысIэр, дянэ? Мыр еджэн хуейщ! Куэдрэ хурикъун и гугъэ а зыпэщIэт лэжыгъэ хьэлъэм?» – Пагуэ жиIэр къыдаIыгъыну хуейщ, ауэ нанэ щымш.

Iэдэм и еджэныр хэтIэсащ, зэманыр IэщIэкIаш, ар зыхе-щIэри, и къуэш нэхъыжым пэмыуву зэрыфIэкIын жэуап къ-

ельыхъуэ:

– Сэ уэ жыпIэр кыызгуроIуэ, седжену сыхуэмейуи аракъ-
ым, ауэ уи ахъшэкIэ седженукъым. Къэзлэжьи зэхуэсхъэс-
ынщи, мис итIанэ...

– ИлъэситI мэхъу мыбы узэрыщыIэрэ, зыгуэр бгъэтIыIа?
Iэдэм погуфIыкI:

– Уэ сэрakъым укышцIэкIуар, ди анэр пшэжынураши, ны-
пхуэкIуэжмэ, шэж. Ар зэрыщыIэр сэркIэ зы фIыгъуэ ирокъу,
ауэ пэш нэщIым щIозэшыхъри, согузавэ. Сэ махуэ псом со-
лажъэ, пщыхъэщхъэм щIалэхэм садыщысын хуей мэхъу, ап-
щIондэху и закъуэщ.

– Сызэшкъым сэ, цы зэрызохъэ, тIэкIу сожышцIэ, сопщIа-
фIэ, ауэрэ махуэр макIуэ.

Пагуэ и анэр имыгъусэу кIуэжынуkъым, ауэ игу дахэ зэ-
рищIын псалъэ кыыхуэгъуэткъым. Зигъэгусэу кыдэкIа анэм
ебгъэгъэзэныр Iуэхущ. Пагуи дахэ жызыIэфхэм ящыщкъы-
ми, нэхъри гугъу йохъ. Сытми, игу илтыр желэ, а жиIэри и
фIэшщ:

– Сэ уи жагъуэ сщIамэ, кысхуэгъэгъу. Уи нысэм иджы-
ри зыгуэр кыбжиIэмэ, езыращ унэм щIэкIыну. Псалъэш-
хуи зэлэпамыхуу пщыхъэщхъэшхэ ящIри мэгъуэлтыж. Гъу-
элтыпIэ закъуэм нанэрэ Майерэ хэлтыщ, зэкIуэщIыпх-зэкIу-
эщIыплъхъэ хъу гъуэлтыпIэ псынщIагъуэр Пагуэ кылы-
саш, езы Iэдэм и ныбжъэгъум деж нэху кыщекIынущ. Майе
и нанэм IэплIэ ирешэкI, зэхуэзэша анэшхуэмрэ къуэрыль-
хумрэ зызэщагъэнщIыжыркъым. Нанэ хъыджэбз цIыкIум и

щхьэпхэтIыгум ба хуищIащ – асыхьэту абдеж дыдэм гъэгъа хужь кыщызэрыкIащ.

Пагуэ и бзэху гъуэлъыплэм изагъэркымы, зегъэджэрэз, игъэкIыргыу, игъэтхьэусыхэу. Жейм емызэгъыр нэхумыщу къэтэджщ, Iэуэльауэ имыщIыну хуэсакъыурэ зихуапэри, щIэкIащ.

– Напэ мытхьэщIу цIыхум уахэмыхьэ, – кIэлъыIущэщаш нанэ.

Майе адэм и лъэ макъым щIодэлъу. Ар пэш цIыкIум щIокIри ещанэ къатым и пырхъуэ кIыхьым ирокIуэ, дэкIуеиплэхэмкIэ йох, пщIантIэм кыдохутэри уэрамым тохьэ, макIуэ-сыкIуэ, макIуэ-сыкIуэ, хобэкъукI, и напщIэри уфащ...

Нанэ жэз тасыр кыигъэуври андез иштащ, пщэдджыжь нэмэзыр ищIри нэмэз щыгъэр иIыгъыу плэм итIысхьэжащ. Майе и наплэр зэрыкIэзыzymкIэ кыгурыIуат ар зэрымыжейр, ауэ езыр-езыру къэплъэху и гугъу ищIынуkъым. Майе мэжеижри куэдрэ кытезыгъэзэж и пщIыхьэплэр елъагъу. KыфIыгъэ гуэрым хэтщи, хуаби щIыIи зыхищIэркъым. Вагъуэхэм яку езыр итщ. Зиплыхьурэ ЩIыр къецIыхуж. Гъунэгъу зыхуещI, къашхъуэри щхъуантIэри зэхецIыхукI. ЩIы щхьэфэм теувэну и лъакъуэ ижбыр ешийри – и лъэтхьэмпэм нэхърэ зытеувэну ЩIыр нэхъ цIыкIуш. Тенджыzym хэувэну хуейкъым... Дэнэ иджы здэкIуэнур? КъыздикIам игъэзэжыну? Ар дэнэ?

Майе и псэм гугъуехь гуэр зэрытелъыр нанэ елъагъури, тельэщIыхьурэ къегъэуш. Нанэ и Iэплэр сыту хуабэ, и Iэ

пхъашэхэр сыту щабэ.

– Нанэ...

– Сыт ущІэгъыр? Уи адэр къэкІуэжынущ мыгувэу, умыгъ...

Маие и адэм кІэлтыгъыну игуи къэкІыркъым. Абы и хьэлкъым зыгуэрым кІэлтыгупсысэу, кІэлтызэшу. И нэпсыр къыщІэзыхуар ищІэнур ищІэртэкъыми аращ. А зы закъуэращ зыгъэдзыхэр – хэкІыпІэ щимылыагъукІэ, и щхьэр, и пкъыр здихьын щимыгъуэткІэ, зыгъэпщкІупІэ щыхуэныкъуэкІэ.

Нанэ хьыджэбз цІыкІум зрегъэтхьэщІ, зрегъэхуапэ. Іэдэми къэкІуэжащи, ипщэфІар Іэнэм къытрегъэуэ, Іэдэм шей игъэващи, къахурекІэ. Маие и шейм хоплэ, плтыжыфэ дахэщ, Іупэм езэгъыу упщІыуащ. Зы Іубыгъуэ ищІщ, тІэкІурэ и жьэм жьэдигъэтри иригъэхащ. ЕтІуанэуи еІубащ, ауэ хуегъэхкъым, и жьэм жьэдэту иІыгъщ.

– Егъэх, си хьыджэбз цІыкІу, – мэлъаІуэ нанэ. Дэ дышхащ, уэ шейм уеплэу ущысурэ. Егъэхи иджыри еІуб.

– Маие, ушхэмэ, сэ экскурсие усшэнущ. Умышхэмэ, зыщІыпІи усшэнукъым. ИІэ, зыхуумыгъэныж си экскурсием, – жи Іэдэм.

«Экскурсие» псалъэм кыикІыр фІы дыдэу ещІэ Маие – зыплтыхьакІуэщ. Зиплтыхьыну хуейщи, шей Іубыгъуэр ирегъэх. Абы фІэфІщ зыщІыпІэ щашэм деж. Нанэ игъэжъа щІакхъуэм йодзакъэ, анэшхуэри мэгуфІэ. Іэдэм нобэ и зыгъэпсэхугъуэ махуэщи, и хьэщІэ цІыкІур тригъэуну хуейщ, дауэ махуэ псом унэ блынджабиплІым щыпІыгъын сабийр... И

къуэшыр здэкIуар ещIэ, ар щIэх къэкIуэжынукуым. Нанэ къуэрылхур ихуапэри Iэдэм кыIэщIилхьащ:

– Мыбы хуэсакъ. Жыжьэ фымыкIуэ, жьапщэщ.

– Мы щIыпIэр сыт щыгъуи жьапщэщ, ар дызэсэжа Iуэхущ.

Къалэм сабий щытебгъэун иIэкъым. Аращи, Iэдэм сабийм и Iэпэр иIыгъыу лэжыакIуэхэр Iузыш маршынэм итIысхьэри шахтэм кIуаш. Майе ирегъэлыагъу:

– Мис бгым дызэрихьэ бгъуэнщIагъхэр.

Майе и бзэр къеутIыпщ.

– Сеплзыну сыхуей, – жи.

– Абы уеплзын щхьа, бгы гъуанэм уихьэу адэ нэс уехын хуейщ, – жи адэ къуэшым. И гугъэщ Майе шынэу щIегъуэ-жыну.

– Сешэхи сыгъэлыагъу, – Майе тегушхуэныгъэ хэлтыщ. Зи макъ куэдрэ къэмыIу и къуэш быныр къопсалтэ, къольэIу – Iэдэм и гур дауэ шабэ къэмыхъунрэ... Сыт абы хэлтыр – езыр апхуэдизрэ зэрызекIуа гъуэгум сабийр и гъусэу ирикIуэным?

– Уделэ уэ? Ар ядэнукуым! – кыжралэ и лэжыэгъухэм.

Iэдэм шахтёрхэм я унафэщIым бгъэдохьэри йольэIу и хь-эщIэ цыкIур шахтэм щIригъэшэну.

– Хьэуэ, сыкъащIэмэ, сыIуагъэкIынущ. Мыр сабий теупI-экъым, уи жагъуэ умыщI, – кыжрелэ.

Iэдэм щIэлъэIуар кызыэрыхуамыщIам кытригъэхьат, са-бийми щыукIытэ хуэдэт, кызыэригъэгугъар хуищIэжыфтэкъ-ыми. Хуейт мо хьыджэбз махэ, гуащIэмащIэ цыкIур игъэ-гуфIэну, игъэгушхуэну, гукъыдэж иритыну. Сытым кыхэкI-

ми, Майе щеплъІэ, Іэдэм и гур пихырт. Езыри къыхудоплъ-ей:

– Сеплъыну сыхуей...

Лпыр зэуэ къогуфІэж:

– КъэсщІащ сщІэнур!

ЛэжъакІуэхэр къэзышэкІ шофёрым йольэІу шахтэжым нигъэсыну, модрейми куэдрэ зригъэлъэІуакым, жыхуиІар хуищІащ. Іэдэм фІыуэ ецІыху щІыпІэр, лэжъэн щыщІидзам а шахтэжырат мывэ къыщІэхыпІэу шытар.

– Ауэ дыщІыхъэу дыкыщІэкІыжынуращ, куэдрэ узыпэд-гъэплъэнукым, – жреІэ къэзышами, Іэдэм сабийм и Іепэр иІыгыу къыр гъуанэм щІохъэ. КІыфІым зэрынэсу нэхурыд-зыр щІигъэнащ. Арыншамэ зыри ялъагъунутэкым...

Мыбы щылэжъауэ шыта цІыхухэм я пщІэнтІэпсу мы-вэмрэ пшахъуэмрэ зыщІафар Майе къыщІехъэ. Щым езым и мэмрэ къыхэкІ псылагъэмри зыхещІэ. Щпыр, цІыхур, абы и пщІэнтІэпсыр – мыхэр зэпхаш, Майе ар зэрегъэзахуэ, ауэ хужыІаркым. Куэд къыгуроІуэ, и щхъэм щызекІуэ къомым-рэ и гум зэригъэзахуэмрэ ирагъэш, и гуащІэр щІах.

– Мис мыращ ди шахтэжыр. Иджы нетІэ дызыщІамыгъ-эхьам дагъэІэпхъуащ. Плъагъурэ мыр зэрыкуур, зэрыкІыхъ-ыр? Мис а къомыр уадэ защІэкІэ шахтёрхэм къраудауэ аращ. Мыбы мывэу щІашар куэд дыдэ мэхъу. Ахэр икІи лъапІэщ. ХъугъуэфІыгъуэу жыпІэ хъунуш.

Майе и адэ къуэшым йодаІуэ, абы жиІэр езыр зыщыгъуазэ гуэру къыщохъу, ауэ зыри пидзыжыркым.

– Наклуэ иджы, гуашэ цыклу, дыщэкыжынщ, – жи Іэдэм. Абдежым и нэхурыдзыр мэункыфІ. Зэридзэ хуэдэу ищлащ, теулуаш, ауэ кьэблэжтэкьым.

– Гуашэ, мы си джанэ кІапэр убыди сылыгъ, умышынэн хуэдэу, сэ мы нэхурыдзым и уэздыгъэр кыкІуэтауэ аращи, ислуэнтІэжынщ.

Іэдэм пэщэщэн иухыу нэхурыдзыр щыщІигъэнэжам, Майе джанэ кІапэр иыгыжтэкьым, гъунэгъууи щыІэтэкьым. Хьуреягъым нэхур трегъапсэ, шахтэм нэхъ куууэ щІохъэ, кьокІуэтыж, маджэ, ауэ хьыджэбз цыкІур кьыпэджэжыркьым. ЖэрыгъэкІэ кьыщІожри, и бгыр щІигъэщэтауэ маршынэм илть шофёрым йожалІэ, арщхъэкІэ Майе кьыщІэкІыжакьым, хьэуэ, хьэуэ, дэнэ кІуами, сабийр шахтэм и кІуэцІым щыІэщ.

– Мыр сабий здэпшэ хъун щыпІэ, сыт мыгъуэм щхьа уигу кьэкІа ар? ЛІот-тІэ кьольэІум, сабийм жиІэу хьуар хуэпщІэн хуейкьым!

Іэдэм абы жиІэми емыдалуэу шахтэм щІолъэдэж, нэхурыдзыр Іэтауэ иыгыу. Хьыджэбз цыкІур щыІэщІэкІэрэхьукІа щыпІэм нэс егъэзэж.

Шахтэ ехыпІэри жыжъэжтэкьым. Іэдэм игу кьэкІар и щхьэм доуеиж – Майе абы ехуэхагъэнущ!

Ехуэхатэкьым. Хуэмурэ, зихъумэжурэ ехаш, кІыфІым хэту. Хьэуар хурикьут. Балигъхэр я щхьэр щІэгъуауэ фІэкІщыземыкІуэф бгъуэнщІагъым сабийр зэфІэту щІэтт.

Іэдэм егъэзыхыгъуэ задэмкІэ йох, гужьеящ, мэпІашІэ.

Майе кыфлым кыхелъагъукри, гуфлэщауэ мэкгий... Абы и кий макъым Майе зыкълэтыплъ гъэщлэгъуэныр егъэкIуэдыж. Еууей, сытым щхъа зэран хъуа... Хъыджэбз цыкIурмыбы къэзышар бгъуэнщлагъым и къуэгъэнаплэ жыжъэм къыщIидз нэхугъэрат. Абы кыгурылуат ар зэрымыуэздыгъэр, зэрымыдыгъэр, зэрымыуэздыгъэ нэфыр. Дауэ зэхыумыгъэкIынрэт а гъуэзыр зыхэт нэхугъэр кыздикIыр... Iэдэм зэригъусэри кыфлэмылуэхужу, Майе и гулгытэр зыубыдар зищIыс дydэр кыищIэну екIуэтэхыу щIидзаш. Зэи и лъакъуэр щIэжри джелаш, и лъэгуажъэри и IэфракIэри фIуэ тритхъуу, ауэ ари къриджакъым, къэтэджыжри и гъуэгум пишаш. Мис, къэблэгъаш къуэгъэнаплэм. ЗанщIэу къуэкIын дзыхъ ищIакъым, хуэмурэ и щхъэр къуигъэжри нэ лъэныкъуэкIэ плъаш. Илъэгъуар псысэхэм хэту зыщыгъуазэ гуэру къыщыхъури, и щхъэр къуигъэжыпаш. Кыщехым къуэгъэнаплэу фIэкIа кыщымыхъуами, кыильэгъуар пэш хуэдиз хъууэ бгъуэнщлагъ Iэхуитлъэхуитышхуэт. Къэщлэгъуейт гъуэз зэрыщызекIуэр зыхэплъагъукI нэху зэхэмыбзыр кыздикIыр, ауэ ари фIэгъэщлэгъуэныжакъым нэхъ гъэщлэгъуэныж шыIэти. Утыкум исщ Майе цыкIужъей зыщIэхъукI псэущхъэ абрагъуэ гуэр, и щхъэр шындырхъуоущхъэм ещхърэ и кIапэшхуэр щIым триупщIэу. Мыбдежыр щIыIэ дydэт. Ар зыуи кызыщымыхъу псэущхъэ абрагъуэм и нитIыр теубыдаш уэздыгъэм хуэдэу къаблэу хъурей гъэпща и пашхъэм итым. Хъурейр хуэмурэ зэм ижымкIэ, зэм сэмэгумкIэ щэнауэу мэхъей.

АпхуэдизкІэ а Іуэхум дихьэхащ псэущхьэри, и нитІ къыцІуукІыр хьурей щэнауэм къытрезыгъэхын щымыІэу къыщыхъуат Майе. Іэдэм и джэ макъыр къызэрыІуу, нэхугъэ мащІэри псэущхьэшхуэри лъэужьыншэу кІуэдыжащ. КъэхъуамкІэ мыарэзы Майе, адэкъуэшым гужьеяуэ езыр къызэрильыхъуэр къыгурыІуами, зигъэхьеякъым, къеплъэкІакъым. Іэдэми, псом ящхьэр арати, псэууэ къыгъуэтыжа хьыджэбз цІыкІур къыпхъуатэри дуней хуитым къытрихьэжащ.

II

Анэшхуэр къэщтат хьыджэбз цІыкІум и ІэфракІи и лъэгужьы уІэгъапхэ къешэкІауэ, и щыгъыныр зэхэуфІеяуэ ІэплІэкІэ къыщыхуцІахьэжам. Іэдэм фІыуэ игу къэкІат сымаджэщым я уІэгъапхым деж ишэу теудахэр иригъэкъэбзэну, иригъэпхэну. Анэшхуэм сабийр зепеплъыхь.

– Къупщхьэ къута, зэрыпкІа сыт иІэкъым жиІащ дохутырым...

– Делэ ухъужат?! – Жануэс мэшхыдэ. – Уи къуэшым и сабий закъуэр плэщІэкІуадэ пэтащ. Сэ пщІантІэм сыктыщІыдэкІар мыбы си зэран екІыу жаІати аращ. Иджы мыбы и анэм зукІ пэтащ си быныр жиІэми, пэжкъэ?!

Іэдэм и щхьэр пэшым щІихри щІэкІащ. Майе зыри жимыІэу шысащ апщІондэху. Адэ къуэшыр щІэкІа нэужь, и бзэр къиутІыпщаш. Майе шыпсалъэ закъуэтІакъуэххэр унэм щІэсым я гуфІэгъуэшхуэт, ауэ иджыпсту жиІэм Жануэс игъэгугу-

фІаркъым.

– КІыфІ, нэху, кІыфІ, нэху, кІыфІ, нэху. Щыкъатибл, благъуэ...

А псалъэхэр сабийм къызыхихар анэшхуэм жриІэу щыта псысэхэраш.

Илъэсищ щыхъуам, Майе иджыри псалъэртэкъым. Жануэс псысэ цІыкІу жриІэурэ кыигъэпсэляш. Къышиудауэ нанэ и псысэхэр жиІэжырт. Макъхэр тІэкІу пІытауэ кыжъэдэкІырт, щэхуут зэрыпсалъэр, ауэ ар Іуэхутэкъым – сабийр къэпсэлят!

Блэмрэ хъэндыркъуакъуэмрэ ятеухуа псысэрат жиІэжыр. Анэр гуфІащэри гъаш. Пщыхъэщхъэ хъури, адэр кыдыдыхъэжаш, мо гуфІэгъуэшхуэм кърихъэлІэжаш. Гъэхуауэ таурыхъыр кыжезыІэжа и пхъур дрихъеяш, кърихъэхаш, и ІэплІэм ису хъэблэм дихъэри зыхуэзэм яригъэлъэгъуаш и пхъур зэрыпсалъэр. Хъэблэм дэсхэр унагъуэм къадэгуфІащ. Хыирэт къежэкІри нэпс нэпцІ щІипІытІыкІащ. ЕжэкІыжри, унагъуэм ящІэнуІами хунимыгъэсу, дэлэнищ иІыгъыу кыигъэзэжаш – ар хабзэт, гуфІэгъуэ хъуамэ.

– Дэлэн кыпхуэсхъаш, КІунанэ цІыкІу, «дэлэн» жыІэ! – зыхуригъэзыхауэ хъыджэбз цІыкІур хегъэзыхъ. Мобыи блэмрэ хъэндыркъуакъуэмрэ теухуа псысэр къригъажъэри и кІыхъагъкІэ кыжриІащ.

– Фшхы, кхъыІэ, фымыгъэупщІылуу, – Хыирэт и нэхэр иригъэджэрэзыхъри щІэкІыжаш.

Майе жиІэж псысэм унагъуэр куэдрэ ирипэгаш. Нанэ къ-

ызырыжьэдэкIа дыдэм ещхьу кьеIуэтэж. Ауэрэ и Iэ-и лъэ ищIу, зытепсэлтыхьхэм запищIыжу хуожьэ. «KIуэм-лъэм, кIуэм-лъэуэ» щыжиIэкIэ, езыри макIуэ, малъэ. Улэ ар яп-эу щильэгъуам, пыгуфIыкIащ – сабийщ, мэджэгу. ЕтIуанэу, ещанэу... махуэ къэс. Иджы «щIыкъатиблыр» кыххэхауаш. Пэкум исши, еплыхыхурэ зыгуэр жеIэ, макхэр егугъуу кепсэлъ. «ЩIыкъатибл... щIыкъатибл...»

Нанэ и щхьэфIэпхыкI гъуабжэр фIэщэтри, и щхьэц тхьу-ар кыщIэшащ, ауэ ари кьищIэркъым, хьыджэбз цIыкIум то-гузэвыхьри.

– Делэщ а бгъуэнщIагъым узышар, губзыгъэм абы сабий ишэну? Уи адэм кьелыну ар иджы? Сэри сыт кыызжиIэнур? Щхьэ хуэбутIыпша жиIэнкъэ?

Жануэс и нысэмрэ и кьуэмрэ захуигъэгусати, кьытрид-зэри щIалэ нэхтыщIэм деж Tыауз къэкIуаш. Гуныкъуэгъуэ яку кыщIыдэкIари Майет. Зи псэлъэгъуэ блэкIа сабийм елI-элIэн хуейтэкъэ – нанэ абы зэпымыууэ епсальэрт, псысэхэм и тхьэкIумэр тегъэхуауэ зэредаIуэм гу лъитати, мыувыIэу жриIэрт. И нэ цыкIуитIыр кьытриубыдауэ кьеплъу псысэм и кIыхьагъкIэ къедаIуэрти, ар и гуфIэгъуэт. Нанэм жиIэр кы-ызэрищтэр зыльагъу кьуэмрэ нысэмрэ сабийр дзыхь кыху-ашIыпаш. КыхуашIами, хушIегъуэжахэщ – Майе псысэ фI-экIа кыфIэмыIуэхуж хьуаш. НэгъуэщI зыми едэIуэну хуейт-экъым, сабийхэми зэрахэмыхьэт. Езым и ныбжьхэм хэтыфу есэнщ жаIэу зрата сабий гъэсапIэм тхьэмахуэ фIэкIа мыкIу-ауэ, хьэргъэшыргъэ къэхьуаш. Зи щытыкIэр зыми емыщхь

сабийм гэсаклуэр кыщлэгубжыаш. Абы емысар кызэклу-
эклаш, клийуэ, гыуэ хуежьэри, ящыхутемыгъэужым, пэш
нэщлым щлаубыдащ. Пщыхъэщхъэм и анэм кыишэжыну щы-
клуам, Майе плтыржыэру, зыщлаубыда пэшым и дурэшым
дэсу ирихъэллаш. Гъэсаклуэмрэ и анэмрэ щыщлыхам, кыи-
мылгагъу хуэдэу щыст, епсалъэклэ жэуап къаритыртэккым,
лэплэклэ къаштэну хуежьэми, закъригъаштэртэккым. Зыри
кымыщлыхуж хуэдэт. Балигъыу хъуар, и анэри хэту, и дзы-
хым иклат. Майе а щытыклэм къришыну зыми хузэфлэклы-
нутэккыми, сабийр езыр зыдэлэпыкъужаш: а махуэм къэхъу-
ар зыпкъригъэхуаш.

Сабий гэсаплэм иратыну кыыхэзылтхъар Пагуэт. Пщэд-
джыжым и адэм е и анэм ешэ, гэсаклуэхэм ящыщ кыпо-
жьэри и лэпэр иыгъыу сабийхэр щыджэгу пэшым щлашэ.
Ауэ Майе а пэшым нэсыху и гум щыщлэм хэт щыгъуазэр?
Дэнэкли шхынымэщ: бжынымэ, лы гээжьэрымэ, хъэнтхъупс
зэхэгъавэм и мэ. Бдзэжьей гээжьэрымэр зыми хуэдэххэкъ-
ым, шэчыгъуей дыдэщ. Мэхэр зэхэзэрыхыжауэ пщэфлапл-
эм кыщцоклэри пэшу хъуам зыщлагуашэ, цхъэгъубжэлупхъу-
эхэм къаклэрех, блынхэм зыщлашэ.

Майе абы и гур кърегъаклуэ. Къезыгъэлын имылэу, клуа-
пли-жапли имыгъуэтыну кыщохъури, мэгужьей. Еклуэклыу
блыным клэрытщ шэнт цыклухэри, нэхъ дурэш дыдэм дэтым
тотлысхъэ, цыжьбанэ цыклуу зызэрегъапщхъэри. Зыри илъ-
агъурккым, зыри зэхихырккым, зыми епсалъэрккым. Пщэд-
джыжышхэр зэфлэклмэ, щлыбым щлашынуши, абы щыгъу-

эм бэуэнуш и гум шызу. Зэпэзэву ягъэува шэнтхэм сабийр кърагъэтIысэкIри, Майе кыбгъурысхэр кыжъэхоуэ. Зыр и Iэблэм, адреир и лъакъуэм. Зыр щIалэ цIыкIуш, адреир хъыджэбз цIыкIуш. Ар ишэчын хуей зэрыхъум щхъэкIэ и натIэм пщIэнтIэпс къокIуэ. ПщIэнтIэпсри хуэшэчынукъыми, и анэм кърита бэлытоку цIыкIур и жыным кърехри, и натIэмрэ и напэмрэ елъэщI.

«Майя умница, пришла с платочком!» – жи гъэсакIуэм, абы гу кылытэри. НапэмытхъэщIу къашэхэм ярилътытри кышчытхъуауэ араш, ауэ иджы Майе пщIэнтIэпсыр къожэх – и гугъу къамыщIыхам нэхыфIт. И гур мэбампIэ. «И гур мэбампIэ» – мы псалъэхэр зэпкърихын фIэфIщ. ЗдыжиIэм, и гур мэзагъэ, и кIуэцIкIэ мэсабырыж, и нэкIушхъэ кызэщIэплъахэр мэупщIыIуж. Сабий гупыр шхапIэмкIэ яшэ. Шей ефэнщ. НэгъуэщI зыри ишхыфынукъым. ГъэсакIуэм залымыгъэкIэ зыгуэр къригъэшхмэ, кърикIутыжынкIэ хъунуш. Гу кылытатакъым, Iуэху къащIакъым зэрымышхэм щхъэкIэ. ГуфIэнут, гуфIэ и хъэлу шытамэ. Зэ щIыбым щIашарэт – араш зыпэплъэр.

ГъэсакIуэр куэдрэ яхэткъым, «фызэбгрымыж, фымызэрану фыджэгу» жери, адреир гупым я гъэсакIуэм деж макIуэ дэуэршэрыну. Хъыджэбз цIыкIухэм езым я джэгу яублэ, щIалэ цIыкIухэм е хъэмбылу къагъуэтынщи зэпаплъы-хынщ, е сад пщIэнтIэм кыдзэзрыхъа хъэ хъэулейр кином щальэгъуа Рекс ещхъу ягъэсэн хуежъэнщ.

Майе гупитIми яхыхъэркъым. Майе и дэджэгуэгъур Мы-

пшц. Ар нэхъ цыкIухэм ящыщц, ауэ абыхэм къахокIри Майе
деж къокIуэ. Мыш цыкIу илъэсищц зэрыхъур, гъэсакIуэхэм
ящыщ зым и бынщ.

Хъыджэбз цыкIухэр нэжэгужэщ, зэрызохъэ. Зыр уафэм-
кIэ доплъей, и Iэпэр пшэхэм хуеший: «Благъуэм Дыгъэр
еубыд! Благъуэм Дыгъэр еубыд!» Абы зыпашIыжу, адреи-
хэри мэкIий: «Благъуэм Дыгъэр еубыд! Благъуэм Дыгъэр
еубыд!»

Благъуэ. Дыгъэ. Майе игу къокIыж нанэ и псысэр. Бла-
гъуэ... Дыгъэ... Иджы щIалэ цыкIухэри къахыхъэжауэ уаф-
эм доплъей. Зым мурад ещI хъыджэбз цыкIухэм къагупсы-
сам нэхърэ нэхъыбэ езым хилъхъэну, мэкIий:

– Благъуэм Дыгъэр иубыдыпэнурэ кIыфI хъунуш! Зэи нэ-
ху хъужынукъым!

Зы хъыджэбз цыкIу кыдожъу. «КIыфI хъунуш! КIыфы-
бзэ хъунуш!»

Майерэ Мыш цыкIурэ лъэныкъуэкIэ щытщ. Майе доплъ-
ейри, Благъуэр IупщIу къелъагъу, нэхъ пэжу жыпIэмэ, и нэгү
къыщIохъэ, иужькIэ елъагъу уафэ джабэр зэриубыдар, дыгъ-
эр зэрыщIихъумар. Майе шынэркъым, ауэ дунейр кIыфI хъ-
уащи, мэкIий. Зыри илъагъужыркъым, Мыш цыкIу и Iэпэр
еутIыпщри и макъым кыззэрикIкIэ мэкIий. Джэгуурэ къе-
жъар я фIэщ хъужри, шынэр къапкърыхъащи, сабийхэри зэ-
щIогъуагэ.

– Нобэ Майе сабийхэр игъэшынащ, благъуэ къэлъэтэнурэ
псори фишхынуш яжриIэри. Сабийхэр игъагъырти, пэш

щхьэхуэ щІэдгьэсащ, – Майе аргуэру пэш нэщІ щІыщІагьэ-сам и щхьэусыгьуэу аращ гьэсакІуэм кьриІуар. Улэ кьэкІуэ-жри анэшхуэр игьэкьуэншащ.

– Псысэ шынагьуэхэр жыбоІэ, блогьуэ щыІэу и фІэщ хьу-ащ, езыри шынэри, адрейхэри игьэшынэжащ...

– Псысэр дэ дыщыщІыкІуми кьыджаІэу шытащ, ди япэж-кІи щыІащ, зыми зэран хуэхьуауи зэхэсхакьым, – зеухеиж гуащэм.

– Мыбы езэгьыркьым, плъагьуркьэ?

– Хьэуэ, тІасэ, мыбы езым зыгуэр и лажьэщ, сэ кыстев-мылтхьэ...

– Сыт и лажьэр?

– Уэри уолъагьу ар адрейхэм зэремышхьыр.

– Ар уэ жыпІэмэ, хамэм сыт жаІэжынур?!

– Хамэм гу лъамытэ уи гугьэ абы? И адэм кыфІолыкІри аращ гьэсапІэм щІыфІахар... И жагьуэ кьащІми, кьэтщІэну мыгьуэкьым – езым зыри кьыджиІэжыркьым.

Псалъэм псалъэ кьишэурэ, зэнысэзэгуащэр зэщыІеящ.

Пагуэ а псом хуейтэкьым, апхуэдэу щыхьуакІэ, кьэвух фи псысэхэр, жиІащ. Зэи и жагьуэ кьэзымышщІа и кьуэр кьыщхь-эщыжын и гугьат. ІэплІэ кьришэкІыу, зыри кьэхьуакьым, са-бийр гьамэ теужащ, жиІами хьунут. ЖиІакьым. «Кьэвух фи псысэхэр!» – аращ кьажриІар цыхубзитІым. «Уемыпсалъэ сабийм!» – кьыжриІауэ кьрихащ Жануэс.

– Семыпсалъэмэ семыпсалъэ. Зыми сынывэпсэльэнукь-ым.

И хьэпшыпхэм щыщ зэрилхьэщ, здэкIуэр Хьирэт жриIэ-ри, ТIыаузым дэс и щIалэ нэхьыщIэм деж кIуаш, и нысэми и кьуэми закъримыгъащIэу. Пагуэ занщIэу кIэлъыкIуат, нэкIуэж жиIэри – хуэкIуэжакъым. Аргуэру кIуаш – зытригъэхьакъым. Иджы сабийр кыщIыхуишар и гур кыигъэщабэу иришэхыжыну арат, дауи.

Жануэс мазитI ипэкIэ къэхьуахэр кьеIуэтэж, къемыдаIуэу, зэхимыхыу кыщыхъуми, Майе псори и щхьэм иреубыдэ.

Пагуэ кыщIыхьэжри, Майе и Iэри и лъакъуэри кьепхэкIауэ щилъагъум, къэгузэващ. Къэхьуар щыжралэм, зи щхьэр кыфIэхуауэ щыс и анэр фIэгуэныхь хьури, Iэдэм зэрытеплъэу жьэхэлъащ.

– Уэ езыр сабийр къэбгъанэу уздэкIуар дэнэ? – зишыхьыжащ Iэдэм.

– Уи Iуэху хэлъкъым!

ЗэкъуэшитIыр зэфIэнэжащ. Жануэс Пагуэ кыщхьэщыжащ:

– УмыщIэ нэхьей ар здэкIуар?! И быныр илъэгъуащ.

Пагуэ и фызу щыта Татианэ ТIыаузым дэст, зэдагъуэта я пхьур зыпIыр арат.

Жануэс и хьэпшыпхэр зэщIикъуэжу щилъагъум, Пагуэ абы елъэIуащ.

– Зэ умыпIащIэ. Мопхуэдэу гъуэгу тесшэнукъым сабийр, и фэ кърехьэж...

– Мыр пэш зэвым щIозэшыхь мыгъуэ, нэхъри и фэр пыкIыну аращ...

– Татианэ деж сшэнщ, ари дохутырщ – кърыреплъ...

– Улэ и жагъуэ хъунщ.

– Хэт абы еупщыр?

Адэм Майе ІэплІэкІэ къештэри унэм щІех, уэрам сабафэм дехъэ. Жыы щІыІэтыІэ къопщэри, ар хъыджэбз цІыкІум фІэфІщ.

ТІыаузыр шахтёр къалэш, улахуэшхуэ щату хэІуэри, дэнэ щІыпІи кыикІыурэ цІыхур кыщызэхуэсаш. Пагуи яхэтащ мыбы ахъшэ кыщызылэжъыну къэкІуахэм. Татиани кыщци-цІыхуар мырат. ЦІыхубзыр дохутыру сымаджэщым щылажъэрт, уни къратауэ псэупІэ щхъа гуныкъуэгъуэ иІэтэкъым. Пагуэ ихъэхуат шэрэ лъырэ зэщІэту жыхуаІэм хуэдэ зи фІыгъуэ цІыхубзым. И нитІыр щхъуэпсрэ пІашэу, натІэшхуэм щхъэц дыщафэр шылэ тІатІэу кытелъу, дзэ хужьхэр Іупэ пІырыпІым кыпхыпсрэ щыдыхъэшхкІэ и нэкІушхытІыр иуш-кумбэу, мы урыс цІыхубзым кыхукъуэплъхэр куэд хъурт, ауэ езым кыхыхар щхъэпэлыагэрэ набдзэшхуэу, плІабгъуэрэ бгы псыгъуэу щІалэ къамылыфэ зэпІэзэрытырат, Пагуэт. Зэрыша нэужь, Пагуэрэ Татианэрэ къуажэм мазэ бжыгъэ гуэрщ зэрыдэсар, зызэщІакъуэри, ТІыаузым ягъэзэжат, цІыхубзым и унэ цІыкІум зыщІагъэзагъэри щыпсэуахэш. КъызэрыщІэкІамкІэ, я насып зэхэлъакъым, я гъащІэ гъуэгур зыт-

ЭКЪЫМ.

Татианэ ІэщІагъэм фІыуэ хещІыкІри, гъунэгъу къуаж-эхэми кыкІыурэ цІыхухэр кыхуокІуэ. Ар зыщІэс пэш цІы-кІуитІыр зыхэт унэ зэтетыр шахтёрхэм я общэжитым пэжы-жъэтэкъыми, Пагуэ и пхъур и Іэблэм тесу псынщІэу нэс-аш. Зэадзэпхъум бжэр къахуІузыхар цІыхубз зыІэщІэлът. И кІэ къуагъым зы хъыджэбз гъур цІыкІу кыкыуэплът, щхьэ-цыгъуэрэ и нитІыр нащхъуэпсу. Майе занщІэу кыІурыуаш бжэ Іухам кыщІых къабзэмэр, ауэ цІыхубз пІащэр зыщІэс-ым щІахьэну хуейтэкъым. Хъыджэбз цІыкІу кыхукыуэплъ-ами щІыІэмей кыкІэрихат.

– Сыт мыбы кыщыщІар?! – аращ цІыхубзышхуэм япэу кыжъэдэкІар.

Адэр пэшым щыщІэбакъуэм, Майе къэгъынэнащ, ауэ абыи емыплъу ихъри дахэу Іуха пІэм и кум иригъэтІысхьащ.

– Мыбы схуеплъ, къута сыт имыІэу жаІащ, ауэ сигу загъ-эркъым...

Пагуэ и пхъуитІыр нобэ япэу зэрылъагъуу аращи, зызэры-зэхуашІыным тІэкІуи ирогузавэ. Майе мыщІщ, Ритэ зэзэмы-зэ фІэкІа зыхуэмызэ и адэр езыр кыигъэнауэ зыдэпсэхэм ирефыгъулІэри, хуэбзыщІыркъым. Пагуэ адреј пэшым щІы-хъэри щетІысэхаш.

Татианэ жиІэм и нэхъыбэр кыгуроІуэ Майе.

– Болит где-нибудь?.. А это Рита, твоя сестра.

Ритэ и Іупэ пІащІэ цІыкІухэр иришэкІыурэ хьэщІэр зэеплтыхь, и анэр ІукІуэтати, Майе и уІэгъэхэм щабэ цІы-

кIуу еIусэурэ, йоупщI:

– Узрэ?

Майе, жэуап кытын кыэгъэнауэ, кыеплтырккым, зэплтыр Ритэ и Iэпэ кыызэрыльтэIэсыращ. Хуейтэккым кыеIусэну – фIэфIккым зыгуэр кыжыэхэуэуи, кыеIусэуи, армышумэ, уIэгъэр узынщ жиIэуи араккым.

– Упсэлъэфырккэ уэ? Уделэ цIыкIу, хьэмэрэ?

Татианэ кыIухъэжри, Ритэ IуигъэкIуэтащ:

– КIуэ уи адэм деж, сэ мыбы сеплтыху зэран уккысхуэмышу.

Майе кыопсалтэ:

– Уделэ цIыкIу уэ?

Татианэ кыпыдыхъэшхыкIащ:

– Пхуэфашцэщ, Ритэ! УккэзымышцIыху сабийм апхуэдэу гынэгъуу уекIуалэ хьурэ? ТIэкIу кыосэмэ, итIанэ...

Рити мэдыхъэшх:

– Уэращ ар зыжриIар!

Татианэ Майе и нэгум йоплтэ, кыгуроIуэ мобы и нитIым щIимыгъэплтэну зэригъэпщкIур.

– Уэри сэри кыджиIа си гугъэккым, зэхихар жиIэжауэращ... Мыр щыджэлар нобэмэ, сыту гъэщIэгъуэн, вэгъу трищIакIэщ и IэфракIэми и лэгуажьэми...

Цыхубзышхуэр мыхамэ дыдэу кылгытащ Майе. Хуэсаккыпэурэ кыеIусащ, кыдэIэпыккуну хуейщ. Ауэ Майе зыри и лажьэу зыхищIарккым, дэIэпыккыуэгъу хуэныккыуэккыуэуи кыыщыхьурккым. ГъуэлтыпIэ кыуапэм тель тхыль щхьуэкI-

эплъыкІэмкІэ мэлэбэ, арщхьэкІэ Ритэм ар ІуегъэкІуэт, кы-
хукъуэкІа шыпхъур лъимыгъэлэсыну. Татианэ гу лъетэри, и
пхъум пхъашэу йоплъ, зыри жимыІэу тхыль пІашІэ цІыкІур
Майе кърет. «Мо-роз-ко» – Майе кьоджэ абы тетхам.

– Мыр кьоджэф! Плъэгъуа, Ритэ?! ИлъэсиплІ хъуа кьу-
дейщ, итІани кьоджэ! Уэ хьэрфхэр илъэситхум уиту уэзгъэ-
щІарэ пэт, еджапІэращ уеджэфу ущесар.

– НтІэ сыт? Еджэфми, делэ цІыкІущ.

– Бэяу, жумыІэ апхуэдэу.

– Мыбы зыри жиІэжыфынукътым. Псалъэркъым.

– Уи адэм зэхихмэ, и жагъуэ хъунщ.

– Си адэр мыращ зыдэпсэур, сэракъым. ПцІы бупс мыхъ-
уну жиІэркъэ? НтІэ, пэжыр жысІэу аращ – ІэплІэкІэ кърхь-
экІ и пхъум хухэтщ.

– Бэяу, ІукІ... ИІэт, Майе, кьеджэт тхылъым.

Майе, цІыхубзышхуэм и Іэр еубыдри, и Іэпэр тхылъым ху-
ехь.

– Сэ сыкъебгъэджэну ара?

Татианэ, тхылъым зэреплъ щымыІэу, гукІэ ищІэ таурых-
тыр желэ.

Пагуэ къахохьэж.

– ФызэгурыІуа хуэдэщ. Мыр кыфхуэзгъанэмэ, дауэ хъу-
ну? ЗэшыпхъуитІыр зэрыщІыхунт.

– Къэгъанэ, фІы дыдэщ. Сэри сфІэфІщ Ритэ зэримызакъу-
эр, шыпхъу зэриІэр ищІэмэ.

– Сэ ди анэм деж сыплъэнщ, мыгузэвэну жесІэнщ. Пщэ-

дей кѳуажѳм дыкѳуѳжынуш. Ритѳ, уѳ унѳхѳыжыш, уи шыпхѳу
цѳкѳум хуѳсакѳ, нобѳ ягѳѳджѳлаш.

– Папэ, уэ хэт нэхыфIу плъагъур? Майе, хьэмэрэ сэра?
Зи гъусэу упсэуращ, дауикI!

– Мыдэ кыакIуэт, си гуашэ. Апхуэдэу щхьэ жыпIэрэ? Тури физибынщ, тIури фIыуэ фызолъагъу. Уэ унэхъыжыщ, нэхъыбэ кыбгуроIуэри, нэхъыбэкIи сыпщогугъ. ФIыуэ еджэ, мамэ едаIуэ.

– Седжэурэ сешаш сэ, еджапIэр сужэгъуаш. Махуэ къэс унэ лэжыгъэ, унэ лэжыгъэ... Нобэ тхыгъэ згъэхъэзырын хуейш Хэку зауэшхуэм хэта гуэрым теухуауэ. Дадэ сытетхы-хьынут, ауэ сэ ар зэи слъэгъуакъым. Папэ, уэ схуэтх. Уэраш ар зи адэр, уэраш абы и гъашIэм хэзышIыкIыр.

– Уи адэшхуэр партизану ыцташ. Нэмыцэхэм яІэшІэкІу-эдаш. Тхы апхуэдэу, араш зэрышцитар.

Майе и напlэр кыймылту зeпсалъэхэм я урысыбзэм щlод-
эlу. Пагуэ lэплэкlэ илгыа Ритэ ирегъэувэхыжри щlокl.

Ритэ и адэм зыщигъэнщІкъым, мис, аргуэру зричри ежъ-эжащ.

– Мы Іей цІыкІум и зэраніц папэ ди деж зэрышчымыІэр! –
Ритэ гыну хьэзырщ.

– И адэр игу къэбгъэкIыжри къэгумэщIащи аращ щIыщI-
эIар, сыт щыгъуи кытохьэлъэ абы и гугъу ищIыныр, – жи
Татианэ.

– Сыт-тІэ сэ иджы сцІэнур? Сэ сцІыхуакъым дадэ, зыцІы-
хуа си адэр зытемыпсэлтыхыфым теухуауэ сэ сыт схуэтхы-

нур?

Татианэ и пхъум жиІэр кыфІІуэхущэкъым, Майе кы-
Іэрыхъа щІыкІэ, зэпеплтыхъ, игъэпсэлъэну хэтщ, хуейщ са-
бийм и щытыкІэр кызыхэкІыр кыгурыІуэну.

III

Пагуэ къалэ цІыкІум и уэрам нэхъыщхъэм ирокІуэ. Къу-
эпсыбэкІэ къепха хъуаш мы щІыпІэм. Гъунэгъу дыдэу кы-
щыт къуршыщхъэхэм доплъей, хъурегъыр зэхеплтыхъ. Сыт
лъандэрэ кыкІэлъыкІухърэ Іуащхъемахуэ лъапэ деж и ад-
эм фэеплъ хуигъэувыну хуейуэ. Партизан гупым хэту мыб-
дежхэм щызэуат, щаубыдари мы щІыпІэрат. Нэмыцэхэм сы-
тым щыгъуи щысхъ ящІэртэкъым, ауэ партизан къаІэрыхъ-
амэ, фибл трахт. Пагуэ и адэр мыхъыр ирагъэхъу мазэкІэ яІы-
гъа нэужь, яукІыжат. Пагуэ кызэрилътэмкІэ, ар лыхъу-
жыщ, къелэжъ и фэеплъ сын щызэуа щІыпІэм щыхасэну. Абы
теухуауэ ТІауэ щыІэ райсоветым щІыхъати, кыдаІыгъакъ-
ым – Налышык унафэ кытхуимыщІауэ дэ апхуэдэ фэеплъ
дгъэувыну дыхуиткъым, жаІэ. Налышыки кІуащ. «Уи адэм
и закъуэ хуэбгъэуэв хъунукъым, партизану хэкІуэдахэр куэд
мэхъу», – кыжраІэ. «ХэкІуэдахэм псоми я цІэр тету дыв-
гъэгъэуэв абы щыгъуэм!» – яжреІэри, «Іуэхум дыхэплъэн ху-
ейщ, ар апхуэдэу псынщІэу зэфІэкІынукуым...» – кыІуагъ-
экІыж...

Тригъэзаш, тригъэчыныхъаш. «Апхуэдэу псынщІэу зэфІ-

эжыну Іуэхукъым, Мэзкуу тхэн хуейщ...» Мэтҭысри езыр матхэ Мэзкуу, жэуапыр псынщІэу Налышык дэс унафэщІх-эм къахуокІуэж, партизану щІыпІэм щыхэкІуэдахэм фэепль хуэгъэувыныр фэ физэреплъщ жиІэу. Пагуэ ираджері, къ-епсэлъащ, къыжраІа къомым къыхэпхыну хэлъар зыщ: мыр псынщІэу зэфІэкІыну Іуэхукъым...

Илъэс тІощІ дэкІыжащ а зауэр зэриухрэ. Ар мащІэ? «Апхуэдэу псынщІэу зэфІэкІынукъым» жызыІэхэм зыри ямышщІэну аращ.

– Фэепль гъэжыным ипэкІэ комиссэ зэхэшэн хуейщ, зепеуэ къыхэлъхьэн – куэд мэхъу абы пыщІар. Дэ иджыри дызыхунэмыса фэеплѳи ухуэныгъи ди гъунэжщ... Уи адэм и цІэри, фэепль къыхуагъэфэщэн хуэдэу, къыдэхыжын ху-ейщ...

Пагуэ къогубжь: сыт «къыдэхыжын хуейщ» жыхуаІэм къ-рагъэкІыр?! Абы и цІэр къуальхъэжакъым, зыми шэч къы-трихъэу идэнукъым лыгъэ хэлъу зэрыкІуэдам! Пагуэ иро-губжь, тоуж, иронэщхъей адэм и Іуэхум. Зыми емыупщІу фэепль екІу хуигъэувынущи, хуит къамыщІауэ ІуплъапІэм деж щыхисэу ядэнукъым, къуэгъэнапІэ щигъэуvmэ, хэт зы-лъагъунур, сыт и мыхъэнэр? ГуитІщхьитІщ, илъэс дапщэ хъ-уауэ егупсысрэ абы...

Пагуэ къалэ сабафэу сабэншэм и уэрам бгъуфІэм ирокІуэ. И Іепкълъэпкъ шэщІар зымыгъэпсынщІэр и щхъэм щыкІ-эрахъуэ гупсысэмрэ и гукъеуэ бзыщІахэмрэщ...

Іэдэми и щхъэр ежъа, сабийр шахтэм щІишар сыт? Езы-

ри гузэвэжаш, ауэ сыт делагъэ пщӀэуэ угузэвэжкӀэ? И ныбжь нэсаш абы ищӀэр кыгурыӀуэжыну...

Сыт апхуэдизу и нэ кыщӀикӀыр адэм фэеплъ хуигъэувыну? АдэцӀэр ихъумэну ара, хьэмэрэ езы Пагуэ игу иризэгъэну ара?

И нэгу кыщӀоувэж адэр иужь дыдэу щилъагъужар, и нэщӀашэм лъыр ипщӀыхъауэ, и напэр дыркъуэ защӀэу, и Ӏапхъуамбэхэр зэхэкъутауэ... Сыту бэлыхьышхуэ кытральхъат уи псэм, си адэ... ЩыӀэ а псэр езыр? Лыр мэуз, гум зызэхуешэ, ауэ псэр... Псэи тхьэи щымыӀэу аращ коммунистхэр зыте-тыр, езыри коммунистц.

Пагуэ здэкӀуэм и пащхьэм лӀы гъумыщӀэшхуэ кьоджэразэ.

– Мыр сыт? Уэрамым утехуэркъэ? Зуплъыхь хьуну? ЛӀы мыщӀыхур бэлэбанэу зэрыхуэпам тегушхуэгъуафӀэ ирегъэщӀ Пагуэ: мыр зи теплъэ лэжьапӀэ Ӏуткым, нэхь Ӏеижращи, йо-фэ. Небэкъебэу, делэ гуфӀэкӀэу кыжьэхокӀуатэ езыри.

– ТекӀуэтыт, зыкӀи узиӀуэхукъым, си пӀэм сыкыумыш!

ЛӀы мыкӀуэмытэм кьепсалъэр хьэ бэнауэ кыфӀэмыӀуэхуу, и тхьэкӀумэм ӀапхъуамбэжьакӀэкӀэ йотӀыхьри щытц. Пагуэ абы кыпикӀухьыну хуожьэ – мор аргуэру и пащхьэ кьохутэж. Пагуэ мэгубжь – мор подыхьэшхыкӀ. КыпекӀухь, гъуэгум кытрэнэри адэкӀэ макӀуэ, «уэху» жиӀэжаш... ЛӀы мыфэмыщыр и пащхьэм кьохутэж.

– УшейтӀан, зиунагъуэрэ, мыр дауэ?

– Уэ шейтӀан уи фӀэщ хьурэт-тӀэ?

– Хьуркьым!

– Шейтани мелыгычи щымылэу аракъэ?

– Щылэкъым!

– Нтлэ-нтлэ. Коммунист партым флэкI зыри уи флэш хьуркьым уэ.

– Си жьэр зэщлэсхыркьым, мы мыфэмыцми и жьэ зэщлхыркьым, дауэ дызэрызэпсальэр? – йогупсыс Пагуэ, модрейми кыпешэ:

– Еууей, Пагуэ, лыку ухьуаш, гу кыслъумытэ зыпщлурэ. Сэ сы-уэраш. Убыщлу, цыхум кьэбгъэщлэн ушынэу пхэлъ хьэл гущыкыгъуэхэмрэ уи лэужь щлэпхъумэжахэмрэ зыклу-эцлыль Пагуэр сэраш.

Лы мыклуэмытэм кыкIлэрих бамэм имыгъэбэуэжу Пагуэ и гур кьрегъаклуэ... Хьэуэ, пщыш, абы Iумпэм кышщлщлы-нрэ цыхум ящибыщлщыжынрэ зэи илэжьакъым. Мыр шейтланщ, шэч хэмылъу. Коммунистхэм ямыдэми...

Жануэс аргуэру и закъуэщ. Пагуэ кыигъэзэжакъым, лэдэм щлэклыжаш. Нэмэз ищлри, нэмэз щыгъэ игъажэу тлысыжаш.

Мы тлыаузым дыгъэр псынщлэу щыкьуохъэ – лъэныкъуи-тлымкIи бгы задэхэр кышщытщ, тафэм деж куэдрэ кышщып-тепсэ дыгъэр мыбдеж бгым пасэу пщегъэпщклу.

Псынщлэ дыдэу пшэпэр зэхэуэнуш. Щхьэгъубжэлупхъуэ

гъуабжэ тІэкІур иригъэкІуэтэкІащи, пэшыр нэхъ нэху хъуаш.

Жануэс и щхъэ хуошхыдэж: щІалэм зыхуимыгъэгусами хъунут, куэд и фэм дэкІащ абы, сабийуэ и нэгум щІэкІа-ми ирикъунт... И адэм и Іуэхум ехъ нобэми ныжэбэми... И лэжыгъэр Іейкъым, партым жиІэр гукІи псэкІи къещтэ, и пщэ къыдэхуэр егъэзащІэ. Ауэ арэзыкъым – и щхъэм ху-эарэзыжкъым. И унагъуэ насыпыр-щэ? КъехъулІауэ жыпІэ хъуну? Урыс къишэри, зэзэгъакъым, хъыджэбз цІыкІу щІ-эсу иригъэкІыжаш. Антыхэ къишэжати, цІыху Іей хуэдэкъ-ым, ауэ зыкъомрэ пэплъауэ ягъуэта сабийм зыгуэр зэрила-жъэр бэянщ. Къиинщ, жепІэр зэхимыхым хуэдэщ, псалъэр-къым, гуфІэркъым. Зэзэмызи зыкызэкъуехри, губзыгъэ ды-дэу мэпсалъэ, зыгуэрхэми щІоупщІэ. Ауэ нэхъыбэм гупсысэ гуэр зэригъэзахуэм ещхъу щысщ. ИлъэсиплІ фІэкІ мыхъуар гупсысэу щысын хуейкъым, и джэгугъуэщ, и псалъэгъуэщ, сытми щІэупщІэу, сытри фІэгъэщІэгъуэну... Майе апхуэдэ мыгъуэкъым. И адэанэм зыми гу лъамытэ защІ, ауэ абыкІэ зэфІэкІрэ? И ныбжъым хуэфашцэу зэрыщымытыр нэрылъагъ-ущ. Сабийм лажъэ зэриІэр уи щхъэм щубзыщІыжкІэ, цІыхум ящубзыщІыфыну? Къипсалъ щІагъуэ щымыІэу илъэсиплІи хъуаш, и ныбжъхэм хэпщІыкІыу къакІэроху. ГъэщІэгъуэнра-къэ, зыгуэркІи йофІэкІ. Мес, тхыль йоджэф. Абы и ныбжъым къуажэ сабийхэм хъэрф зыцІыхуу яхэтыр закъуэтІакъуэщ...

МыцІыху ещІ. Зыми хуэкІуэнукъым. Садым здэщыІэм махуэ псом гупым щыхэмыхъэ щыІэщ. И анэр зыкІи хэмы-зэгъэжу мэхъури, къыкІэщІэсшурэ, сэ тызогъэуж. НтІэ, са-

бийр езыр псалгэркыым жыпІэу, уемыпсэлгэххэну ара? Сепсэлгаш, таурыхыу кысхуэщІэжу хуари жесІаш. Псори фІэфІш, дымауэ кьодэлэунуш, уемышу желэ кудей... Иныж, Благуэ, Уд фызыж – Іеджи мэху псысэм хэтхэр. Мэз щІагъ, псы щІагъ, щІы щІагъ – Іеджэми кышдохутэ ахэр. ЩІыкыатиблри хэтыжу... Псысэраш игу нэхъ ириубыдэр – сабийщ-тіэ. Абы зыри пхуешІэжынукуым – зэхихар зэхихаш. «ЩІыкыатибл» жиІэу кыхуашэжаш нобэ, желэри желэ...

Езыр кышдІежэжа псалгэмакыар кызэрыкІар Благуэрат. Садым щыІэ сабийхэр Благуэм щиггэшынауэ кы-тральхаш. Абы зыри хуэггэшынэнукуым, апхуэдэкуыми-щытыкІэр, сытщІыкыщІытральхыар? Ули ар и фІэш хуауэ кысхуэкІуэжаш. Сэ сыбггэкыуаншэм, нэхъ тыншкыэ?

Ар псори зэфІэкІаш. Иджы Майе теудахэри иІэу хамэ фызым деж ишэн хуеякуым. Дохутыр кьепльакІэт абы, хуей ху-умэ, иджыри кьеплынут.

Еууей, Пагуэ, Пагуэ. Зы кыуэ уимыІэ, пхуитІ уиІэши, зыр лгэпкыым хэсыххэкуым, адреир зэрыхуунур Алыхым ещІэ, ауэ зэкІэ гузэвэггуэм ухимыггэкІ. Дауэ зэрыхуунур си щІалэ задэшхуэр? ХэбэкыукІыу, и щхьэр ггэкІауэ зокІуэ, зимыгг-эшхыу унэм кышщІыххэ хуркыым, бжашхэм жгэхуэну-ши. И бжыфІаггым хуэдэ и насыпри хужамэ, сехууллати. ЩІалэж щІыкІуу и нэгу щІэкІар кьешынэуэжауэ арауэ плэрэ и сабийр апхуэдэу щІэхуар? Абы и пэжыплэр кыбжезыІэн Іэзи дохутыри щымыІэ хуун...

Жануэс и унэжыри и хадэри игу кгэкІаш. Нысэми зыху-

игъэгусэжыркъым. Ари анэщ – и быным щхъэкІэ гузавэрти псэльящ. Щегъуэжауи къыщІэкІынщ. ДяпэкІэ езы Жануэси хъыджэбз цІыкІум псысэ жриІэнкъым, щымыхъунукІэ, сыт абы хэлтыр? ФІэфІми, хуэмурэ щыужынщ.

IV

Улэ хадэм ихъэри нартыхумкІэ хыхъати, жумэрэныгъуэ къильэгъуащ. Иджы пэгункІэ псы ихъурэ гъуэмирекІэ. Жумэрэнкъижмэ, ирищІэнурищІэркъым, ауэ сытми псы ехъ. Ари уэрамым нэс кърихыурэ. Иджыри къэс пщІантІэм псы къыдригъэшакъым Пагуэ. Куэд мэхъу ар зыхунэмыс унагъуэ Іуэхухэр. Псы пэгунышхуитІыр гъуэм иригъэльэдауэ нартыхум къыздыхэкІыжым джэду къелъагъу. Улэ ар къецІыхужри, ауан ищІу йопсалъэ.

– Къеблагъэ, Хъирэт.

Джэдум хушхъэнэпщІ зещІ – укІытафэ зытригъэуэнуш иджыпсту. Джэду гъуабжэр мэбзэхыж, Хъирэт кьоунэху, къызэфІоувэри, нартыху цІынэр зэльыІуигъэкІуэту, къыкІуэцІрокІ.

– Уэ щхъэкІэ сыгузавэри сыкъекІуэкІащ.

– Зым щхъэкІи угузавэкъым, укъызоплъакІуэ, сыгъыу сыщысмэ къэпщІэну. Сытуи умыужэгъурэ мы джэду сэфэтыр? Хъэм уашхамэ, арат пхуэфашэр.

– Сыту уІей... УэсщІаІа апхуэдэу укъысхушытыну? Майе Іурылъ си быдзышэми уи гур нэхъ шабэ ищІакъым.

– ЖэмышцІэ кѳуатай абы щхъэкІэ.

– Ар Пагуэщ зи тыгъэр, уэ уи нэщхъыр схузэхэпхамэ, нэхъыбэ сыхуейтэкъым.

– Сэращ уэ уэршэрэгъуу уиІэххэр.

– Тхъэ, мызыгъуэгукиІэ зы гукъеуи пхуэзмыщІ, уринэщхъ-еину пхурикѳунщ уи Іуэхур.

– Пагуэ Тѳаузым зэрыдэкІуеям щхъэкІэ сынэщхъей уи гугъэу аращ. Щайуэ кыздзэркъым.

– Татианэ хуэзэмэ-щэ?

– Хуэзэнщ-тІэ, и пхъур имыльагъуу къехыжынукъым ар абы.

– Си пхъур слъагъунуш жиІэрэ урысым и ІэплІэ щабэш-хуэм илъу нэху къекІмэ-щэ?

Улэ погуфІыкІ. Хыирэт зыхуеяр кыызэремыхъуллар кы-гуроІуэж – Улэ урыс фызыр къридзэркъым, ар езым нэхъри Пагуэ нэхъри фІыуэ нэхъыжыщ. Арауэ плэрэ кыщІримыд-зэр, хъэмэрэ и лЫр фІыуэ имыльагъуххэрэ?

– Пагуэ абы щІэкІуэрейр и анэр кьишэжыну аращ.

– Уэ уи гуащэм узэрыфІэнар кѳуажэм тѳуащ.

– Уэ сыдэпхъащи.

– Гуэныхъ кыуумыхъ, зы псалъэ жызмыІа! Укыызэрашэрэ уи фІыщІэ фІэкІ кыызжъэдэмыкІа. Майеши, си быным хуэд-эу фІыуэ слъагъуркъэ? Зэрымыпсальтэм щхъэкІэ си гур хупе-хри, слъэкІарэт, зыгуэр зэрыхуэсщІэну.

– Си сабийм зыгуэр и лажъэу кѳуажэм дэпхъэмэ, зэи дыз-экІэлтыхъэжынукъым уэрэ сэрэ.

– Мыр сыт, мыр сыт? Уи флэщи, нысашцлэ!

– Майе узэрылуплэа щыклар зыщыгъэгъупщэ.

– Сэ слэагъу псор слуэтэжу сыдэмыт... Кытехъэ зишщы-
лэщ, хъужынщ е лэзэ хъунщи тлысыжынщ. Мо зэ и ныбжь нэ-
гъэс.

– Лэзи хъунукъым, и адэми ар идэнукъым! Игъэхъужыну
дохутыр кыхуелтыхъуэ...

– Хъужынщ-тлэ, хъужын, уи гугъэр хыумых. Лэмал зимы-
лэ щылэкъым... Лэмал зимылэ щылэкъым. Ауэ... анэращ...
уэращ псори зэлъытар. Уэ езым уошцлэ ар.

– Сэ сытри сщлэнущ Майе щхъэклэ.

– Пэжуи? Нтлэ пхузэфлэклынущ уэ абы и лажьэр тебгъ-
эклуэтыну. Утегушхуэмэ...

– Сыт сызытегушхуэн хуейр?

– Наклуэ ныжэбэ си гъусэу, уи закъуэ щыклар, къэпщлэнщ.

– Уэ гъуэгу щлагъуэ хэпшыну си гум жимылэ...

– Сытри сщлэнущ жызылам ар и псалъэ?

– Жыжьэ сыпшэну?

– Умыгузавэ, а уи вакъэ лъэдакъэ лъагэм теувэ ухуеймэ –
уи лъэр щымы нэсынукъым... Унэбжэр дамэдазэу къэгъанэ.
Жэщ ныкъуэр зэхудипалъэщ, жыплам утетынумэ.

Хыирэт щымы зрегъэхуэхри, джэду гъуабжэу нарыху хъ-
эсэм хохъэж.

Улэ и жумэрэн ещэныр кьиухащи, пэгун нэщлитыр ифы-
гъыу хадэм къоклыж.

Жануэс лэщлэль нэмэз щыгъэр игу къоклыж, и щхъэм щы-

зеуэ гупсысэ къомыр ирегъэкIуэтэкIри, духъэм пещэ. Зэуэ и Iэпэр зыгуэрым псыф кьищIу, кыкIэрыпщIэу гу лъетэ. Пшапэ зэхэуэгъуэщи, хуиту илъагъуркъым зищIысыр, ауэ нэмэз щыгъэм зыгуэр кIэрылщ, и Iэпэм йоплгыжри – мыр сыт? Лъым къриIам хуэдэщ. Тобэ, тобэ, сыт къэхъуар? Зыгуэр кыщIохъэж...

– Пагуэ, уэра ар? Уэздыгъэр пыгъанэт! Сыту фIыщэу къэбгъэзэжа. Майе дэнэ щыIэ? Ар дауэ? И закъуэ щхъэ къэбгъэна?! Майе къэдгъэщтэжи, дыгъэкIуэж, дегъэхыж къуажэм!

...Майе Татианэ и псысэм дихъэхауэ йодаIуэ. Ритэ лъэныкъуэкIэ кыщчысщ, къедаIуэ-къемыдаIуэу икIи IумыкIуэту – и анэр мо Iейм кыыхуигъэнэну игу техуэркъым. Псысэри кIыхыщ, Татианэ ар кыздидIуатэм Майе кIэлъоплъ – и нитIым щIоплъэ, и Iупэ цIыкIухэр зэрыпIэжыжэм гу лъетэ. Сыт мыбы и лажъэ дыдэр? Псалъэркъым. Абы щхъэусыгъуэ гуэр иIэщ. Ар зы. Абы нэмышIкIи сыту пIэрэ и лажъэр? Тхыль щеджэфкIэ, губзыгъэщ хужыпIэнущ, ауэ тхылтыр зэхуищIыжамэ – апхуэдэжкъым... «ЩыIэм уисрэ, си пшашэ? ЩыIэм уисрэ, си дахэ? – Хъэуэ, дадэ, сискъым, сискъым. – ЩыIэ Дадэр нэхъри кыбгъэдокIуатэ хъыджэбз цIыкIум. – Иджы-щэ? Иджыри щыIэм уисыркъэ? – Хъэуэ, дадэ».

Татианэ и макъыр зэм гъум ищIу, зэми хъыджэбз цIыкIум ещхъу, и Iупэ Iувхэмрэ и бзэгумрэ псалъэхэр хуиту кыжъэдэхуу, къепсэлъ, Майе кызэфIоувэри и Iэ лъэныкъуэр цIыхубзышхуэм и бгъэм пэщIегъэувэ:

– Щыкъатиблым...

Татианэ антыхэбзэ кыгурылуэркым. Майе и макъым кы-
ызэрикІкІэ мэкІий. Ритэ къэщтауэ магъ.

– ЩэгъэкІ мыр, егъэшэж и анэм деж!

Майе урысыбзэм тохъэ:

– Сэ зыри си лажъэкъым. Псори сэр щхъэкІэ мэгузавэ, ауэ
сэ зыри си лажъэкъым.

Татианэ хыджэбз цыкІум ІэплІэ хуещІ. Майе игу трегъ-
ахуэ ІэплІэри, дыхумэри.

Улэ жэмыр кыишри и джабэм Іэ дилъэжаш. Хьэмрэ
жэмырэ дзыхь яхуещІ. Хьэпарийр кьопльри щысщ. Унэм
щІохъэжри хъэ Іус зэхэщІар кыхушцІех. ДэкІуеипІэм то-
тІысхъэри пшапэзэхэуэгъуэр кІыфІ зэфэзэщым хуэкІуэжыху
тесщ. Унэ зэгуэтым и пэшишри пщэфІапІэри кыигъэкъэбзаш
нобэ. ПщэфІапІэр ятІэ лъэгущ, псы ириутхэри кыпхъэнкІы-
жат. Дзыгъуэ вей дурэшым дэльу кыильэгъуати, и жагъуэ хъ-
уаш. Я джэдур кІуэдауэ къэтщ. Хьирэт игъэщтамэ, щІэх кы-
ыкъуэкІыжынукуым. А фызыр джэду зищІауэ хьэблэм ды-
хьамэ, пщІантІэхъэхэм лъэныкъуэ зрагъэз, унэ джэдухэр кы-
езэуэну кьоув. ЗэрытемыгъакІуэу зофыщІауэхэр, ауэ Хьир-
эт абыхэм щхъэкІэ кыкІуэтынукуым. Псэущхъэхэм зэрафІ-
экІын Іэмал бжыгъэншэу ищІэрэ пэт, япоуври йозауэ, и зэш
тригъэууэ фэ тетщ.

Улэ и щхьэцыр ирежьых, еухуэн, ешыхьыж. И бостей нэхьыффыр щетIагъэри лъэдакъэ тIэкIу зыщIэт и вакъэм тоувэж. Мыр сыт, и фIэщи? И щхьэ щодыхьэшхыж. Нобэ и джийм зыри ехакъым. И Iупэр гъущIащ. И щхьэр мэуназэ. Псы йофэ.

Сыхьэт щIэIуантIэм йоплэ – жэщ ныкъуэщ. Шэнт щхьэгур къештэ, унэкум ирегъэувэри, къотIысыкI, и гур дэп жьэражьэм хуэдэщ, и бгъэр къресыкI, и нэкIущхьитIыр кыызэщIэнащ. Сыту пIэрэ ныжэбэ кыпэплъэр?..

– Си анэ, кысхуэгъэгъу... Псалъэ уэстат мыпхуэдэ Iуэху сыхэмышьэну. Сабий закъуэм и узыншагъэщ арэзы сыщIытехъуар...

Хьэ парийр хопщIэукIри хьэгъуэм йолъэдэж. ПщIантIэм мыщIыху дэтщ – кIыфIыгъэр кIыфIым кыхэмышьми, псэу-щхьэм зыхешIэ. Унэбжэр дамэдазэу Iухауэ кыигъэнащи, кIыфIыгъэр пшагъуэ-Iугъуэ зэхэту щIоукIурие – псэ джэгур ежьэнущ...

Уэздыгъэри имыгъэункIыфIауэ Улэ хьэзыру щысщ, шэнт щхьэгуэм тесу. Iугъуэ фIыщIэм унэгуащэр къеуфэрэзыхь, и лъакъуэм щегъэжьауэ и щхьэм нэс зрешыхьэкI. Iэтауэ иIыгъа и щхьэр зэуэ кыфIоху, и жьэпкъыпэр и бгъэм кытеуэ-жу – пкъыр къанэри, псэр ирахьэжьащ...

БАХЪЭСЭН

I

Бахъэсэн и Iуфэм къяужэ куэд Iушц, нэхъ ин дыдэр псы-ежэхым и цIэр зыфIащыжаращ – Майе кыщальхуа къяуж-эр. Абдежым ирихьэлIэу къяужэ уэрамхэм псы кыщиж хъ-уат – щIым гъущI бжамийхэр щIальхьауэ, абыкIэ къакIу-эрт. Хьэблэ къэс гъущI быдэм кыхэщIыкIа псы кыжыпIэ хутрагъэууат, ищхьэмкIэ кыщытепкъузэмэ, псыр кыиутIып-щу, бутIыпщыжмэ – иубыдыжу. Псынэпсым хуэдэу къабзэт, IэфIt абы кыжыр, ауэ шагъэувыIэ куэдрэ къэхурт. Апхуэд-эхэм деж къяужэдэсхэр псыежэхым псыхьэ кIуэрт – Бахъэс-эныпсым иджыри щыужахэтэкъым. Псыхъуэм пэгъунэгъух-эр нэхъ кыикIат, ауэ уэрамышхьэм псы кыщибгъахъуэу уды-хьэжыным и тыншыгъуэр къэзыщIа нэхъ жыжъэхэм иджы-гугъуехь тIуащIэу къащыхурт Бахъэсэныж псыхъуэ дыхь-эныр. ЩIымахуэм деж Iэжъэм е шыдыгум зи щхьэ ягъэбы-дэж чей ирагъэувэрти, унагъуэри Iэщри зрикъун псы къаш-эрт. Шыдыгурэ чейрэ зимыIэхэр пхъэхъ зэфIэдзакIэ кIуэкъ-экIуэжу Iутт.

Хьыджэбз цIыкIухэм я жагъуэтэкъым пхъэхькIэ псы къ-ахыну. Псы Iуфэм Iутыху дыгъэ жьэражъэр нэхъ шабэу зы-

хашцэрт, псым и шкцэрашкцэуэр макъамэу зэхахырт. Ауэ псом ящхьэр психьэ кцэуэуэ кьэкцэужыхукцэ зэрытеур арагъэнут, я нэгу зиужьт, зэдэуэршэрт. Хьэблэм зэныбжьу дэсыр зэгъусэу кцэуэрт, абы щыгъуэм кьыдэмыкцэ жыхуалэм хуэдэу дыгъэм дижыхыхыжауэ психьуэм дэс щцалэжь цыкцэхэм зэрахуэзэнури хэтт цэухум хуэзымыгъэщхьэхым. Кьэхъункцэ хъунури ящцэрт: кьезэуэнукъым, ауэ псы кьахыым ятцэ, мывэ кьыхадзэнуш. Езыхэри, губжьарэ ешауэ, ягъэзэжынщи псы кьабзэ кьрагъэхъужынш.

Зэгуэрым Майе хьыджэбзышхуэхэм ябгъурыту ежъэри психьуэм нэсаш, гъэзэж кьыжралэкцэ, емыдалуэу. Майе зыми едалуэ и хьэлтэкъым, кьыжралэри зэхих-зэхимыхт, жэуапи иттэкъым. Хуейти, кцэуаш хьыджэбзхэм я гъусэу. Псыр жыжьэт, арат Майе хуэдэ нэхь цыкцэхэр щцызэдамышэр. Майе, сешащи жимыцэу икцэи закъыкцэримыгъэхуу, нэсаш психьуэм. Хьыджэбзхэм я пэгуныр из ящцаш, пхьэхыым пальхьэжри, хуэмурэ кьежьэжауэ кьыздэкцэужым, щцалэжь цыкцэу дыгъэрыжьэхэр кьапэуаш, кьазэрыцэрыхьэкцэ, хэт мывэ, хэт ятцэ, хэти вэнвей пэгунхэм хадзаш. Щцалэжь цыкцэхэм зы сырыху нэхь макъышхуэу, нэхь цэлу кьахэшт. Хьыджэбзхэр кьэгубжьри, кьапэщцэхуэ мывэр кьаштэурэ яхэужаш мо кьуейщцэей гупым. Сырыхум и натцэм зыгуэр техуэри, кцэиуэ епхъужаш, лы хъуанэкцэу инуи хъуэнаш. «Пхуэфашэщ, жьэ фцэей!» – хьэблэ хьыджэбзхэр икцэуэтакъым. Сырыхум и натцэр зэгуэудауэ лы кьыжырти, и цэгур кцэри-кьузауэ иыгът, абы кьыщыщцар кьафцэмыцэуэхуу, и гъуса-

хэр щлэпхъуэжат. Хъыджэбзхэм флэй хъуа псыр иракIуты-
жри ягъэзэжащ. Майе сырыхум бгъэдыхъери и щIыбым Iэ
дилъащ. «Сыт уэри узыхуейр?!» – жиIэу кыжьбэхэлъа щхъ-
экIэ, Майе кыильэгъуащ абы и нитIым кыщIиха гуфIэр. Сы-
рыхур ежьэжащ, Майе, и гъусахэм яхуемыплъэкIыххэу, абы
и ужьым иувэри здэкIуэмкIэ кIуащ. Мор кызэплъэкIри ды-
хъэшхаш: «Сыт узыхуейр?» Майе, зыри жимыIэу щIалэжь
цIыкIум кIэлтыкIуэрэ, я унэм нэсри чы бжыхъкIэ къэхухъа
лъапсэм дыхъащ. Унагъуэр зэрыхуэмышIар нэм кыщIид-
зэрт. ЯтIэ чырбыш унэ цIыкIур къабзэу зехъат, пщIантIэр
зэлыIухат. Сырыхур кызэплъэкIыжри, кыхуэгуфIа е кы-
щыдыхъэшха – Майе кыгурыIуакъым, ауэ къеупщIащ:

– Уэ сыт узыхуейр, и? КIуэж, уи гъусэхэр кIуэжащ куэд
щIауэ! Укъалтыхъуэ хъунщ, хъэблэр зэхыхъауэ!

Фыз гъур кIыхъым и пэш кыщIыхъи и кIии зы ищIащ:

– Уэ дапщэрэ бжесIа щIалэжь цIыкIухэм уахэмышъэну?
Пхуэфашэщ, укъаукIау арамэ!

– Сэ зыми сиукIыфынукъым! Мыр сыщIэпхъуауэ сыжэрэ
пэт, сылъэпэрапэри мывэм зэгуиудауэ аращ.

Сырыхур... хъыджэбз цIыкIут!

– Пэж мыбы жиIэр? – сырыхум и анэ сырыхубзэр Майе
къеплъащ – Уэ дэнэ езыр укъыздикIар?

– Псалъэркъым ар! – Сырыху гуфIэу и анэм хыбар ире-
гъащIэ, я «хъэщIэр» езым и ныбжьми, и зэфIэкIыр куэдкIэ
зэрынэхъ машIэр и гуапэу.

– Сабий бзагуэ мы Iэшэлъашэм ису зэхэсхакъым... – цIы-

хубзыр гъуэнэгъубзэу бгъэдыхъауэ Майе зэеплтыхъ.

– Хэт уи цІэр?

– Тэру Пагуэ ипхъу... – Майе и цІэр жимыІэу, и адэм и цІэ-унагъуэцІэр жиІащ – ирагъэсат, гъуащэ хъумэ, апхуэдэу жиІэну.

– Ыхыы, – фыз гъурыр икІуэтыжащ. ЩІыбагъ пэшымкІэ щІэплъэри зыгуэрым жриІащ:

– ХьэщІэ диІэщ.

– Хэт? – къэІуащ цІыхубз макъ.

– Пагуэ и пхъур.

– Пагуэжъми?! Мыбы нэс хэт къэзышар?

– Езыр къэкІуащ.

– Езыр цІыкІукъэ?

– ЦІыкІукІэ цІыкІукъым, ди Нуцэ хуэдизщ...

– ЩІэгъэкІыж, къэкІуамэ! А Іеижым и зэранщ уи ад-эр зыдэса хьэблэм дамыгъэхъэжу мы псыхъуэм дыкъызэры-дэтІысхьар.

– И закъуэу кІуэжыфыну си фІэщ хъуркъым.

– Нуцэ егъэшэж.

– Нуцэ!

Нуцэр унэм щІэпкІыжри бзэхащ. Майе щІыбагъ пэшым-кІэ щІыхъэри пІэкум ис фызыжъ нащхъуэм и пашхъэм иуващ...

– Сыт укъыщІызэплтыр? Хьэм укъыхуа мыбы нэс? – фы-зыжыр антыхэбзэкІэ шхыдэурэ, нэмыщэбзэм тохъэж, Майе зэхих бзэ мыщІыхум и тхэкІумэр тегъэхуауэ йодаІуэ, фІэгъ-

эщ!эгъуэнщ. Фызыжъыр антыхэбзэм тохъэж: – Уи анэр дах-
эщ, уэ абы зык!и урещхъкъым...

– Зык!и урещхъкъым... – Майе зэхихар же!эж, фызыжъым
и къэпсэлъык!эм зыпищ!ыжурэ.

– Уи !уэху тэмэму !лэрэ уэ !ейм? – фызыжъым и нит!ыр
къытриубыдауэ къыздеплъым, Майе абы нэхъри бгъэдок!у-
атэри, и щхъэр и куэщ!ым ирелъхъэ. Фызыжъым хуэмурэ и
!э ижъыр къе!этри, Майе и щхъэм къыделъэ.

– Мыр сыт? Уешауэ ара? Къак!уэ-т!э, зыгъэпсэху.

Майе гъуэлъыпл!эм допщейри фызыжъ нащхъуэм бгъэдо-
т!ысхъэ. Унэж ц!ык!ум щопсэу зэрылхузэрыпл ц!ыхубзи-
щыр: анэшхуэр, и пхъур, и пхъурылхур. Нэхъ тхъэмышк!-
эу къуажэм дэс унагъуэхэм ящыщщ. Я л!ыжъыр зэрыл!эрэ
зыкъом щ!ащ. Жэм закъуэ я!эти, яхуэмыгъашхэу ящэжаш.
Гъунэгъухэри зэхуэдэу къахушыткъым. Хэти къадо!эпыкъу,
хэти «нэмышцэщылхуш» жа!эри, !умпэм къащ!э. Я л!ыжъыр
зауэм шыгъуэ нэмышцэм ящ!ыгъуу дэк!ри, !эджэ дэк!ауэ къи-
гъэзэжаш, нэмышцэ фызрэ хъыджэбз ц!ык!урэ щ!ыгъуу. Фы-
зым и ц!эр Ребеккэт, и л!ыр Бэкэк!э еджэрт. Пагуэ балигъ-
ыпл!э иуват абы шыгъуи, нэмышцэм ягуэтар къуажэм къыдагъ-
эт!ысхъэж мыхъуну псалъемакъ къи!этащ. Бзэгу ихъу и адэр
нэмышцэм езыгъэубыдар а л!ыр арауэ зэхихат. Арщхъэк!э, гу-
щ!эгъу зыхэлъ я къуажэгъухэм къахэк!ри, унагъуэм къащхъ-
эщыжу къэуващ. Хъэблэ зыдэсам дэт!ысхъэжу къыхуамыда
щхъэк!э, психъуэм деж щ!ы к!апэ къыщратащ. Унэ щхъэ-
гуэж ц!ык!у ирищ!ыхъри шыпсэуаш л!эжыху. Нэмышцэ фы-

зым антыхэбзэ зригъэщIащ. УнэгъащIэу къабгъурысхэм абы
Нащхъуэ кыфIащIащ. Бзэгущэмрэ нэмыщэмрэ я пхъур пасэу
дэкIуэри кыкIыжат, хъыджэбз цIыкIу щIэсу. Нуцэ илъэсищ
щыхъум, бзэгущэр Бахъэсэнэжы итхъэлащ, и хъэдэр ерагъыу
къагъуэтыжри щIалъхъэжаш. Нащхъуэ и лIыр макъкIэ игъе-
ятэкъыми, «зэрынэмыщэ дыдэ» жаIащ гъунэгъу фызхэм, «гу
быдэ» кърагъэкIыу. Абы ипэкIэ зэм Нащхъуэ, зэм нэмыщэ
жаIэу щытати, Нащхъуэ цIэр «трахыжри», нэмыщэ къудейкIэ
еджэ хъуаш. И пхъум зэреджэр «нэмыщэм ипхъу» е «нэмыщ-
эм кыильхуа».

Ребеккэ антыхэлIым щIыгъуу Кавказым нэс къэкIуэну ар-
эзы щIэхъуар зеиншэт, и унагъуэр зауэм хэкIуэдати арат.
Иджы фызабэу къэнащ. Сытыт гыкIэ, бжэкIэ? ЛIар къэтэд-
жыжынутэкъым, езыр яфIэгъуэныхъ хъуми, зыри кыыхуащI-
энутэкъым. Зэрыпсэунур дауэ? И пхъур колхозым хэтщи, къ-
ратыр мащIэщ, и сабий закъуэр нацIэрыфэ хъужауэ уэрамым
дэтщ. ЛъэIуакIуэ хыхъэу факъырэлус кыыхиха папщIэ, Ну-
цэ IэнэщIу къэкIуэжыркъым – зыгуэрхэр кыщIеуIукI. Зэуэ-
рейщ, и щхъэцыр яупсри, сыт щыгъуи кIэщIщ, и лъэгуажы-
тIыр теуда зэпытщ. ЩIалэ цIыкIухэм яхэтурэ, и щхъэм кы-
щхъэщыжыф хъуаш. Нэмыщэ щыльхукIэ къеджэрт, ауэ апху-
эдэхэм щхъэкIэ Нуцэ кыкIуэтынутэкъым.

Ребеккэ Iэрыгъадэ маршыне иIащ, фызхэм яхуэдэрт, дып-
щIэу шатэ, джэдыкIэ къариIыхырт, ахъшэ тIэкIу кыщып-
экIуи къэхъурт. Маршынер фIадыгъуаш. Зыдыгъуари ищI-
эрт, ауэ кыытрихыжыну хулъэкIынутэкъым – къуажэ сове-

тым нэмыцэ фызым пщІэ щіІэтэкъым, къуажэдэсхэрати, яхуэтхъэусыха щхъэкІэ, зыми къафІІуэхуакъым. Мыбы лей къытохъэ жиІу псэ зыІут къыщымыувым, и Іэрыгъадэ маршынэр зыдыгъуахэм нэмыцэбзэкІэ тебжай, ебгаи – унагъуэм зэдыщІэкІыу фэрэкІ къатекІэри, фэрэкІнапэу къэнащ. Ребеккэ къищІат и маршынэр бэзэрым яхъу зэращар. Къедыгъуари щІегъуэжат, и пхъуищыр ямышәу къыщыдэнэжкІэ, щІегъуэжынтэкъэ. Хэт фэрэкІнапэ хуейр? Удахәу уашарэт.

Пагуэхи ебгат нэхъ гуащІэжу. Абы и зэранщ щІыфІ дьдэ зэрылъ щІапІэм ирамыгъытІысхъэжу Ребеккэрэ и лы-мрэ псыхъуэ мывальэр псәупІэ зэращІар. Я щІапІэжым ис-ыжамэ, щІым сыт хищІэми, къэкІынут, а хъэблэм дэсхэри зи Іуэху нэхъ хуэщІат. Дыгъуэрабзу къуажэм дэсыр псыхъуэм-кІэ нэхъ къэкІуэрейщи, Ребеккэ джэдкъазри хадэм зэрыщы-Іэбэ Іэмәпсымэри фІадыгъу. А псор зи лажъэ Пагуэ и пхъур къакІуэри къыбгъурытІысхъащ.

– НэкыицІэфт, сыт укыщІызәплъыр? Уи анэ дахэ дьдэми уи адэжъми уарешхъкъым. Дэнэ уэ укыыздикІар?

...Хъыджэбзхэм псы яхъу хъэблэм шагъэзэжам, пшапэ зэхәуэгъуэт. Улэ къапәплъәу уэрамышхъэм тетт. Майе щимыльагъум, и фэр зәщІэкІащ. Псым ирагъэхъамэ?!

– ЩІалэжэ цІыкІу гуэрым и гъусәу ежъэри, деджэкІэ къытхуигъэзакъым.

– Хэтхэ я щІалэ цІыкІу?

– Хъыджэбз цІыкІут ар! Сырыхубзәу, псыхъуэмкІэ дэщІ! Нэмыцэм и пхъур!

Унэм щІэлъэдэжри Жануэс жриІашц Майе кыльыхъуэну псыхъуэмкІэ зэрыкІуэр. ЩІэупщІэурэ кыигъуэтащ, кыфІ зэхэту нэсаш Ребеккэ и унэм. Майе жеяуэ ирихъэлІаш, кыыхуэгъэушыртэкъым, кыызэщыурти жеижырт. ІэплІэкІэ кыищтэри кырихъэжъаш. УэрамдэкІ защІэт, хадэу екІуэкІу, жэщ кыфІым зытеувэр имыльагъуу, лыпэрапэу. КъэувыІ-эм, зигъэпсэхум, ежъэжурэ, кыакІуэрт. Кхъэм пэзанщІэ щыыхъу дыдэм Майе къэушри, и анэр кыицІыхужакъым, здэщыІ-эри кыгырыІуэртэкъым – шынащ, зыІэщІиудыну ныкъуэкъуаш. Сабийр гъым, и анэри дэгъуу, ерагъуу кыэсыжахэщ. Жануэс куэбжэпэм Іутт.

II

...Уэшх кыызэремышхыу, псыри кыызэримыжу екІуэкІырти, сабийхэм хъэблэ-хъэблэкІэрэ хъэнцэгуашэ кърашэкІуу щІадзащ. Къуажэшхуэм балигъхэр нэхъ зэроцІыху, сабийхэр хъэблэ зырыз кышщыхъуамэ, зэхуэхамэщи, зэхэзагъ-эркъым. Хамэ хъэблэ дыхъэхэм къапоув, кыыдахуж, зэхэуэ, зэрыфыщІ кышщыхъуи щыІэщ. Жануэсхэ я хъэблэм унагъуашхъэ чэзууэ джэдыкІи хъэжыгъи щыхахри зы гуп дэтщ, хъэнцэгуашэ уэрэдыр кърашу. Абыхэм яхэт Нуцэ сырыху цыкІур Майе кыильагъури щыгуфІыкІаш. Модрейри кышщыгуфІыкІыжаш. Арати, Майе абы и ужь иувэри ежъаш. Къуажапщэм нэс дэкІуеящ. Дауи, ахэр хуиту абы нэс ягъэкІуэну хъунтэкъым, «фыздэкІуэр дэнэ, фи хъэблэм кышщыхэфх

джэдыкІэ» жалэу кьапэмыуву, ауэ Нуцэ гупым зэрапашэр яльэгъуа нэужь, апхуэдэ гукъыдэжыр яфІэкІуэдырт. Ешахэщ, кьыхахар кьахуемыхьэкІыж хьуащ, унагъуэ кьэс кьытракІа псым психьэлъахуэ ищІахэщ, кьэмэжэлІахэри пэжт. Кьагъэзэжауэ кьехыжурэ, Майехэ я унэм кьыщыблагъэм, Нуцэ жеІэ: «Майе, накІуэ фи деж!» Майе Нуцэ и нитІым кьыщІих нэхур елъагъу, ауэ жэуап иритыркъым. «ФынакІуэ, дыдэвгъэхьэ!» – жи езы Нуцэ. «Хьунукъым» кьыщыжрамыІакІэ, и гушхуэныгъэм кьреубыдэ накІуэпакІуэу дыхьэныр. Сабий зэрызехьэм я макъым унэм кьыщІиша нанэр зыхэплъар зи щыгъынхэр ныкьуэгъуш сабий дыгъэрыжьэхэращ. Нуцэт псоми тегушхуэри, япэ ищри лъэІуащ:

– КхьыІэ, мы ди джэдыкІэм щыщ тхуэгъави дыгъэшх, шхын щхьэкІэ долІэ!

Гупхэмышьэ Майе мыбыхэм яхэту зыльэгъуа нанэр мыгуфІэу кьэнэнт?

– Фи джэдыкІэми сыхуейкъым, тІасэ, фэ фшхын дэ диІэщ, фыныщІыхьэ модэ пщэфІапІэм! – Жануэс гуэщым кьыпыт гъемахуэ пщэфІапІэмкІэ и Іэр ищІащ. Мо зи ІумащІэр кьэхъея гупым нанэм и псалъэр тІэу жыІэ ящІакъым, зэрыщІыхьахэщ. ТЫсыпІэ зылгысар щысу, зылгымысар зэфІэту щІакхьуэрэ кхьуейрэ зэдашх, щІакхьуэ бзыгъэм шатэ щихуэм, фошыгъу тригъэщэщэжурэ Жануэс Іэнэм кьытрелъхьэ – ари ирагъэкІ, пхьэщхьэмышхьэпс ІэфІми щыщ кьранэркъым. Я ныбэ из щыхъум, гупзешэ Сырыху кьыхильхьащ:

– Фынеуэ Къудан хьэблэ!

– Сыт абы шылэр?

– Къуданхэ Сосрыкъуэ и напэлэлъэщлыр пхъуантэм къы-
дахынуш нобэ!

– Ар дэнэ нэс? Мы тлэгъ къомыр-щэ?

– Мыхэр делъэлунци мыбдеж къэдгъэнэнщ, дыктыщы-
клуэжкIэ къэтщтэжынщ.

Унафэр ягу ирихъами, Къудан хъэблэ клуэнымкIэ псори
арэзы зэдэхъуакъым:

– Хъэуэ, сэ сешащ, сыхлуэжынуш.

– Сэри ди деж къызэшхыдэнущи, сымыклуэжу хъунукъ-
ым.

Нуци гурыль ищIам пиклуэтыж и хъэлтэкъыми, ежъащ:

– Клуэжынуш фыхлуэж, нэклуэнур фынаклуэ!

Я хъэжыгъэ пэгунитлымрэ джэдыкIэ хъушэмрэ Жануэс и
пщэфIапIэм къыщIанэри, Сырыхур я пашэу гупым къэнэжар
ежъащ, нобэрей махуэм мыхыр зыхъ хъэнцэгуашэр къащт-
эри.

Маие Нуцэ и нитIым къыщIих нэхугъэм зылэпешэ, дэни
клуэнуш и ужьым иту. Сабийхэр шхэху ядэуэршэра Жану-
эс къыгурылуат хъыджэбз сырыху цыкIур зейр. «Нэсрэн мы-
гъуэр нэмыщэм езыгъэубыда бзэгущэм и щылъхур си унэ
щызгъэшхаш... Сытми къысхуиухът... АрщхъэкIэ сабийм
сыт и лажъэ? Зэрыбзаджэ цыкIу плъагъуркъэ: джэдыкIэхэр
ибжаш, гупыр кIэкIэ зэрехъэ, тхъэ...»

Маие сабийхэм якIэлъыдэкIыну хэтщ. «Тхъэ, узмыгъэкIу-
эну-тIэ, алейкIи укызыэмыплъ. Жэщ ныкъуэм уи анэм укыи-

лтыхъуэу зэрыдэтар уфIэмашIэ?!»

Майе зыри жимыIэу кIуэри Нуцэ и къуагъым къуэуовати, Жануэс зыхуэшылэжакъым:

– Абы къыкIэрыкI! Уэ ар ныбжьэгъу пхуэхъунукъым!

...Сырыху и гупыр нишэсаш Къудан хъэблэм. Унагъуэм щIэсри хъэблэм дэсри пщIантIэм щызэхэтт. Сабийм я дыхъэгъуэмрэ я нанэ и къыщIэкIыгъуэмрэ зэтехуаш. Абы щхъэнтэ кIыхъым теубгъуауэ напэлэлыщI гъуабжафэ къыщIихаш и IитI шиям телъу. ПщIантIэкум ит шэнтщхъэгъуэм тепщэчыхуэ тетт псы иту – ар дыгъуэпшыхъ ягъэуоват, жэщ псом щыту уафэм къех гуашIэр зыщIишэн папщIэ. Нанэр абы бгъэдыхъэри, и Iэ лъэныкъуэр псым хищIэм, къыпыткIу ткIуэпсхэр щхъэнтэм триутхэурэ тхъэ елъэIуу щIидзаш:

– Ди Тхъэу Тхъэшхуэ, Сосрыкъуэ къэзыгъэшIа, Сосрыкъуэ зэзышэлIэжа, уэшх щхъэкIэ дынолъэIу! Уэшхым хуолIэ щIыр, къэкIыгъэр, псэущхъэр, псыежэх игъушыкIхэр, лъэкIэ къэзыкIухъхэри дамэкIэ къэзылъэтыхъхэри. Уафэр пшагъуэм къегъэфэбгъу, ар уэшхыу щIым къытхуегъэхыж. ТщхъэщремыкI, тремыкIыж, уэшхыу кърешхи псэ зыIутми зыIуытми егъэIуэтэж!

Ди Тхъэу Тхъэшхуэ, Сосрыкъуэ къэзыгъэшIа, Сосрыкъуэ зэзышэлIэжа, уэгъум дыщыхъумэ, гъейм дыкъегъэл!

Нанэр лъэIуэху, пщIантIэм дэтхэм я IитIыр уафэмкIэ яшийрт, я Iэгухэр ущIауэ. Абыхэм якIэлъыплъ сабийхэри, дырийпсырий хъэл яхэлъу умыщIэжыну, зэи ямыIа зыхэщIэныгъэ гуэрым зэщIиубыдауэ, мыхъейуэ зэхэтт, хъэнцэгъуаш-

эр зылыгытIыр я пашэу. Сабийхэм гу кьалгытэри, нанэм и тхьэлъэIум ахэри хибжащ:

– Ди Тхьэу Тхьэшхуэ, дыгъэм десыж, гузэвэгъуэм кьрихужьауэ сабийхэм хьэнцэгуащэ кьрашэкI. ГушIэгъу кьытхуэщI, уэшх кьыдэт, дыгъэIуэтэж, Сосрыкьуэ и псэр кьытхуогузавэри, гьэпсэхуж!

НапэлэлъэщIыр куэдрэ пхьуантэм кьыдамыш хьэпшып лъапIэти, ар кьыщыхъу махуэри нэхъ лъапIэ хьурт. Иджы хуэдэу кIыхьлIыхъу уэшх кьыщемышхам деж, цIыхур мы унагъуэм кьельэIуу щIадзэт, Сосрыкьуэ и напэлэлъэщIыр кьыщIрагъэхуу уэшх щхьэкIэ тхьэ ирагъэлъэIуну. Iуэхур уэгъум хуэкIуэну кьыгурыIуа нэужьт ар унагъуэм ис цIыхубз нэхъыжъым щигъэзащIэр. Абы лъэIукIэ Тхьэм зызэрыхуигъазэм нэмышI, езыми и IэпкълъэпкькIэ зыхищIэн хуейт уэшх кьытешхэурэ псыф хьуауэ, кьыпыжыр щIым телъэдэжу. Сосрыкьуэ и напэлэлъэщIымкIэ Тхьэ щелъэIуакIэ, зыми шэч кьытрихьэртэкъым мынобэми, пщэдей уэшх кьызэрешхыным. Зэтэкъым ар зэрагъэунэхуар. Хьэмэрэ Сосрыкьуэ и цIэр кьраIуэмэ, тэджу лъэпкъым яIэ хабзэр ягъэзэщIэн зымыда нысэхэм кьащыщIар-щэ? А хабзэм пэув куэд лъэпкъым кьрашэ нысэхэм кьахэкIтэкъым, ауэ кьахэкIа закьуэтIакьуэми хэт и бзэр иубыдащ, хэт кьеузри имыщIэу сымаджэ хьэлъэ хьуащ. Языхэзми зы дохутыр кьелэзэфакъым, кьеузыр кьызыхэкIар кьахуэщIэртэкъыми. Нэхъыжхэм ягъэIушурэ, зэрыкьуэншар жаIэу гушIэгъу кьахуищIыну Тхьэм елъэIуа нэужьщ узыншэ щыхъужар. Ар зи нэгү щIэкIахэм я фIэщ мэхъу

напэлэлъэщІ гъуабжэм и къарур.

Сосрыкъуэ и напэлэлъэщІыр иыгъыу нанэр унэм щІы-хъэжаш и лъэлъуэныр имыхуыурэ. Хъэнцэгущэ къезышэкІ гупри гулытэ хуагъэныкъуакъым. Цыхубз нэхъ щІалэхэм тхъэ зэрелъэлъа псыр сабийхэм кытракІэжаш, жыжъ кыи-кІахэщ жаІэри, джэдыкІэмрэ хъэжыгъэмрэ ІэфІыкІи кыху-щІагъуаш. Къуданхэ я деж кыщыхахар ерагъыу къахуэхьы-нурати, пэгун хьэлъэхэр зэлэпахуыурэ, я псэр пыхуу я хьэбл-эм дыхъэжахэщ. Тэрухэ къагъэнари къаштэжу, я анэхэр ягъ-эпщэфІэн, хьэблэр зэхуэсу тхьэлъэлъу Іуашхьэм деж щашхы-жын хуейт, ауэ Сырыху ищІа унафэр нэгъуэщІщ: кыхахар зэуІу зэрашІыжын къаруи зэрашхыжын гукъыдэжи ныщхь-эбэрей ІуэхукІэ яхурикъунукъым, пщэдей трагъазэрэ къашт-эжмэ нэхъыфІщ, загъэпсэхужауэ. ПщІы хэмылъу езэшахэти, зэхуэарэзыуэ зэбгрыкІыжаш.

Пшапэ зэхуэуэгъуэу Майе щІыхъаш сабий гупым кыхахар зыщІэт пщэфІапІэм. ДжэдыкІэр зырызурэ матэм кърехри, ятІэ лъэгум егъэтІыль, пэгунитІым илъ хъэжыгъэр кърекІут-ри, самэ-самэу утыкум ирегуашэ. МэтІысри и нэр джэдыкІ-эхэм треубыдэ, мыупІэрапІэу йоплъ. Ахэм я фэм зехъуэж. Зыр къочэри бзу шыр къопщ, етІуанэми къопщ, ещанэми... Жынду шырищэрэ щырэ. Майе а зэреплъщ, и нэр упІэра-пІэркъым. Шырхэм я цы фэндыр толъэлъри цы Іув къато-кІэ, я дамэхэр мэж, я лъэбжъанэхэр, папцІэрэ къэгъэшыхауэ, быдэ мэхъу, я нэ пІашэхэр япІытІ, тІысыпІэр яхуримыкъ-уу зэрызокъуэ. Хэт гъуабжэщ, хэт фІыщІафэщ, хэт дамэхуш,

хэт бгъэхуш. Къэмэжэллахэш. ДжэдыкIэм кыызэрипщрэ зы-
ри я джийм ехакъым. Майе и нэр хъэжыгъэ самэхэм тре-
убыдэ. Хъыджэбз цIыкIур ешаш, и гуащIэр щIокI, ауэ апхуэ-
диз жьындур кышцигъэхъуакIэ, иджы игъэшхэн хуейш. Хъэ-
жыгъэ самэхэр кызэщIобатэ, кызэщIохъае, зы самэм дзыгъ-
уэ цIыкIум и пэр кыхегъэж. Ар зы жьындум епхъуатэ-
ри, щхъэгъубжэ IухамкIэ щIолъэт – тыр-тыр-тыр. Хъэжыгъ-
эм иджыри зы дзыгъуэ цIыкIу кыхокI, ари жьынду дамэху
цIыкIум епхъуатэри тыр-тыр-тыр – кIыфIым хобзахэ. Зи Iы-
хъэ кызылтысыр щIэлъэтурэ, зы жьынду хужь цIыкIу къонэ.
Мыр зыми емыщхъу хужь зэфэзэшш, дзыгъуи кылытысакъ-
ым. Жьынду хужь цIыкIур къештэри Майе и IэплIэм ирегъ-
этIысхъэ, бзуми, зыпэплъэр ара хуэдэ, зыкърегъэзагъэ. Зэгъ-
усэу адрейхэм я гъуэгу дыдэм тету щхъэгъубжэм долъэт, ауэ
мышэр жыжъэ кIуэркъым – унэшхуэм и пкIэунэм кышцохутэ.

III

Улэ джэдкъазыр игъэтIысыжри, Iэнэм пщыхъэшхъэшхэ
кытригъэуаш, Жануэс еджащ, Майе кылытыхъуэурэ пщ-
эфIапIэ цIыкIум къэсаш. Майе мыбыи щIэстэкъым, щекIу-
экIыр узыгъэштэнш: хъэжыгъэр зэбгрыпхъарэ дзыгъуэ вейр
хэзу, джэдыкIафэр зэбгрыдзарэ джэдыкIэпс къудей имыты-
жу. Улэ и гур йокIэзызыхъ: «А си анэ, уэ сэ сыпхъумэну уху-
еяш, ауэ си дежи кышциувыIэркъым мы Iуэхур».

Дунейм, дэнэ щыIэну Майе? Куэбжэр гъэбыдаш – дэкIа-

къым. Хадэм сыт шищІэн мы кІыфІым? Унэм и щІыбагъ пэш щІыІэм щІэсыну? Хьэуэ, хьэуэ... Зэанэзэпхъум пэплъ-эурэ еша Жануэс Іэнэм къыпэрыкІыжащ. Къелъагъу сабий имыгъуэтыжым игъэгужьея Улэр. Ар зыщыльтыхъуа дыдэхэм иджы езыми зыщеплтыхъ. Хадэм кІуэнуй и фІэш хьуртэкъ-ым, ауэ гузавэ хуэплъэу плъэну щихъэм, дыхъэшх макъ къ-ызэхех. Ар дэнэ? Ар дауэ? Майе и макъым ещхьщ, унащхь-эмкІэ къоІукІ. ПкІэунэм кІыфІым ису ара? Дауэ дэкІуеифа, сытым щхъэкІи дэкІуея?

Улэ уэздыгъэнэфыр иІыгъуу пкІэунэм докІуей – хьыдж-эбз цІыкІур тесщ, «кІуркІуркІу» жиІэу дыхъэшхыу кІыфІым хэсщ. Абы къыщхъэщыс жьынду хужьыр илътэгъуакъым гу-завэр зытекІуа Улэ, и пхъур къришэхыжащ.

ЕтІуанэ махуэм Сырыхум и гупым щыщ щІалэ цІыкІуищ къакІуэри, джэдыкІэмрэ хьэжыгъэмрэ яхыжащ. Улэ хьэбл-эм дыхъэри джэдыкІэ кыхыхат, хьэжыгъэр, хьарзынэу, езым яІэти, пэгунитІым из ищІыжащ. Майе кыхураша жьынду быным къуажэр зэщІаштащ, зы хьэблэ къамыгъанэу зыдагу-эшащ. Иджы, пщыхъэшхъэ хъуамэ, пкІэунэ къэс жьынду къ-ыщыджэрт. Жэщым дзыгъуэ ещэрт, жумэрэн ирихъэлІэми, заусыгъуэджэнутэкъым, зы макъ имыщІу наплэзыплэм теуэр-ти къаубыдырт. Я пкъыр и плэм имыкІыу я щхъэ хьуреиш-хуэ фІэкІэрэхъухымырэ жэщми махуэми зэхуэдэу фІыуэ зы-лъагъу я нэ жанымкІэ яхуэшхыну дэнэкІэ щыІэри зэраІэщІ-эмыкІынуур уи фІэш ящІт. Ахэр мэзми тыншу щыпсэуфынут, уеблэмэ бажэ, тхъэкІумэкІыхъ шырхэмкІэ загъэтхъэжыфы-

нут, ауэ цыхум пэлэщлэ защыркыым – жэщ хьуамэ, я щы-
хьэплэхэм зыхагъахуэурэ жейм хэтхэр кыхагъэщтыкыныр
яфлэфлши.

Уэгъур иыгът, дыгъэр нэхъ гуашлэжу кьепсырт, Сосры-
кьуэ и напэлэльэщыр иджыри зэ кьаштэну лэбэри, зейм
ягъуэтыжакыым. Апхуэдэ кьэхъуныр лъэпкыым дежклэ нап-
этэхуу кьэнэжыртэкыым, ар иккы гузэвэгъуэт. Зэрамышъум-
эфам и нэлэ кьатехуэнклэ кьэшынахэщ. Ар пхъуантэм кь-
ыщыдаха махуэм хэт сымэ щыпэккыуа пщлантлэм? Зэрызы-
хъу ягу кьагъэккыжырти, апхуэдэ зыщлэфын хагъуатэртэкь-
ым, Сосрыкьуэ и напэлэльэщырым дзыхъ ищкыу елусэн абых-
эм яхэттэкыым, ящлэрт, елусэмэ, кьазэрыхуэмыгъунур. Япэ-
щыккылэ псыхъуэмккы кьыккы сабий дыгъэрыжъэ гупыр хабжэ-
хатэкыым, ауэ я хьэблэм гурыщхъуэ зыхуашкын щыхамыгъу-
атэм, абыхэмккы мыгупсысэу хъуакыым. лэфкыккы кьахушл-
эзыха нысащлэрт тлэккыу ядэуэршэрат гупми, абы ищлэрт нэхъ-
ыщхъуэ яхэтэр зэры-Нущэр, псыхъуэмккы зэрыщыпсэур. Ар
игу кьинэжат щлэлэ цыккыу и гугъар хьыджэбз цыккыуу кь-
ызэрыщлэккыам щхъэккы. Куэдрэт, кьагъуэтащ, пкьрыупщы-
хъащ. Кьыпахар гъэщлэгъуэнт: напэлэльэщыр сэ кьэсщтакь-
ым, ауэ здэщылэрт сощлэ.

– Кьэбдыгъуауэ араши, кьыдэтыж! Мылицэм уедгъэш-

энщ! – кыытракыузэрт хыыджэбз сырыхум. Нуцэ и нэхэр щІригъэлъафэурэ къажриIащ:

– Сыгужеймэ, сагъэшынемэ, си щхъэм илтыр йохужри псори сщогъупщэж, мылицэм севгъашэмэ фи хыыдан тІэкІур здэщыIэр сщыгъупщэжынуу. Абы щыгъуэм, фыпыкIащ.

Балигъхэм яфI зыкърашэжащ, сабийм дахэкIэ напэлъэщІыр кыIэщІэгъэкIыжын хуейщ, лъэпкъым ди напэр темыкI щІыкIэ, жаIэри.

Дахэ защІэкIэ щепсалъэм, Іуэхур апхуэдэу тыншу зэрызэфІэмыкIынуу къажриIащ. Къалтыхъуэр къагъуэтыжын папщІэ, и анэшхуэм фIадыгъуа Іэрыгъадэ маршынэм и пІэкIэ лъакъуэрыгъадэ кыыхуашэхужын хуейщ. Нуцэ псэлъэкIэ кыызэкъуихат:

– Сосрыкъуэ и напэлъэщІым езым зыффІигъэкІуэдауэ аращ, лей зытехъэм фыктыщхъэщыжыртэкъыми. Нанэ и Іэрыгъадэр зыдыгъуар зэрыкъуажэу ящІэрти, зыми жиIакъым къритыжын хуейуэ. Иджы сэ шхын щхъа солъаІуэри сидэтщ.

Нуцэ и гуныкъуэгъуэр Къудан хъэблэ кыикIахэм я щхъэ хуахъакъым, ауэ яфІэкІуэдар къаІэрыхъэжыныр Іэмалыншэти, сыт ящІэнт, къащэхуащ лъакъуэрыгъадэ маршынэр. Нуци и гуращэр къехъулIати, маршынэр къэзышахэм яжриIащ:

– НапэлъэщІыр езыр нэкІуэжащ, фи ду щІагъым щІэлъщи, къэфштэж, дзыгъуэм ямышх щІыкIэ.

Мае и жынду быным къуажэм зы дзыгъуи кыыданатэкъым, хыыдан кIапэр абыхэм яшхынкIэ шынагъуэ щымыІэми, и пІэм илтыжмэ нэхыфІт – уэшх занщІэу кыыщІе-

мышхар арат, напэлэлъэщІыр здэщымылтыпхъэ щылът, зы-
хъумэн хуеяхэр теплъэкъукІат. Иджы ари зыдэлъа пхъу-
антэм дагъэзэгъэжаш, гукъеуэ зилэ сабий мжэщІалІэми и
гур псэхужаш. А жэщ дydэм уэшх къешхаш, зимыгъэнщІы-
жу щІыр жэщищ-махуищкІэ ефаш уэшхыпсым. Жэщищми
Майе и пэм лъырэ шынрэ кыщиудурэ кыжаш. Лъыр плъ-
ыжъу кыщижим, уэшхыпсыр гъуабжафэт, итІанэ уэшхып-
сыр плыжъ хъурти, пэм кыжыр гъуабжэ хъурт. Ауэ апхуэдэ
щекІуэкІыр Жануэс и пщІыхъэпІэрат, жэщищми кытригъ-
эзэжурэ. Жындур хужьыр пщІыхъэпІэм кыыхыхъуэ зэпиуды-
ху аращ нанэр зэпщІыхъар...

...КыкІэлтыкІуэ гъемахуэм зи еджапІэ щІэтІысхъэгъу-
эхэр хатхыкІыу кыдыхъати, Майе егъеджакІуэ хъыджэбзи-
тІым ябгъэдэлъэдащ:

– Сэри сынэкІуэнущ еджапІэм!

– Илъэс дапщэ узэрыхъур?

– Илъэсих.

Майе зыми зыри жрилакъым, гъунэгъу фызыр адэ-анэм
къахуэгугІаш:

– Майе губзыгъэ дыдэ зэрыхъуа, хэзытхыкІхэм ябгъэды-
хъэри, сэри седжэну сыхуейщ, жиІэри, заригъэтхаш!

ХъыджэбзитІым сабийр ягъэгугъуэну ятхами, и ныбжъ
нэмысауэ яштэнутэкъыми, Пагуэ еджапІэм кІуэри ягурыІу-
аш. Адэ-анэр зэдэарэзыт: гукъыдэжыр зэпаудмэ, еджэну ху-
эмеижынкІэ хъунуш.

Бжыхъэпэ мазэр къэсри, Майе еджапІэм яшаш. Клас-

сым щІыхъэри, япэу кыльэгъуар Сырыхущ. «Си деж къэгъ-этІыс!» – елъэІуаш егъэджакІуэм. Майи зыхуеиххэр арат.

ЕджапІэ нэужьым Нуцэрэ Майерэ уэрамышхуэмкІэ зэгъ-усэу кърікІуэжырт кхъэм хуэгъэза уэрамдэкІым нэс, адэкІэ Нуцэ къуажэ щІыбымкІэ игъазэрт, Майе – къуажэ гупэм-кІэ. Зэгуэрым, уэшх къешхарэ ятІэу, кІуэр здэкІуэм емыгуп-сысыщэурэ, здэзышэр здишэм иримыгузавэурэ, Майе Нуцэ щІыгъуу «нэмыцэ унэм» нэс кІуаш. «Мыбы нэс укъэкІуауэ укІуэжыну? НакІуэ, ныщІыхъэ!» – жиІэу Нуцэ щытригъэчы-ныхьым, ятІэ кызыпытІэтІ и вакъитІыр лъигъэпкІри и ныб-жъэгъум яужь иту щІыхъаш. Пэш цыкІуитІыр а зэрыщы-та дыдэщ, Ребеккэ, япэми ещхъу, пІэкум исщ. Хъэуэ, зыгу-эр щІэуэ кыщокІуэкІ мыбы – лъакъуэрыгъадэ маршынэ щІ-этщ! Щыгъын ныкъуэд куэд блыным хэукІа гъущІ Іунэхэм фІэдзауэ фІэльщ, щІыІутель нэгъунэ хэлъу. Нэмыцэр иубл-эжауэ мадэ. Майе кыыхуильаш:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.